

ҮЧ ЖАШТАН КИЙИН КЕЧ

*Балаңыз үч
жашка чейин
фантастикалык
деңгээлде
үйрөнүүгө дилгир.
Андыктан
үлгүрүп калыңыз!*

Масару Ибука

Үч жаштан кийин кеч

Бишкек
2015

УДК 373
ББК 74.100
И 16

Котормочу: Асылбек Жоодонбеков
Редактор жана корректор: Самат Тоялиев

Ибука М.
**И 16   Үч жаштан кийин кеч / Орус тилинен которгон:
А. Жоодонбеков. – Б.: 2015. – 232 б.**

ISBN 978–9967–31–271–5

Китептин автору бала менен алгачкы күндөн тартып өтө дыкат алектене баштоо абдан зарыл экендигин белгилейт. Кенже курактагы балдар эмнени болбосун абдан жеңил үйрөнө аларын турмуштук мисалдардын негизинде, жалпак тил менен айтып берет. Балдардын толук кандуу өнүгүшүндө, бактылуу жана ийгиликтүү болушунда ата-эненин жана курчап турган чөйрөнүн чечүүчү мааниге ээ экендигине басым жасайт.

Китеп балдар үчүн мыкты мүмкүнчүлүктөрдүн ачылышына жана алардын ар тараптуу өнүгүшүнө кам көргөн бардык ата-энелерге арналат.

И 4305000000–15

УДК 373
ББК 74.100

ISBN 978–9967–31–271–5

Мазмун

Баш сөз	5
Автордон	11
1-бөлүк. Баланын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү..	15
2-бөлүк. Кенже курактагы тажрыйбанын таасири ...	55
3-бөлүк. Балага эмне пайдалуу?.....	77
4-бөлүк. Тарбиялоонун принциптери	123
5-бөлүк. Эмнеден качуу керек?	
Келечекке көз караш	201

Баш сөз

Урматтуу окурман, ата-эне, бүгүн биз сиздер менен дагы бир жакшы саамалык аркылуу кездешип отурабыз. Дүйнөгө белгилүү “Сони” корпорациясын негиздөөчүлөрдүн бири, гениалдуу инженер, жапон атуулу Масару Ибуканын ушул китебин кыргыз тилине которуп, сиздерге тартуулоо мен үчүн бир чети сыймык болсо, бир чети кайрылуу, балдар темасына көңүлүнүздөрдү бурдуруу.

Мындай дүйнөлүк алкактагы ири менеджер, ири корпорациянын негиздөөчүсү эмне себептен кичинекей балдар үчүн китеп жазды, инженер болуп туруп балдарга билим берүү жана тарбиялоо маселесине эмнеден улам кызыкты деген суроолорду өзүбүзгө берсек. Бул таң калыштуу деле эмес экен. Адам ресурсуна, алардын билимине, тарбиясына жана эмгекчилдигине таянуу менен гана ийгиликке жетсе болорун ал жакшы түшүнгөн. Дүйнөлүк атаандаштыкка туруштук бере турган алдыңкы ишкананын кызматкери кандай сапаттарга ээ болушу керек, балдарды тарбиялоо канча жаштан башталат деген суроолордун үстүндө ойлонгон. Жыйынтыгында

акыркы эки кылымдан бери Жапония жаратылыш ресурстарынын чектелгендигине карабастан дүйнө жүзүндөгү эң алдыңкы экономиканы куруп, жашоо стандарттары боюнча өтө жогорку деңгээлге чыга алды. 1947-жылы Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин, такыр талкаланган өлкөдө өнөктөштөрү менен биргеликте болгону 700 доллар менен гана “Сони” фирмасын негиздеген. Азыр да модернизациялануу доорун басып өткөн, илимий-техникалык жактан дүркүрөп өскөн Жапония күжүрмөн, талыкпаган инженерлердин, адистердин, жумушчулардын эмгегине таянат.

Кенже курактагы балдарды ар тараптуу өнүктүрүүнүн өтө зарыл экендигин алдыңкы өлкөлөр XX кылымдын 70 жылдарында түшүнө баштаган. Бул багытта бир топ изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Алардын ичинде Нобель сыйлыгынын ээси экономист Жеймс Хикман адамдардын ортосундагы жөндөмдүүлүктөр кенже куракта пайда болорун, алар менен системалуу иштөөнү канчалык эрте баштаса, ошончолук майнаптуу болорун белгилеген. Ал тургай ал экономикалык эсептөөлөрдү жасап, мектеп жашына чейинки балдарга жумшалган 1 доллардын кайтарымы 7-8 доллардан кем болбой тургандыгын эсептеп чыккан. Башкача айтканда, биз сыяктуу өнүгүп жаткан өлкөлөрдө билим берүү системасын каржылоо пирамиданын учунда тургандыгын белгилеген. ЖОЖдордун

ордуна кенже курактагы балдарга каражатты максималдуу жумшоо зарыл экендигин экономикалык тил менен түшүндүрүп берген. Азыркы күндө өнүккөн өлкөлөрдө билим берүү дал ушул нукта өнүгүүдө.

Совет системасы кыйрап, завод-фабрикалар жабылуу астында турган кезде балдардын 30 пайызы бала бакчага барса, азыркы учурда анын жарымынан да азайып кеткенине күбө болуудабыз. Ар кыл формадагы бала бакчалардын жетишпей жаткандыгы – ачуу чындык. Мектепке барганда окуганды үйрөнүп, билим алат, ага чейин ойноп, телевизор көрүп алсын деген пикир коомдо кеңири жайылган. Андан тышкары жашоонун кыйынчылыктарына шылтоолоп, балдардын тарбиясына жана өсүп-өнүгүүсүнө анча маани бере беришпейт. Жыйынтыгында кенже курактагы балдардын мектепке даярдыгы начар болуп, сабакты өздөштүрүүдө кыйналышат. Ушул сыяктуу себептерден улам балдар мектепти араң бүтүрүшөт. Жакынкы жана алыскы өлкөлөргө жумуш издеп барган балдарыбыздын дээрлик көпчүлүгү кара жумуштарда иштешип, ошол өлкөлөрдөгү төмөнкү квалификациялуу адистерден болуп калышууда. Ошондуктан биздин фонд Кыргызстандын билим берүү системасында кенже курактагы балдардын өнүгүүсүнө артыкчылык берип, бул багыттагы бир канча долбоорлорду ишке ашырууда. Кенже

курактагы балдарды өнүктүрүү – өтө маанилүү багыттардын бири. Өлкөбүздүн келечеги азыркы кенже курактагы балдардын колунда. Балдардын өтө тез өсөрүнө Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон жылдарда төрөлгөн балдардын кантип өскөнүн байкабай калгандыгыбыз мисал боло алат.

Масару Ибука мазмунду эмес, тарбия жолдорун өзгөртүүнү сунуштайт. Чоң кишилер кыйындык менен үйрөнгөн нерселерди балдар ойноп жатып эле үйрөнүп аларын ишенимдүү мисалдардын негизинде көрсөтүп жатат. Адам баласынын нерв клеткалары үч жашка чейин эң активдүү өнүгүп, 70-80 пайызга дейре калыптанат. Бул курак бала бардыгын билгиси келип, мээси гүлдөй болуп ачылып, ата-энесине миң түркүн суроолорду берген мезгил болуп саналат. АКШнын окумуштуулары эң алдыңкы технологияларды колдонуу менен бир-эки жашка чыккан балдарды дыкат изилдөөнүн негизинде ошол куракта чет тилдерин оңой эле үйрөнүп аларын далилдешти. Менин неберем 2 жашка чыккандан тартып 40-50 мамлекеттин желектерин жатка айтып, айырмалай алгандыгы Ибуканын тапкандарынын туура экендигин дагы бир жолу далилдеп турат.

Кенже балдарды окутуу дегендик – үч жашка чейинки балдарга окуганды, санаганды эле үйрөтүү эмес! Айлана-чөйрөдөгү негизги түшүнүктөрдү жалпы эле чөп-чар, тал-терек, мөмө-жемиштер

деп койбостон, алардын аталыштарын так атап, кичинесинен үйрөнүп алса, өмүр бою керек болот. Музыка, бий, ыргак, дене тарбиясы, тазалык, туура тамактануу сыяктуу көндүмдөрдү балдар кенже курактагы мезгилден баштап үйрөнүшү абзел. Андан тышкары бөбөктөргө өмүр бою кызмат кыла турган зарыл, маанилүү сапаттар – башка балдар менен тил табыша алуу, баарлашуу, конфликттик жагдайларды жайгара билүү, өз кыймыл-аракеттерин акырындап талдай алуу, оң жана терс көрүнүштөрдү ажырата билүү алардын инсандык калыптанышына түрткү болуп, ийгиликтерге жетүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. “Балапан уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат” – муну кыргыз элинин миндеген жылдык тажрыйбасы таасын айгинелейт.

Масару Ибуканын уулу Макото Ибука мырза бул китепти кыргыз тилдүү окурмандарга которуп, сунуштообузга өз макулдугун бергендиги үчүн Кыргызстандын Жапониядагы элчиси Молдогазиев Рысбек мырзага жана Пен эл аралык клубунун катчысы Хори Такеаки мырзага терең ыраазычылык билдиребиз. Бул көнүлдүү, мээримдүү, жеткиликтүү тилде жазылган китепти адис-педагог, фондубуздун кызматкери Жоодонбеков Асылбек которгондугун белгилеп кетмекчимин.

Урматтуу ата-эне, бул китепти окуп эле тим болбостон, анда айтылгандардын үстүндө ойлонуп, бал-

дарды тарбиялоодо колдоносуз деген терең ишенитемин. Жер-жерлерде бири-бириңиздер менен ой бөлүшүп, талкууга алсаңыздар, китептин маанилүүлүгү, таасири артат. Кенже курактагы балдарды ар тараптуу өнүктүрүүгө ар бирибиз өз салымыбызды кошуп, бул багытта жигердүү аракеттенишибиз өтө зарыл экендигин дагы бир жолу баса белгилейм.

Бул китеп эмне себептен “Үч жаштан кийин кеч” деп аталган? Жапонияда кенже курактагы балдардын 15 пайызы коомдук же бюджеттик, ал эми 80 пайызы жеке менчик бала бакчаларга барышат. Мектепке чейинки мекемелердин калыптануусу 150 жылдык тарыхты артка калтырган. Балдар бала бакчаларга үч жаштан баштап тартылат. Демек, бул китептин мазмуну балдар бала бакчага барганга чейин ата-эне аларды жакындан таанып билип, жөндөмдүүлүктөрүн ачуусуна, толук кандуу өнүктүрүүсүнө арналган. Үч жашка чейин бала үчүн зарыл болгон сапаттарды үйрөтүүгө үлгүрүп калыңыз. Үч жаштан кийин кеч болуп калат.

*Роза Отунбаева,
Кыргыз Республикасынын экс-президенти,
“Роза Отунбаеванын демилгеси”
эл аралык коомдук фондунун негиздөөчүсү*

Автордон

Байыркы замандан бери улуу талант – бул баарынан мурда тукум куучулук, жаратылыштын кубулушу деп эсептелинип келген. Моцарт өзүнүн биринчи концертин үч жашында бергендигин же Жон Стюарт Милл ошол эле курагында латынча классикалык адабияттарды окугандыгын бизге айтып калышканда көпчүлүк тек гана: “Албетте, алар деген генийлер да”, – деп коюшат.

Бирок Моцарт менен Миллдин кенже курактагы жашоосун дыкат талдоо балдарын чыгаан кылууну каалаган аталары аларды катуу тартипте тарбиялагандыгын айтып турат. Менин оюмча, Моцарт да, Милл да гений болуп төрөлгөн эмес, алардын таланты аларга кенже куракта жагымдуу шарттарды түзүп, мыкты билим беришкендигинин аркасында абдан өнүккөн.

Тескерисинче, эгерде жаңы төрөлгөн ымыркай, тээ башынан өзүнүн табиятына жат чөйрөдө тарбияланып жатса, кийин анын толук кандуу өнүгүп кетүүгө мүмкүндүгү болбойт. Эң жаркын мисал – 1920-жыл-

дары миссионер жана анын аялы тарабынан Калькуттанын түштүк-батышындагы үңкүрдөн табылган “карышкыр кыздар” Амала менен Камаланын тарыхтаржымалы. Алар карышкырлар тарабынан тарбияланган балдарга адамдык кулк-мүнөздү, кебете-кешпирди кайтарып берүү үчүн бардык күч-аракеттерин жумшашкан, бирок бүт аракеттери текке кеткен. Албетте, адамдан – адам, ал эми карышкырдан – карышкыр туулары анык. Бирок адамдык шарттарда жашап жатканда деле бул кыздар карышкырга мүнөздүү адаттарын ташташкан эмес. Демек, ымыркай төрөлөр замат туш болгон айлана-чөйрө жана билим баарынан мурда анын ким болорун – адам же бөрү болорун – аныктайт!

Бул мисалдардын үстүндө ой калчап отуруп, жаңы төрөлгөн балага айлана-чөйрө жана билим кандай гана зор таасирин тийгизерин көбүрөөк ойлоно берем. Бул көйгөй айрым балдар үчүн гана эмес, бүткүл адамзаттын саламаттыгы жана бактысы үчүн да зор мааниге ээ болду. Ошондуктан 1969-жылы “Кенже курактагы балдарды өнүктүрүү жапон ассоциациясы” уюмун түзүүгө кириштим. Биздин окумуштуулар жана чет өлкөлүк илимпоздор доктор Шиничи Сузукинин ошол кезде бүт дүйнөнүн көңүлүн өзүнө буруп турган кичинекей балдарды скрипкада ойноого үйрөтүү методун эксперименттик класстарда изилдөө, талдоо жана кеңейтүү үчүн чогулушту.

Ишибиз илгерилеген сайын, балдарга салттуу мамиле канчалык жаңылыш экендиги бизге айдан ачык боло баштады. Биз, адатта, балдар тууралуу баарын билебиз деп ойлойбуз, ошол эле учурда алардын чыныгы мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө абдан аз билебиз. Биз үч жаштан өткөн балдарды эмнеге үйрөтсөк деген суроого көбүрөөк көңүл бөлөбүз. Бирок соңку изилдөөлөргө ылайык бул куракта баланын баш мээсиндеги клеткалардын өнүгүүсү 70-80 пайызга аяктап калган болот. Бул өзүбүздүн бардык күч-аракетибизди үч жашка чейинки курактагы баланын мээсин өнүктүрүүгө жумшашыбыз керек дегенди түшүндүрбөйбү?

Кенже куракта өнүктүрүү эмчектеги балдарды кыйнап фактылар жана сандар менен оозандырууну сунуш кылбайт. Башкысы – жаңы тажрыйбаны “өз убагында” киргизүү. Бирок күн сайын бала баккан адам гана, адатта, апасы аны “өз убагында” аңдай алат. Бул китепти мен ушул апаларга жардамдашуу үчүн жаздым.

Масару Ибука

1-бөлүк

Баланын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү

1. Маанилүү мезгил

Бала бакча кеч болуп калат

Мектепте окуп жүргөн жылдары класста көзгө көрүнөрлүк аракети жок эле класстын лидери болуп калган өзгөчө жөндөмдүү окуучу болгондугу, ошол эле убакта башка бирөө канчалык аракет кылбасын, артта калып кеткендиги ар бириңердин эсиңерде болсо керек.

Мен окуп жүргөндө мугалимдер бизди минтип шыктандырышчу: “Сен акылдуусунбу же жокпу, ал тукум куучулук эмес. Бардыгы сенин өзүңдүн аракетинден көз каранды”. Бирок жеке тажрыйбам мыкты окуган окуучу – дайыма мыкты, начар окуган окуучу – дайыма начар бойдон каларын даана көрсөттү. Кыязы, интеллект башынан эле аныкталат окшобойбу. Мындай дал келбөөчүлүктү эмне кылуу керек?

Мен адамдын жөндөмдүүлүгү жана мүнөзү аны менен кошо төрөлбөйт, көбүнчө анын жашоосунун

белгилүү бир мезгилинде калыптанат деген тыянакка келдим. Тукум куучулук же алган тарбиясы менен билими адамды калыптандырабы деген талаш көптөн бери жүрүп келет. Бирок бүгүнкү күнгө чейин бир дагы көбүрөөк же азыраак ишенимдүү теория бул талаштарга чекит койгон жок.

Акыры, мээнин физиологиясын изилдөөлөр, бир жагынан, балдардын психологиясын изилдөөлөр, башка жагынан, баланын акыл жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн ачкычы – бул анын өмүрүнүн алгачкы үч жылындагы, башкача айтканда, мээ клеткалары өнүккөн мезгилдеги жекече таанып билүү тажрыйбасы экендигин көрсөтү. Бир да бала гений болуп төрөлбөйт жана бир да бала келесоо болуп туулбайт. Бардыгы баланын жашоосундагы чечүүчү жылдарда баш мээсинин өнүгүү даражасына жана шыктануусуна жараша болот. Бул – төрөлгөндөн үч жашка чейинки курак. Бала бакчада тарбиялоо кеч болуп калат.

Ар бир бала жакшы окуй алат – бардыгы окутуу методунан көз каранды

Окурман таң калышы мүмкүн, эмне үчүн мен кесибим боюнча инженер жана ушул тапта компаниянын президенти болуп туруп, адамдын кенже курактагы өнүгүүсү менен алектене баштадым? Себептери жарым-жартылай “коомдук”: мен жаштардын бүгүнкү күндөгү козголоңдоруна кайдыгер эмесмин жана мен ушул жаш адамдардын жашоосуна канааттанбоосуна азыркы билим берүү канчалык күнөөлүү деген суроону өзүмө-өзүм узатам. Жеке себеп да бар – менин өзүмдүн балам акылынын өнүгүүсү жагынан артта калган.

Ал кичинекей кезинде ушундай мүчүлүштүктөрү менен төрөлгөн бала, эгерде төрөлгөндөн баштап аны туура окутса, кадыресе билимдүү адам болуп өсүп жетилери башыма да келген эмес. Менин көзүмдү “артта калган бала болбойт – бардыгы окутуу методунан көз каранды” деп ишендирген Шиничи

Сузуки ачты. Доктор Сузукинин “Талантты тарбиялоо” методу, наристелерди скрипкада ойноого үйрөтүү методу, кандай укмуш жетишкендиктерди бергенин биринчи жолу көргөнүмдө атасы катары өзүмдүн балам үчүн өз убагында эч нерсе жасай албагандыгыма абдан өкүндүм.

Мен студенттик тополондор көйгөйү менен биринчи жолу алектенгенимде билим берүүнүн мааниси тууралуу терең ойлондум, эмне үчүн биздин система мындай жаалданууну жана канааттанбоону жаратып жаткандыгын түшүнүүгө аракеттендим. Алгач бул жаалдануунун тамыры университеттик билим берүү системасында жаткандай туюлду. Бирок көйгөйгө тереңдеп кирип, бул орто мектеп үчүн да мүнөздүү экендигин түшүндүм. Анан мен орто жана башталгыч билим берүүчү мектептерди изилдедим, акыры бала бакчада да балага таасир этүү кеч болуп калат деген тыянакка келдим. Күтүүсүздөн бул ой Сузуки жана анын кесиптештери алектенип жаткан нерсе менен дал келип калды.

Доктор Сузуки өзүнүн уникалдуу методун 30 жылдан бери практикалап келет. Ага чейин ал башталгыч жана жогорку класстарда окутуунун салттуу методдорун колдонуп сабак берип келген. Ал жогорку класстарда жөндөмдүү жана жөндөмсүз балдардын ортосунда чоң айырма бар экендигин таап чыккан, ошол себептен ал өзү окуткан балдардын жаш

курагын улам кыскартып жүрүп отурган, башкача айтканда, адегенде жаш балдар менен, андан кийин наристелер менен алектенип көрүүнү чечкен. Доктор Сузуки скрипкада ойногонду үйрөтөт, анткени өзү скрипкачы. Качан гана мен бул ыкманы билим берүүнүн бардык тармактарында ийгиликтүү колдонууга болорун түшүнгөнүмдө, “кенже куракта өнүктүрүү” көйгөйүн олуттуу изилдейин деп чечтим.

Кенже куракта өнүктүрүү генийлерди тарбиялоону максат кылбайт

Кенже куракта өнүктүрүү генийлерди тарбиялоого жардам береби деп менден байма-бай сурап калышат. Мен “жок” деп жооп берем. Кенже куракта өнүктүрүүнүн жападан-жалгыз максаты – балага ал акылы терең, дени сак, зээндүү жана мээримдүү болгудай билимди берүү.

Бардык адамдар, эгерде алардын физикалык мүчүлүштүктөрү жок болсо, болжолдуу бирдей төрөлүшөт. Балдардын акылдууга жана акылсызга, жалтакка жана жаалдууга бөлүнүүсү үчүн жоопкерчилик тарбияда. Кайсы бала болбосун, эгерде ага эмне керектигин жана качан керектигин билип берсе, зээндүү жана туруктуу мүнөзгө ээ болуп өсүп чыгат.

Менимче, кенже куракта өнүктүрүүнүн негизги максаты – бактысыз балдардын пайда болуусун болтурбоо. Балага андан чыгаан музыкантты өстүрүп чыгуу үчүн жакшы музыка угузуп, скрипкада

ойногонду үйрөтүшпөйт. Ага гениалдуу лингвистти тарбиялап чыгуу үчүн, ал тургай аны “жакшы” бала бакчага жана башталгыч мектепке даярдоо үчүн чет тилин үйрөтүшпөйт. Башкысы – баланын жашоосунда жана дүйнөсүндө кубанычтар көбүрөөк болушу үчүн баладагы чексиз потенциалдык мүмкүнчүлүктөрдү ойготуу.

Адам баласынын толук жетилбей төрөлүшүнүн өзү анын зор потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүнөн кабар берет

Кенже куракта өнүктүрүү жаңы төрөлгөн баланын зор мүмкүнчүлүктөрү менен байланышкан деп эсептейм. Албетте, жаңы төрөлгөн ымыркай абдан эле бечел, бирок ал ушундай бечел болгондугу үчүн анын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрү ушунчалык жогору. Адам баласы айбанаттардын балдарына караганда абдан эле аз өнүккөн абалда төрөлөт: ал кыйкырганды жана сүт эмгенди гана билет. Ал эми айбанаттардын, мисалы, иттердин, маймылдардын же жылкылардын балдары эмгектеп, бир нерсеге жөлөнүп-таянып, керек болсо дароо туруп басып кете алышат. Зоологдор жаңы төрөлгөн бала айбанаттын жаңы туулган баласынан 10-11 айга артта калат, мунун себептеринин бири – адамдын туруп баскандыгы деп айтышууда. Адам тикесинен туруп калгандан баштап дене эне-

нин жатынында толук кандуу өрчүгөнгө чейин кала албайт, ошондуктан бала абдан бечел болуп төрөлөт. Ал төрөлгөндөн кийин гана өз денесин колдонгонду үйрөнөт. Дал ушундай эле ал мээсин пайдаланганды да үйрөнөт. Эгерде айбанаттын баласынын мээси төрөлгөнгө чейин калыптанган болсо, жаңы төрөлгөн ымыркайдын мээси таптаза барак сымал. Баланын канчалык зээндүү болушу ушул баракка эмнелер жазыла тургандыгынан көз каранды.

Мээнин түзүмдөрү үч жашка чейин калыптанат

Адам баласынын мээси 1,4 миллиард клеткадан турат дешет, бирок жаңы төрөлгөн балада алардын көпчүлүгү ишке кире элек болот.

Жаңы төрөлгөн баланын баш мээси менен чоң кишинин баш мээсинин клеткаларын салыштыруу мээнин өнүгүү процессинде клеткалардын ортосунда өзгөчө көпүрөлөр-байланыштар калыптанарын көрсөттү. Баш мээнин клеткалары бири-бирине бекем ыкташып сезүү органдары аркылуу сырттан алышкан маалыматка жооп кайтаруу үчүн бири-бирине кол сунушат. Бул процесс электрондук компьютердеги транзисторлордун иштөөсүн абдан эске салат. Ар бир транзистор өз алдынча иштейт албайт, алар бирдиктүү системага биригишкенде гана компьютер катары иштейт.

Клеткалардын ортосундагы байланыштар активдүү калыптанган мезгил – бала төрөлгөндөн үч жаш-

ка чейинки мезгил. Бул убакта ушундай байланыштардын 70-80 пайызы пайда болот. Алардын кандай өнүккөнүнө жараша мээнин мүмкүнчүлүктөрү артат. Бала төрөлгөндөн кийинки алты айда мээ өзүнүн толук потенциалынын 50 пайызына жетет, ал эми үч жашка чейин 80 пайызына жетет. Албетте, бул үч жаштан кийин баланын мээсинин өнүгүүсү токтойт дегендикке жатпайт. Үч жашка чейин негизинен мээнин арткы бөлүгү жетилет, ал эми төрт жашка келгенде бул татаал процесс “мандай жак” деп аталган бөлүккө өтөт.

Ишаратты сырттан алып, анын образын түзүү жана аны эстеп калуу мээнин фундаменталдуу жөндөмдүүлүгү болуп саналат, бул – баланын кийинки бардык интеллектуалдык өнүгүүлөрүнө шарт түзгөн негиз, компьютердин дал өзү. Ойлонуу, муктаждыктар, чыгармачылык, сезимдер сыяктуу жөндөмдүүлүктөр үч жаштан кийин өнүгөт, бирок алар ушул куракка карата калыптанып калган базаны колдонушат.

Демек, алгачкы үч жашта балада бекем негиз түзүлбөгөн болсо, аны кандай колдонууну үйрөтүү пайдасыз. Бул начар компьютерде иштеп жатып, жакшы жыйынтыктарга жетүүгө аракеттенгенге тете.

Бейтааныш адамдардын жанында баланын тартынышы – образдарды таануу жөндөмдүүлүгүнүн өнүккөндүгүнүн далили

Менин китебимде “образ” деген сөздү өзгөчө колдонгондугумду түшүндүрүп кетким келет. “Образ” сөзү көбүнчө “схема”, “нерсенин түзүлүшү”, “модель” деген маанилерде колдонулат. Мен бул сөздү кененирээк, бирок баланын мээсинин маалыматты таануусуна жана кабылдоосуна жардам берген ойлонуу процессин көрсөтүү үчүн атайын мааниде колдонууну сунуштайм. Чоң киши негизинен логикалык ойлонуу жөндөмдүүлүгүн пайдаланып маалыматты кабылдаган жерде бала туюмун, өзүнүн көз ирмемдик образдарды түзүү сыяктуу сейрек кездешүүчү жөндөмдүүлүгүн колдонот: чоң кишинин ойлонуу ыкмасы балага жеткиликтүү эмес, ал ага кечирээк келет.

Бул кенже курактагы таанып билүү ишинин эң жаркын күбөсү – ымыркайдын адамдардын жүздө-

рүн айырмалоо жөндөмдүүлүгү. Мен балдар оорука-насынан көргөн бир наристени өзгөчө эстеп калдым. Ал бир жаштан жаңы эле ашкан курагында 50 адамды айырмалоого жөндөмдүү болгондугун айтышты. Андан тышкары, ал аларды таанып эле койбостон, ар бирине өз атын берген.

“50 адам” – бул сан бизди анча таң калтырбашы мүмкүн, бирок чоң кишиге деле бир жылдын ичинде 50 адамды эстеп калуу кыйынга турат. Сиз өзүңүздөн бардык тааныштарыңыздын жүзүн тагыраак сүрөттөп көрүңүзчү, аналитикалык жол менен бирөөсүнүн жүзүн башкасыныкынан айырмалай аласызбы?

Баланын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрү аларда уяңдык пайда болгон кезде, болжол менен жарым жашка чыкканда, таасын көрүнө баштайт. Анын кичинекей башы тааныш жүздөрдү, мисалы, апасын же атасын бейтааныштардан айырмалай алат жана ал муну даана түшүндүрө алат.

Азыркы тарбия “катаалдык” мезгил менен “баарына уруксат” мезгилинин орундарын алмаштырып, ката кетирүүдө

Бүгүн да көптөгөн психологдор жана педагогдор, айрыкча “прогрессивдүү” деп эсептелингендер кичинекей баланы аң-сезимдүү окутууну туура эмес деп ойлошот. Алар ашыкча маалыматтар баланын нерв системасына терс таасирин тийгизет, баланы өз жайына коюп, ал эмнени кааласа, ошонун баарын жасоого мүмкүнчүлүк берүү керек деп эсептешет. Айрымдар, ал тургай, бул куракта бала өзүмчүл болот, баарын өзүнүн ырахаттануусу үчүн гана жасайт дегенге ишенишет. Ошондуктан дүйнө жүзүндөгү ата-энелер ушундай идеялардын таасири астында аң-сезимдүү түрдө “өз жайына коюу” принцибин карманып келишет.

Ошол эле ата-энелер алардын балдары бала бакчага же мектепке бара баштаганда бул принциптен дароо баш тартышат да, өз балдарын тарбиялаганга жана бир нерсеге үйрөткөнгө аракеттенишип катаал

болуп чыга келишет. Күтүүсүздөн “мээримдүү” апарлар “каардуу” апаларга айланышат.

Ошондой болсо да, бардыгы тескерисинче болууга тийиш экендиги жогоруда айтылгандардан түшүнүктүү болду го дейм. Дал ушул балдардын алгачкы жылдарында аларга катаал да, мээримдүү да мамиле жасоо зарыл, ал өз алдынча өнүгө баштаганда анын эркин, “Менин” сыйлоону акырындап үйрөнө баштоо керек. Тагыраак айтканда, ата-эненин таасири бала бакчага чейин токтош керек. Кенже куракта кийлигишпөө, анан кечирээк болуп калганда балага басым жасоо андагы талантты өлтүрүп, каршылыкты жаратышы гана мүмкүн.

2. Кичинекей бала эмне кыла алат?

Чондордун “оор” жана “оңой” деген түшүнүктөрү балдарга жарабайт

Биз, чондор, мисалы, бул китеп бала үчүн абдан эле оор же бала классикалык музыканын баркын баалай албайт деп өзүбүзчө тыянак чыгарабыз. Бирок биз мындай тыянактарды эмненин негизинде чыгарып жатабыз?

Эмненин “оор” же “жеңил” экендиги туурасында так түшүнүгү жок бала үчүн – англис тилиби же жапон тилиби, Бахтын музыкасыбы же балдар ырларыбы, бирдей угулган, бир түрдүү музыкабы же үндөрдүн шайкештигиби – баары бирдей убакта башталышы керек, ал үчүн баары тең жаңы.

Сезимдердин негизинде чыгарылган тыянак билимден көз каранды эмес, тескерисинче, билим сезимдерге тоскоол болушу мүмкүн. Кыязы, көптөр

атактуу картинаны карап туруп, чындыгында ал аны анчалык тамшандырбаса деле, картинанын баалуулугу ал үчүн сүрөтчүнүн ысымында жана анын баасында болсо да, өзү жөнүндө: “Бул ажайып!” – десе керек. Ал эми бала, тескерисинче, ар дайым чынчыл. Кандайдыр бир нерсе же жумуш, эгерде ал ага кызыктуу болсо, баланын көңүлүн толук арбап алат.

Бала үчүн “тогузга” караганда “көгүчкөндү” эстеп калуу жеңилирээк

Көптөн бери көрбөй жүргөн 2 жашар неберем үйгө коноктоп келген учур эсимде. Ал терезеге карап, неон асмаларын мага көрсөтүп, сыймыктануу менен: “Бул Хитачи, а бул болсо “Тошиба”, - деп айткан. Кубанганымды жашырганга аракеттенип, неберем эки жашында эле “Хитачи” жана “Тошиба” деген кытай иероглифтерин окуп калган турбайбы деген чечимге келдим. Келинимден неберем кытай алфавитин качан үйрөнгөнүн сурадым, ушул жерден ал кытайча “Хитачи” менен “Тошибаны” окубаганын, болгону соода маркаларын образ катары эстеп калганын жана аларды ушундайча айырмалаганын билдим. Баары мени шылдындап күлүштү “небересин жакшы көргөн, аңкоо чоң ата” деп, бирок мен көптөрдө ушундай болоруна ишенем.

Жакында эле мен жумалыкка жазган кенже куракта өнүктүрүү жөнүндөгү макалаларымды окуган фуджисавалык 28 жаштагы энеден кат алдым. Анын

катынан 2,5 жашар уулу эки жашка чыгайын деп калгандан тартып автомобилдердин маркасын эстеп кала баштагандыгын билдим. Бир нече айдан кийин эле ал кыркка жакын автомобилди, жапон маркаларын жана чет өлкөлүк маркаларды оңой эле атап бере алган, кээде ал жадагалса үстү жабылып турган машинанын маркасын айтып бере алган. Андан бир аз мурдараак, “ЭКСПО-70” телепрограммасынын таасиринен улам болсо керек, ал ар кайсы өлкөлөрдүн желектерин эстеп кала баштаган, эми болсо 30 өлкөнүн желегин таанып жана туура атап бере алат, алардын ичинде Монголия, Панама, Ливан сыяктуу өлкөлөрдүн желектери бар, аларды чоң кишилер да арандан-зорго эстерине тутушат. Бул мисал чоңдордо эбак эле жок болгон сапат балдарда бар экендигин айтып турат. Бала нерселерди образдар аркылуу таанып-билүү жөндөмүнө ээ, мунун анализдөө менен эч кандай жалпылыгы жок, аны бала кийинчерээк үйрөнөт. Бул жоромолду тастыктай турган эн сонун мисал – ымыркайдын апасынын жүзүн таануу жөндөмдүүлүгү. Көптөгөн наристелер, эгерде аларды бейтааныш адамдар колуна алса, ыйлай башташат, апасынын колунда сооронуп, күлүп калышат.

Эксперимент катарында биздин “Кенже куракта өнүктүрүү ассоциациябызда” Исао Ишии мырза кытай жазуусунан сабак берген. Үч жашар балдар “көгүчкөн” же “жираф” сыяктуу кыйын иероглифтерди оңой эле

эстеп кала алышкан. Анткени жадагалса адамдын жүзүндөгү кичинекей өзгөрүүлөрдү да эч кыйынчылыксыз эстеп калган бала үчүн кыйын кытай иероглифтери көйгөй эмес. “Тогуз” деген сыяктуу абстракттуу сөзгө караганда, ал конкреттүү нерсени түшүндүргөн “жираф”, “енот”, “түлкү” сыяктуу сөздөрдү канчалык кыйын болсо да оңой эле эстеп кала алат. Ошондуктан бала чоң кишини картадан утуп алса, мында таң калгыдай эч нерсе жок. Эгерде чоң кишиге орунду, санды, картинаны аң-сезимдүү түрдө эстөөгө туура келсе, бала мыкты образдык эстутумга ээ.

Балага арифметикадан көрө алгебраны эстөө жеңил

Математиканын фундаменталдуу идеяларынын бири – катарлар теориясы. Алгач сан түшүнүгүн, андан соң геометрия менен алгебраны окуган чоң кишиге аны түшүнүү өтө эле кыйын. Ал эми бала үчүн катарлар теориясынын же көптүк теориясынын логикасын түшүнүү жеңил. Математиканы окутуу боюнча таанымал болгон Ришени Феликс айым балага математиканы кайсы куракта болбосун үйрөтүүгө болорун белгилейт.

“Катар” же “көптүк” – бул тек гана окшош нерселердин жыйындысы. Бала кубиктер менен ойноп жатканда аларды таанып билет. Ал ойноп жатып, аларды катар менен формасына карата ала баштайт: төрт бурчтук, үч бурчтук ж.б.. Ал ошол курагында эле ар бир кубик – “катардын” элементи, бир нече кубик – бир катар, ал эми үч бурчтуктар – башка катар экендигин жакшы түшүнөт. Предметтерди белгилүү мүнөздөрү боюнча топторго бөлүштүрүү боюнча ушундай жөнөкөй идея катарлар теориясынын негизинде жаткан башкы идея болуп саналат.

Бала татаал, ойлонууну талап кылган арифметикага караганда жөнөкөй логикалык көптүк теориясын жакшы түшүнөт.

Демек, арифметика жөнөкөй, алгебра татаал деген салттуу түшүнүк – чоң кишилердин балдардын мүмкүнчүлүктөрү тууралуу дагы бир жаңылыштыгы экенине ишенем. Баланын мээси көптүк теориясынын логикасын жеңил түшүнө алат, бул алгебранын негиздерин түшүнүү үчүн башталыш болуп саналат.

Мынакей, арифметикалык маселенин бир мисалы: “Зоопаркта бардыгы болуп 8 жаныбар, таш бака жана турна бар. Алардын 20 буту бар. Зоопаркта канча таш бака жана турна жашайт?

Келиңиздер, алгач бул маселени алгебралык метод менен чыгарып көрөлү. Турналардын санын X менен, ал эми таш бакалардын санын Y менен белгилеп алалы, ошондо $X+Y=8$ а $2X+4Y=20$ болот. Эсептейли, $X+2Y=10$, башкача айтканда, $X=8-Y=10-2Y$; демек, $Y=2$. Демек, 2 таш бака, 6 турна бар экен.

Эми ушул маселени “таш бака” жана “турна” арифметикасы менен чыгаралы. Эгерде бардык айбанаттар таш бакалар десек, алардын 32 буту бар экендиги айкын болот. Маселе боюнча 20 бут берилген, демек, 12 бут ашыкча. Алар бардык айбанаттар 4 буттуу таш бака деп ойлогондугубуз үчүн ашыкча чыкты, чындыгында алардын айрымдары 2 буттуу турналар болуп саналат. Андыктан ашыкча 12 бут – турналардын

саны, ал эки жандыктын буттарындагы айырмачылыкка көбөйтүлгөн; $12 \div 2 = 6$, демек, 6 турна, эгерде 8ден, жалпы айбанаттардын санынан алсак, 6 турнанын санынан таш бакалардын саны чыгат.

Бул маселени чечүүнүн түз логикалык белгисиз сандардын ордуна X менен Y ти коюп чечүү жолу турса, биз эмне себептен мындай арифметиканы “таш бакача” ыкмасы менен чечишибиз керек?

Чындыгында алгебралык чечимдерди шыр эле өздөштүрүү кыйын, логикалык эмес чечимдер оңой көрүнгөнүнө карабастан, алгебраны логикалык жактан түшүндүрүү алда канча жеңил.

Жадагалса беш айлык бала Бахты баалай алат

“Сони” фирмасынын биринде бала бакча уюштурулган. Ал жакта балдар кандай музыканы угарын билүү максатында изилдөө жүргүзүлгөн. Жыйынтыгы күтүлбөгөндөй болгон. Балдар үчүн эң таасирдүү музыка Бетховендин 5-симфониясы экендиги аныкталган. Эртеден кечке телевизордон берилген популярдуу музыкалар 2-орунга, балдар ырлары эң акыркы орунга туура келген. Бул жыйынтык мени абдан кызыктырды.

Биз, чоң кишилер, адатта, балдардан алыс кармаган классикалык музыкаларды алар эң кызыктуу дешти. Балдар татаал симфонияларды баалай турган музыкалык табитке төрөлгөндөн баштап эле ээби? Доктор Шиничи Сузукинин байкоолоруна ылайык беш айлык балдарга Вивальдинин концерттери жагат. Бул бир окуяны эсиме салат. Классикалык музыканы абдан жакшы көргөн жаш ата-эне жаңы төрөлгөн баласына Бахтын 2-сюитасын күн сайын бир нече саат бою угузган. 3 айдан кийин бала музыканын тактысына жандуу кыймылдай баштаган. Ыргак ылдамдаганда

анын кыймылы активдүүрөөк боло баштаган. Музыка бүтүп калганда ал капа болгонун билдирген. Ымыркай чыргоолонгондо же ыйлаганда ата-энеси ошол музыканы коё салган, ошол замат ал сооронуп калган. Бир жолу алар джазды коюшканда бала чуу салган.

Татаал музыкалык формаларды түшүнүү – керемет. Көптөгөн жапондор тек гана бала кезинде улуттук музыкадан жана балдар ырларынан башканы укпагандыктан батыш классикалык музыкасын кабыл албай тургандыгына бекем ишенем.

Алты айлык бала сууда сүзө алат

Көптөгөн чоң кишилер сууда сүзгөндү билишпейт (алар “Балта сымал” сүзүшөт). Андыктан тырмактай баланы сууда сүзгөнгө үйрөтсө болорун билгениңизде таң калышыңыз мүмкүн. Баса элек бала жерде эмгектегенге аракет кылгандай эле сууда да ошондой эле карманганга аракет кылат. Бул жерде кичинекей баланын сууда сүзө алгандыгы эмес, бала болуп туруп сууда сүзгөндүгү маанилүү болуп саналат.

Бир канча жыл мурун Бенесейл деген белгиялык адамдын эмчектеги балдар үчүн сууда сүзүү мектебин ачкандыгын гезиттен окуган элем. Ал үч айлык баланы бассейнде аркасы менен суунун үстүндө калкып турганга үйрөтсө болорун, ал эми тогуз айлык баланы сууда туура дем алганга үйрөтсө болорун айткан.

1965-жылдын августунда аял-атлеттердин Токиодо өткөн эл аралык конференциясында төрайым Ризе Дим бир жашка чейинки балдарды сууда сүзгөнгө үйрөтүү жөнүндө айтканы чоң сенсация болгон. Алгач 32 градус сууга 5 айлык баланы салган, 3 айдан кийин ал сууда 6 мүнөт сүзүп жүрө алган. Бала

өзүнчө рекорд да койгон, сууда 8 мүнөт 46 секунд чыдап тура алган.

Пресс-конференцияда Дим айым: “Бала сууда кантип өзүн кармоо керектигин, жерде кантип турса болорун жакшыраак билет. Биринчиден, сиз аны сууда өзүн кармаганга үйрөнгөнгө чейин колдоо көрсөтөсүз. Бала сууга чумкуп киргенде сыртка чыкканга чейин демин кармап, көзүн жумуп алат. Ал колдорун жана буттарын иштетип, сууда сүзгөндү үйрөнөт”, – деп айткан. Дим айым адамдын мүмкүнчүлүктөрүн жана талантын бир жашка чейин өнүктүрө баштоо керектигин бир канча жолу белгилеп кеткен.

Баланын сууда сүзө алгандыгы – алардын мүмкүнчүлүгүнүн чексиз экендигин далилдеген бир гана факт. Там-туң баса баштаган бала ролик тепкенди да үйрөнө алат. Басканды, сүзгөндү, сыйгаланганды – ушунун баарын бала ойноп жатып өздөштүрөт. Эң башкысы аларды туура багыттап, шыктандыруу зарыл.

Албетте, мындай эксперименттер баланы сууда сүзүүгө же скрипкада ойноого үйрөтүү үчүн гана жасалбайт. Сууда сүзүү – баланын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн бир жолу: ал баланын уйкусун жакшыртат, табитин ачат, рефлексстерин ойготот, булчуңдарын чыңдайт. “Темирди ысыгында куй” дегендей эле, башка сөз менен айтканда, металл катып калгандан кийин темирди ийге келтире албайсың.

Баланын мээси чексиз көлөмдөгү маалыматты батыра алат

“Иниси менен эжеси, лингвистикалык генийлер, алар англисче, испанча, италянча, немисче жана французча: беш тилде сүйлөй алышат, ага кошумча өзүнүн “агрессивдүү” атасын да түшүнө алышат”. Гезитке чыккан “Агрессивдүү ата” деген аталыштагы макала көптөгөн жапондордун эсинде болсо керек. Макалада Масао Кагата мырза жөнүндө айтылат, ал мугалимдикти таштап, өзүн үй кожоюну деп жарыялаган, бүткүл убактысын балдарды тарбиялоого арнаган. Ал убакта баласы 2,5 жашта, ал эми кызы 3 айлык болчу. Балдар дагы эле абдан кичине эле, “агрессивдүү” тарбиячы ата көптөрдүн сынына кабылган. Өтө көп маалымат балдардын нерв системасына таасир этет деген кооптонуулар айтылган.

Бул сындардын эч нерсеге арзыбагандыгын Кагатанын өнүгүүдө болгон үй-бүлөсүнө карап туруп айтууга болот. Ишин таштап, убактысын жалаң гана балдарды тарбиялоого арнаган атанын туура же туу-

ра эмес кылып жаткандыгын сындоонун дагы кереги жок. Кагата мырзанын колдонгон окутуу ыкмасынын ийгилиги балдардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн даңазалап жаткандыгында. Мына анын айткандары:

“Мен аларды англис, италян, немис, француз тилдеринде сүйлөөгө бир эле убакта үйрөтө баштадым. Радиодо француз тил сабактары англис тилинде үйрөтүлөт. Андыктан көп тилге бир эле убакта үйрөтүп жатканда окутуу методикасын бириктиргенге болот деп чечтим. Ошол эле убакта сүйлөшө баштадым. Дал ошол убакта менин балдарым пианинодо ойногонду үйрөнүп жатышкан. Алар ойногон нотанын түшүндүрмөсү италянча жазылган эле, ал эми котормосу англис, немис жана француз тилдеринде болчу. Эгерде алар нускаманы түшүнүшпөсө, кандай ойноо керектигин биле алышмак эмес. Ушул себептен улам мен аларга тилди үйрөтүшүм керек эле. Башкалар мага “Алар бир эле мезгилде беш тилди үйрөнүп жатып адашып калышпайбы?” деген суроону көп беришет. Менин оюмча, жок, анткени алар аны туура колдонуп жатышпайбы. Биз чет тилдерди радио аркылуу гана үйрөндүк. Бул радиоберүүлөрдү өтө жагымдуу дикторлор алып барышат. Сүйлөө көнүгүүлөрү методикалык жактан так жана көп жолу айтылат. Качан гана балдар өздөрү сүйлөй баштаганда баарын туура айтышат” (“Кенже куракта өнүктүрүү”. Май, 1970).

Демек, чоң кишилерге караганда балдардын мээсинин маалыматтарды сиңирүү жөндөмдүүлүгү алда канча жогору экендигин белгилөөгө болот. Бир гана нерсе “ашыкча болуп кетет” деп коркпоо керек: балдардын мээси губка сымал, билимди тез кабылдайт, качан гана маалымат жетиштүү болгондугун сезгенде жаңы маалыматтарды кабылдоону токтотот. Бизди балдарга көп маалымат бергендигибиз эмес, алардын толук кандуу өнүгүшү үчүн маалыматтардын өтө эле аз болуп жаткандыгы тынчсыздандырышы керек.

Бала өзүнө кызыктуу болгон нерселерди гана эстеп калат

Буга чейин мен баланын мээсинин керемет жөндөмдүүлүгү, маалыматтарды сиңирүүсү жөнүндө жаздым. Мээ бул өнүгүү этабында машина сымал, ага салган нерсенин баарын механикалык түрдө сугунат, ал маалыматты алып, аны түшүнүү деңгээлине жете элек.

Бирок убакыт келет, бала өз алдынча чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болот. Демек, калыптанган интеллектуалдык аппаратты колдоно турган бөлүгү өнүгөт. Бул болжолдуу 3 жаш курагында ишке ашат. Дал ушул убакытта баланы эмне менен кызыктыруу керек деген суроо туулат. Бала өзүнө кызыктуу болгон нерсени так эстеп калат. Башка жөндөмдүүлүктөрү да өнүгөт – ал бир нерсени жаратууга, жасоого болгон каалоосун билдирет; алар андагы интеллекттин жана мүнөздүн калыптануусу үчүн зарыл болуп саналат.

Балаңыз сиз окуп берген нерселердин бир аз гана бөлүгүн түшүнсө да, аңгемелерди жана жомокторду окуп бере баштайсыз. Балаңыз аны бир канча жолу уккандан кийин эстеп калат, эгерде сиз көңүл төшө-

бөй окуп жаткан болсоңуз, ал ошол замат катаңызды табат. Бала балдар баяндарын жана жомокторду өтө так эстеп калат, бирок бул алардын түшүнүгүнө караганда элестетүү эстутумуна негизделген.

Анан бала тигил же бул окуяга кызыгып калат да, аны өз алдынча окугусу келет. Ал алфавитти билбесе да, өз кулагы менен уккан окуяны китептин сүрөттөрү менен салыштырат, ал окуй албаган тамгаларды ирети менен көз жүгүртүп “окуп” чыгат. Дал ушул убакта бала ар кандай тамгалардын окулушу, мааниси тууралуу кызыгып сурай баштайт. Анын мындай талапчылдыгы таанып билүүгө болгон эң чоң кызыгуусунун далили болуп саналат.

3 жашка жете элек бала өзү кызыккан нерсесин оңой эле жаттап алат. Буга кеткен күч, энергия тынчыңызды албай эле койсун.

Көптөгөн көндүмдөр бала кезде өздөштүрүлбөсө, кийин мүмкүн эмес

Иш боюнча мага көп жолу англисче сүйлөөгө туура келет. Бирок мени сүйлөп жатканда жана тынымдарда кетирген каталарым дайыма тынчсыздандырат. Угуп жаткан адам менин “япончо-англисчемди” түшүнбөй калбайт, түшүнөт. Кээде анын жүзүндө эч нерсе түшүнбөй калгандык пайда боло калганда ал менден кайталап коюшумду өтүнөт. Андайда мага алар түшүнүш үчүн тамгалап айтууга туура келет.

Бирок кошунамдын 1 жаш 2 айлык баласы англис тилиндеги сөздөрдү өтө так айтат. Жапондордун көпчүлүгү үчүн [p] жана [л] тамгаларын айтуу кыйынга турат, ал айта алат. Балким, мен англис тилин орто мектепте окуп жатканда үйрөнө баштагам, ал эми бул бала болсо жапон тили менен кошо англис тилин өздөштүрүп жаткандыгы үчүн болушу мүмкүн. Анын экинчи тил менен алгачкы таанышуусу англисче аудиолорду угуу менен башталган, башка тилди өз тили менен кошо өздөштүрүп, бир америкалык аял менен англисче сүйлөшө баштады.

Бул салыштыруудан улам акылда эне тилдин образы калыптанып калгандан кийин бөлөк тилдин образын кабылдоо кыйынга турат. Бирок, мен жогоруда айтып кеткендей, баланын мээси үч жашка чейин эне тили болгон жапон тилинин гана ойлонуу системасын эмес, башка тилдикин да өздөштүрө алат, бул процесс бир эле убакта да жүрө алат. Андыктан бала ушул куракта башка тилди өзүнүн эне тилиндей эле өздөштүрө алат. Эгерде сиз бул мезгилди өткөрүп жиберсеңиз, кенже куракта жеңил эле өздөштүрүп ала турган нерсени өздөштүрүү кыйынга туруп калат.

Чет тил балдардын кенже курагында өздөштүрүлө турган бир гана нерсе эмес

Музыкалык шык, физикалык жөндөмдүүлүктөр (киймыл-аракетти координациялоо жана тең салмактуулукту сезүү) дал ушул куракта калыптанат. Болжолдуу дал ушул мезгилде эстетикалык кабылдоонун негизи болгон сенсордук реакция дагы калыптанат.

Жайкы каникул башталганда ар жылы ар кандай өлкөлөрдөн ата-энелер балдарын доктор Сузукинин скрипка классына алып келишет. Алардын эч кимиси жапончо бир да сөз билбегендигин түшүндүрүүнүн кажети жок. Биринчиден болуп эң кичинекейлер сүйлөй башташат. Андан кийин башталгыч жана орто класстагылар. Эң эле кургурлар – алардын ата-энелери. Эгерде көп балдар бир айдан кийин эле жапончо сүйлөй башташса, алардын ата-энелеринин сүйлөй башташы үчүн жылдар керектелет, алар котормочулар катарында балдардын кызматынан пайдаланышат.

Угуму бузулган балдардын угумун өнүктүрүүгө болот

Буга чейин кадимки балдардын ички мүмкүнчүлүктөрүн жана бул жөндөмдөрдү ачууда эрте жаштан окутуунун маанилүүлүгү жөнүндө сөз кылдым. Бирок тилекке каршы, дүйнөдө физикалык жактан жабыркаган балдардын саны да аз эмес: полиомиелит менен ооругандар, акыл жактан артта калгандар, дудук, дүлөйлөр. Кенже куракта өнүктүрүү аларды кыйгап өтпөшү керек, тескерисинче, алардын оор абалынан улам жетишпестигин мүмкүн болсо эртерээк аныктап, кенже куракта өнүктүрүү техникаларынын жардамы менен алардын кемчиликтерин мүмкүн болушунча толуктоо зарыл.

Мен сиздерге аз убакыт мурун гезиттен окуган окуяны айтып бергим келет: бул окуя дүлөй болуп төрөлгөн бала жөнүндө, бирок кийинчерээк ата-энесинин талыкпас аракетинин натыйжасында башкалар менен сүйлөшө ала турган абалда болгон. Ацута деген бала азыр 6 жашта, төрөлгөндө ден соолугу чың болгон. Ал бир жашка чыкканда ата-энеси бала-

дагы өзгөчөлүктү байкашат, анан өздөрүнө баланын угуу сезими жайындабы деген суроону беришет, бирок алардын баласы кеч тили чыккандардын арасына кирсе керек деп анча тынчсызданышпайт. Ацутто 1,5 жашка чыкканда да тили чыкпагандан кийин дарыгерге алып барышат.

Ата-эне угуу сезими бузулган балдарды дарылоо жана билим берүү боюнча адис доктор Мацузавага жардам сурап кайрылышат. Ал баланы өзүнүн атын уга билүүсүн үйрөтүүдөн баштайт. Анан бала башка сөздөрдү да өздөштүрөт. Акырындап дарыгер сөздөрдү мааниси менен бириктирип, калган үндөрдүн издерин бири-бири менен бириктире баштайт. Доктор Мацузаванын ою боюнча, кенже куракта укпаган баланы укканга “үйрөтүүгө” болот.

Ал минтип жазат: “Эне гана баладагы өксүктүктү биле алат. Төрөлгөндөн бир жумадан кийин ымыркай катуу үнгө же чуру-чууга реакция кылат. Бир канча айдан кийин энесин үнүнөн тааныйт, ажыратат, ал эми төрт айдан кийин өзүнүн атын билет. Эгерде ымыркай катуу ызы-чууга, атынан чакырганда эч кандай реакция кылбаса, анда анын угуу сезиминде мүчүлүштүктөр бар деп күмөн саноого негиз бар. Бала болжол менен 3 жашка чыгып калганда чоң кишилер күнүмдүк турмушта колдонгон көп сөздөрдү билет, андыктан ушул курак угуу сезиминде көйгөйлөрү барлар үчүн ар кандай сөздөрдү үйрөтүүгө ыла-

йыктуу мезгил болуп саналат. Эң негизгиси, баланы баары бир укпайт деп ар кандай үндөрдөн четтетпеш керек. Таптакыр укпаган бала эч нерсе укпайт деген пикир чындыкка төп келбейт. Эгерде бала дайыма үндөрдү укса, анын угуу жөндөмдүүлүгү өнүгөт.

Демек, балада даана байкалган угуу көйгөйү болсо да, ата-эненин аракети жана окутуу аркылуу андагы угуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө болот.

2-бөлүк

Кенже курактагы тажрыйбанын таасири

Башкысы – тукум куучулук эмес, курчап турган чөйрө

Мурунку главада кичинекей баланын уктап жаткан жөндөмдүүлүктөрү жөнүндө айттым. Бул дандан бак же жагымдуу гүл өсүп чыгуусу үчүн сиздин кандай шарттарды түзгөндүгүңүзгө жана алардын үстүнөн иштегениңизге байланыштуу болот. Менимче, баланын өнүгүшүндө билим жана чөйрө тукум куучулукка караганда алда канча маанилүү роль ойнойт.

Жапонияда эгиздерге бир канча эксперименттерди жүргүзүшкөн, аларды төрөлгөндөн баштап башка үй-бүлөлөрдө тарбиялашкан. Изилдөөлөр эгиздер да ар кандай шарттарда башка адамдардан тарбия алган учурда бири-биринен мүнөзү жана жөндөмдүүлүктөрү боюнча таптакыр айырмаланып каларын көрсөттү.

Маселе кандай билим берилгендигинде жана чөйрөнүн баладагы потенциалдык мүмкүнчүлүктөрдү эң мыкты деңгээлде өнүктүрө алгандыгында. Буга жоопту окумуштуулардын ар кандай шарттарда жана ар кыл ыкмалар менен жүргүзгөн изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары берет. Андан тышкары мек-

тептин билим берүү системасына канааттанбаган ата-энелер өз алдынча балдарын окутушканы боюнча да мисалдар аз эмес. Мындан тышкары иттерге жана маймылдарга жүргүзүлгөн эксперименттердин да жыйынтыктары алынган, алардын да айта турганы бар. Эми ушул эксперименттердин айрымдарына токтолгум келет.

Илимпоз атадан төрөлгөн бала сөзсүз окумуштуу болбойт

Мен апалардын минтип айткандарын көп эле угуп калам: “Менин уулум атасын тартып калды окшойт, анын музыкалык шыгы таптакыр жок” же “Менин күйөөм жазуучу, ошондуктан биздин балабыз жакшы дилбаян жазат”. Албетте, макалда айтылгандай, “Алма сабагынан алыс түшпөйт” же жапондор айткандай, “пияздан роза өнүп чыкпайт”. Чындыгында окумуштуунун баласы окумуштуу, соодагердин баласы соодагер болгон учурлар кездешет. Бирок бул жагдай балдардагы адистик сапаттар аларга тукум куучулук аркылуу өттү дегендикке жатпайт. Алар төрөлгөндөн тартып атасынын ишин улантышы керек деген шартта тарбияланышы мүмкүн. Ата-эне түзгөн чөйрө баланын чөйрөсү болуп саналат. Ал атасынын адистигине болгон жөндөмдүүлүктөрүн ойготот, ага болгон кызыгуусун арттырат.

Эгерде баланын келип чыгышы жөндөмдүүлүктөрдү аныктоодо негизги фактор болсо, анда балдар муундан-муунга аталарынын иштерин улантышмак.

Бирок жашоо андан да кызык, окумуштуунун баласы скрипкачы болгон, дарыгердин баласы жазуучу болгон учурлар көп эле кездешет.

Сиз өзүңүз жашап жаткан чөйрөдөгү адамдарды карасаңыз, таланттуу ата-энелердин балдары сөзсүз эле таланттуу болбогондугун көрөсүз. Тааныгандар мындай балдарды “атасына тең келген жок, атанын уулу болууга татыксыз” деп айтышат, бирок бала ким болгондугуна жооп бербейт, анын бала кездеги чөйрөсү аны “татыксыз” кылып чоңойтту.

Тескерисинче, бекерпоздон жана аракеттен төрөлгөн балдар мыкты инженер же сүрөтчү болушу мүмкүн.

Башкача айтканда, ата-эненин адистиги жана жөндөмдүүлүктөрү баланын жөндөмдүүлүктөрүнүн жана мүнөзүнүн калыптанышына түздөн-түз таасир этпейт. Дарыгердин баласы дарыгер болуп калгандыгынын негизги себебин анын кичинесинен дарылардын жытын жыттап, ак халатчандардын жана бейтаптардын атмосферасында чоңойгондугу менен түшүндүрүүгө болот.

Бүгүн бала кечээгиден таптакыр башкача болот

Биз балдарыбыздын кандай өсүп жаткандыгын майда-баратына чейин байкай бербейбиз, анткени биз аларды күндө көрөбүз. Бирок алар биз ойлогондон алда канча тез өсүшөт. Дүйнөгө белгилүү өнүгүү психологиясы боюнча адис, швейцариялык профессор Жан Пиаже өзүнүн үч баласынын өнүгүүсүнө байкоо жүргүзүү аркылуу өнүгүү фазаларынын теориясын түзгөн. Анын китебин канчалык көп окуган сайын, туура билим берүүнүн жана баланын ар бир өнүгүү баскычында чөйрөнүн маанилүү экендигин дагы жакындан сезип жатам.

Пиаженин байкоолору боюнча, жаңы төрөлгөн бала оозуна салган нерсенин баарын сорот, бирок төрөлгөндөн 20 күн өткөндөн кийин сүт гана ичет, аны көшөрүп талап кылат.

Үч айдан кийин балада бир нерсени кармоо каалоосу өнүгө баштайт, бир нерсеге мисалы, керебеттин үстүндө илинип турган кездемеден жасалган куурчакка тийгиси келет, муну ал абдан каалоо, канааттануу менен жасайт. Ал эми 1,5 жашка келгенде

бул бала, эгерде колу сунуп жетпей жатса, таяк менен жетсе болорун биле алат. 2 жаштан кийин сөздөрдү абстракттуу маанилери менен байланыштырганга аракет жасайт, бирок аларды өзү түшүнгөндөй кабылдайт. Мисалы, “эркек” деген сөздү өзүнүн атасы менен гана байланыштырат же “жаанды” көчөнүн четиндеги гүлдөрдү сугарган машина менен салыштырышы мүмкүн.

Бала акыл жана физикалык жактан да ыкчам өнүгөт. Ошондуктан анын өнүгүшү ар бир баскычта шыктандырылып турушу керек. Ата-эне балага эң жакын адамдар катары ага эмне керек, качан керек, кызыгуусу кайсы багытта өнүгүп жаткандыгын өтө кылдаттык менен байкап туруусу зарыл. Чет тилин үйрөнүү үчүн туура убакытты тандап алуу зарыл, баланы кенже куракта өнүктүрүүнүн ар бир этабында туура келген убакыт бар.

Мисалы, бала басканды үйрөнүп калгандан кийин роликте жүрүүнү үйрөтүү өтө эле татаал, басканды жаңыдан үйрөнө баштаган мезгилде үйрөтсө, эки айдан кийин андан мыкты фигурист чыгат.

Америкалык психолог Макгроу эки эгизге эксперимент жүргүзгөн. Ал бирөөнө 11 ай, экинчисине 22 ай болгондо коньки тепкенди үйрөткөн. Жыйынтыгы бири-биринен таптакыр айырмаланган: эрте үйрөнгөн баланын жетишкендиктери экинчисинен алда канча жакшы болгон.

Бүгүнкү күнгө чейин тигил же бул көндүмдү үйрөтүү азырынча эрте деп отуруп “мыкты мезгилди” өткөрүп жиберебиз да, балдардын жашоосун татаалдаштырабыз.

Бир карын майды бир кумалак чиритет – бул балдарга да тиешелүү

Мен эмнени айткым келип жатканын түшүнүүңүз үчүн бир окуяны айтып берейин. Жаш адисти чет өлкөгө иштеп келүү үчүн жөнөтүшөт, анын аялы болсо жаңы төрөлгөн кызы менен Тохокудагы өзүнүн ата-энесине барып жашап калат. Чоң атасы менен чоң апасы небересин абдан жакшы көрүшөт, аны менен көп ойношуп, сүйлөшүшөт. Бир жылдан кийин кыздын атасы сапардан кайтат, аялы менен кызы кайрадан Токиодо жашап калышат. Ал убакта алардын кызы сүйлөө үчүн абдан кичинекей эле. Бирок ал сүйлөй баштаганда ата-энеси таң калышат: алардын кызы сүйлөгөн сөздөрдүн бардыгы Тохоку диалектинде эле. Бул окуяга таң калышат, анткени үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрү кадимки жапон тилинде сүйлөшөт, кыз гана диалект менен сүйлөйт. Ал тургай бир нече жылдан кийин кыз мектепке барганда да Тохоку акцентинен арыла албай жүрөт. Көрсө, бала сүйлөй баштаганга чейин эле баланын мээсинин ка-

налчаларына жайылган экен. Издер түшүп калгандан кийин аны өчүрүп, жаңысын кайрадан салуу абдан кыйынга турат.

“Бир карын майды бир кумалак чиритет” дегендей, балдардын кенже курагында тийген таасирлер өмүр бою өчпөс изин калтырат. Андыктан бул таасирлердин туура болушу үчүн ата-энелер болгон күч-аракетин жумшашы керек.

Шыктанткычтары жок бөлмө балага зыян

Дубалдары жана шыптары таптаза, аппак, сырткы үндөрдөн таптакыр обочолонгон бир бош бөлмөнү элестетиниз. Кайсы бир эне бул жаңы төрөлгөн бала үчүн идеалдуу шарт деп түшүнүшү мүмкүн. Чындыгында мындай атрибуттардан таптакыр куржалак бөлмө бала үчүн пайдасыз эле эмес, зыяндуу да болуп саналат.

Америкада профессор Брунер тарабынан жүргүзүлгөн эксперименттер баланы курчап турган сырткы чөйрө кичинекей баланын интеллектине таасир этерин көрсөттү. Ал аны төмөндөгү изилдөөлөрү менен далилдеди. Алгач жаңы төрөлгөн балдарды экиге бөлдү, биринчилерди эч кандай шыктанткычтары жок бөлмөгө, экинчилерди болсо түстүү, гүлдүү дубал кагаздары, түстүү шыптар, ала-була жабуулар менен жапты, ал жакта терезеден дарыгерлердин, медайымдардын иштегендери көрүнүп турду. Ал тургай бул жерде музыка ойноп турду.

Мындай шартта эки топтогулар тең бир канча ай тарбияланышты, мындан кийин алардын интеллектуалдык өнүгүүсүн аныктай турган тестирлөө жүргү-

зүлдү. Ар бир балага жылтыраган буюм сунушталды, ал буюмга жетүү үчүн короткон убактысы боюнча балдардын өнүгүү деңгээлин аныкташты. Жыйынтыктар ортодогу айырманы так көрсөттү: шыктандыруучу чөйрөдө чоңойгон балдардан бош бөлмөдө чоңойгон балдардын интеллектуалдык деңгээли үч айга артта калган.

Бул үч айлык артта калуу өтө олуттуу, анткени баланын төрөлгөндөн 3 жашка чейинки өнүгүүсү өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жараша 4 жаштан 17 жашка чейинки курактагы өнүгүүгө дал келет. Ошол эле мезгилде, окумуштуулардын ою боюнча, балага туура тарбия берилсе, бул артта калууну жоюуга болот, бирок бул аракеттенүүнү, кичинекей балага басым жасоону талап кылат.

Мындай изилдөөлөр профессор Брунер тарабынан гана эмес, башка көптөгөн психологдор тарабынан да жүргүзүлгөн. Жыйынтыктар сырткы шыктандыруулардын болушу же болбошу жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизерин көрсөттү.

Шыктандыруунун көптөгөн түрлөрү, көбүнчө интеллектти өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү түрлөрү тыкыр иликтенген. Көптөгөн ыкмалар сынактан өткөрүлгөн: термелүүчү бешик, кыл калемдер, ачык түстүү бүйүрмөлөр, жылтыраган топтор, түстүү дубал кагаздары ж.б.у.с.

Кенже куракта өнүктүрүү жаатындагы изилдөөлөр менен алектенген Гарвард университетинин психологу профессор Уайт, эгерде баланын өсүшү үчүн төрөлгөндөн тартып эле ар кандай шарттар түзүлгөн болсо, анда бул интеллекттин калыптанышына олуттуу таасирин тийгизет деп эсептейт.

Балага эч күтүлбөгөн нерселер таасир этет

XIX кылымдын улуу математиктеринин бири Карл Фридрих Гаусс болгону 8 жашында арифметикалык катарлардын суммасы формуласын ачкан.

Гаусстун атасы окумуштуу болгон эмес. Ал жөнөкөй таш уста болгон. Дубалдарды, каминдерди курган, көп эле жолу баласын жумушка ээрчитип барган. Гаус атасына кирпич алып берип, аларды санаган. Гаустун математикалык жөндөмдүүлүгү ошол кенже куракта калыптанып калган көндүмүнөн улам ойгонсо керек.

Кенже курак – адамдын жашоосундагы кабылдоо сезимдери курч болгон мезгил. Ата-эне үчүн эч маани-маңызы жоктой сезилген нерселерди бала ушунчалык сезимталдык жана күч менен кабылдашы мүмкүн, ал тажрыйба анын кийинки жашоосунда негиз катары каралышы ыктымал.

Бала китептеги сүрөттөрдөн чоң кишилер окуп жаткандагыдан таптакыр башка окуяны түшүнүшү мүмкүн

Чоң кишилер менен баланын ортосундагы кабылдоонун айырмачылыгы чогуу отуруп сүрөттүү китеп же жомок окуп жатканда даана байкалат. Кенже курактагы балдарга билим берүү боюнча алгачкы ачылыштарды жасаган улуу италиялык айым Монтессори өзүнүн китебинде кичинекей баланын жүрүм-туруму боюнча мисалды келтирет. Апасы бир жарым жаштагы баласына ар кандай айбанаттардын сүрөтүн жана мергенчилик көрүнүшүн берет.

Бала Монтессори айымга сүрөттү берет да, баланын тили менен “машина”, “машина” деп кайталай берет. Ал машинага окшош эч нерсе көрө албагандыктан, “Бул жерде машина жок?” – деп, балага суроолуу карайт. Бала ишенимдүү түрдө: “Мына”, – деп сүрөттү колу менен көрсөтөт. Ошондо гана Монтессори сүрөткө кунт коюп карайт. Сүрөттө ит, мергенчи, ат, анан арткы фондо машинанын жолуна окшош сызыкча, анда бир чекит бар экендигин көрөт. Бала

чекитти колу менен көрсөтүп: “Машина”, - дейт. Чындыгында эле бул кичинекей машина экен.

Монтессори айым дагы бир мисалды келтирет. Бир жарым жаштагы эркек балага апасы “Самбо” деген сүрөттүү китепти берип, андагы жомокту айтып берет.

“Кичинекей Самбо аттуу африкалык бала өзүнүн туулган күнүндө алган белекти алып жолдо кетип бара жатып, жолдон жапайы айбанаттарды жолуктурат, алар анын белегин тартып алышат. Ал ыйлаган бойдон үйүнө барат. Атасы менен апасы аны соортушат. Ал кубанып тамак ичкен столго отуруп калат. Ал жакта китептеги сүрөттөгүдөй майрамдык чоң торт бар эле”, - деп апасы жомокту бүтүрүп, китепти жабат. Кичинекей бала күтүүсүздөн каршы чыгат: “Жок, ал ыйлап жатат”, - деп китептин арткы бетиндеги көз жашын көлдөтүп ыйлап жаткан Самбонун сүрөтүн көрсөтөт.

Башкача айтканда, кенже курактагы балдардын кабылдоосу ойдо жок жерден болот, чоң кишилер алардын кабылдоосун чаржайыт деп кабылдайбыз. Биз балдар менен баарлашып жатып шаблондуу пикирлерден качып, дүйнөнү балдар көргөндөй сезе алуу үчүн кыял күчүбүздү иштетишибиз керек.

Баланы бейтааныш адамдардын багуусуна калтыруу – тобокелчилик

Бир жакшы, чынчыл ата-эненин 5 жана 4 жашар эки уулу бар эле. Кичүүсүн бала бакчада түз жүргөндүгү, жандуулугу үчүн бардыгы жакшы көрүшчү. Ал эми улуусун анча жактыра беришчү эмес. Анын кабагы ачылчу эмес, жүрүм-туруму да башкаларга жакчу эмес. Бул абал, мындай айырма кайдан чыкты деп ата-энеси абдан тынчсызданат. Акыры айла кеткенде дарыгерге кайрылышат. Узакка созулган сурамжылоолордон кийин энеси экинчисин төрөгөндөн кийин өзүн жаман сезип, бир жашар уулун 6 ай бою бала баккычка бактыргандыгы маалым болот.

Дарыгер баланын азыркыдай абалда болушу кенже курагында алган таасирлерден, буга чейин болгон тынчсыздануудан болушу мүмкүн экендигин боолгойт. Ал баланын кенже курагы жөнүндө айтып бере ала турган багуучусу жана башка адамдар менен кезигет. Көрсө, бала баккыч, жаш кыз, бала менен эшикте сейилдегендин ордуна үйдүн артындагы эски

караңгы сарайда сүйгөнү менен жолугушчу экен, бала алар кездешкен кезде алар менен бирге болгон. Бул окуя күн сайын кайталанып турган. Бир жаштагы балага бала баккыч менен сүйгөнүнүн эмне менен алек болуп жаткандыгы түшүнүксүз болгон, бирок ал жалгыз турганда ар кандай үндөр анда коркууну жана ишенбөөчүлүктү жараткан. Кыздын тынчсызданган, күнөөлүүдөй сезилген жүрүм-туруму анын аң-сезиминде орноп калган.

Дарыгердин баамында, дал ошол кенже курактагы башынан өткөргөн нерселер баланы кабагы бүркөлгөн жана кыжыры кайнаган абалга алып келген. Албетте, жашоодогу ар кыл жагдайлар ата-энелерди балдарын башка бирөөлөрдүн кароосуна калтырып турууга түртүшү мүмкүн. Мен ушул окуя өз балаңызды бага турган адамды тандоодо өтө этият мамиле кылышыңыз керек экендигине сизди ынандыраарына ишенем.

Кенже курактагы таасирлер баланын кийинки ойлонуу образын жана аракеттерин аныктайт

Сизден кенже курактагы бир окуяны айтып берүүнүздү суранышса, эгерде ал окуя адаттан тыш окуя болбосо, таң калыштуусу, эч нерсе эстей албайсыз. Ал тургай 2-3 жаш курагыңыздагы тигил же бул окуяны эстеген болсоңуз, өзүңүздүн жеке тажрыйбаныздан улам эмес, апаңыздын же улуулардын айткандарынан улам эстеген болосуз.

Бирок адамдын кенже курактагы окуялардын баарын эсине сактабай калгандыгы толугу менен баары унутулат дегенге жатпайт. 3 жашка чейин баштан өткөн кайсы гана окуя болбосун инсандык калыптанууда негиздин бөлүкчөлөрү болуп саналат.

Эгерде гипноздолгон адамга бир жашка чыктың деген команда берилсе, ал өзүн кудум бир жаштагы баладай элестетип, кыймылдап жана сүйлөй баштайт деп айтып жүрүшөт. Бул бала кездеги бардык таасирлердин аң-сезимде сактала тургандыгынын далили болуп саналат.

Адам кескин абалга кептелген учурда көзүнө бала кездеги көрүнүштөр элестей баштагандыгы айтылып жүрөт.

Белгилүү саясий ишмер Кукуэй Манака согуш мезгилинде госпиталда өлүм менен тирүүлүктүн ортосунда жаткан мезгилде күтүүсүздөн бала кездеги мезгилдер эсине келгенин эскерип айтканы бар. Ал апасы кантип аны храмга алып баргандыгын, дарбазанын оозунда турган кечилди, анын жүзүн, кийимин, сүйлөө манерасын – бардыгын майда-баратына чейин эстеген. Анан ал эсине келген нерселерди апасы менен бөлүшкөн мезгилде ал эки жашка келгенде чындыгында болуп өткөн окуя экендиги аныкталган.

Никко изилдөө борборунун президенти Мориатсу Минато мырза Кытайда төрөлүп, кенже курактагы мезгилин ошол жакта өткөргөн. Үй-бүлөсү Жапонияга көчүп келгенден кийин кытайча такыр сүйлөгөн эмес, кытай тилин таптакыр унутуп калдым деп ойлочу. Көп жылдан кийин ал Кытайга иш сапары менен келип калат. Мориатсу Мината бир нерсе айттайын деп аракет кылганда оозунан кытайча сөздөр чууруйт. Тил табигый жол менен, өзүнөн-өзү эркин формада сүйлөп кирет, буга өзү да, кытай кесиптештери да таң калышат.

Бул дагы бир жолу кенже курактагы тажрыйбанын мээге канчалык бекем орной тургандыгын көрсөтөт.

Эгерде эң башынан баштап бекем пайдубал куй-

баса, бекем имарат курууга аракет кылуунун зарылчылыгы жок: ал сыртынан татынакай көрүнгөнү менен, катуу шамалдан же жер титирөөдөн кулап калышы ыктымал.

Кенже куракта өнүктүрүү бекем пайдубал болуп саналат. Аны эң башынан баштап бекемдеш керек, имарат курулуп калгандан кийин пайдубалды кайра куруу мүмкүн эмес.

3-бөлүк

Балага эмне пайдалуу?

Наристелерди окутуунун даяр рецепттери жок

Буга чейин мен баланын сырткы чөйрөсүнүн маанилүүлүгү жана анын кийинки жашоосуна тийгизген таасири жөнүндө кеп кылдым. Көптөгөн үй-бүлөлөрдө, анын ичинде жапон үй-бүлөлөрүндө да энелер балдардын тарбиясы боюнча бүт жоопкерчиликти өз моюндарына алышат, бирок менин азыр айтайын дегеним кичинекей балдардын тарбиясы менен алектенгендердин бардыгына арналат. Эне балага тарбия берүүдө анын кайсы өнүгүү баскычында экендигин эске алып, баарынан мурда өзүнүн кыял күчүн жана чыгармачылыгын колдонушу керек. Мен бере турган кеңештерди идея катары гана кабылдоо керек, ар бир эне баласына мүнөздүү өзгөчөлүктөргө же өнүгүү деңгээлине карата тигил же бул кеңешти кабылдаса же жокко чыгарса болот.

Мен дайыма баланы жакшы музыка жана сүрөт менен курчоо керек дегенде, ак ниеттүү энелер “жакшы музыка” жана “чыныгы сүрөт” дегенде эмнелерди айткым келип жаткандыгын сурашат. Бетховенби же Моцартпы? Ван Гогбу же Пикассобу? Албетте,

биз айрым учурларда адистер менен кеңешкенден кийин конкреттүү сунуштарды беребиз. Бирок ата-энелер биздин айткандарыбызды догма катары кабыл албастан, баласынын өзгөчөлүктөрүнө карата биздин сунуштарыбызды ылайыкташтырып алуулары максатка ылайык. Адатта, жапондор даяр рецепттерди издешет: конкреттүү жагдайда, так кадамдарды жасаш керек болгондо, алар өздөрүн ишенимсиз сезишет. Бирок тарбияда, өзгөчө наристе куракта даяр формулалар болушу мүмкүн эмес. Эгерде эне бир нерсенин баласы үчүн жакшы экендигин сезип жатса, аны кечиктирбестен бериши керек.

Даяр формулаларды күткөн мындай жагдай – жапон тарбиясынын кемчилиги. Мисалы, эгерде бала 4 жашта болсо, ал бала бакчага барышы керек, 6 жаштагылар – мектепке. Мындай жалпы кабыл алынган курактык негизге таянган система баланын өздүк өнүгүү деңгээлин жокко чыгарууда. Жапониядагы билим берүү ар бир куракка карата бекитилген программага негизделет. Кенже курактагы өнүгүү да ушундай эле кабылданат: эгерде так эрежелер берилбесе, эч ким аны жасап көрүүгө киришпейт. Менин пикирим боюнча, даяр формулаларга жана ченемдерге сын көз караш менен мамиле кылуу керек.

Баланы көбүрөөк колго алыңыз

Бала ызаланганда апасы колуна алат, ал ыйлаганын токтотуп, күлө баштайт: мындай жагдай кимдерге гана тааныш эмес, ар бир ата-эне мындай абалды жүздөгөн жолу башынан өткөргөн. Бирок салттуу акылмандык бала ыйлаган сайын, колго ала берүүнү туура көрбөйт, анткени бала өз каалоосун ыйдын жардамы менен аткартканга көнүп калышы мүмкүн. Аны кандай алаксытпа, колуңа алмайын, сооронбойт, - деп ата-энелерди коркутушат. Бул ушундайбы? Бул өз баласына ашыкча ыксыз эле үзүлүп түшө берүүгө карата эскертүү катары кабылданса, мен макул болушум мүмкүн. Бирок муну сөзмө-сөз түшүнүүгө таптакыр каршымын. Мен баланы мүмкүн болушунча көбүрөөк колго алуу керек деп эсептейм.

Өзүн билдирүүнүн башка жолун билбеген наристе үчүн ыйлоо – өзүнө көңүл бурдуруунун бирден-бир каражаты болуп саналат. Ал ыйлап жатса, бул анын бир нерсени өтүнүп жаткандыгын түшүндүрөт, анын өтүнүчүн жоопсуз калтыруу башынан баштап аны баарлашуудан куру калтыруу дегендикке жатат.

Жүйөлүү маани, эне менен баланын баарлашуусу, өзгөчө тактилдик баарлашуу анын акыл жактан өнүгүшү үчүн өтө маанилүү экендигин далилдөөдө.

Бир аз күн мурун жапон гезити маймылдар менен жүргүзүлгөн кызыктуу эксперимент жөнүндө кабарлады. Америкадагы Висконсин университетинин приматтарды изилдөө боюнча борборунун жетекчиси доктор Гарри Харлоу жаңы туулган маймылдын чыныгы энесин жасалма куурчактар менен алмаштырып коюп, кайсынысын тандай турганына байкоо салган.

Бир куурчак цилиндрдин формасында зымдан, экинчиси кездемеден жасалган. Ар бир “эненин” колунда шише толо сүт болгон, эки жакка термеле алган. Маймылдын баласы жылуу, жумшак кездемеден жасалган “энени” тандап, анын кыймылдарына реакция кылган. Доктор Харлоу жаңы төрөлгөн адамдын баласы да жылуу, жумшак жана кыймылдуу нерсени издемек, эне баласын колуна алгандагы мээрим баланын эмоционалдык абалы үчүн маанилүү болгондой эле, сүт да анын физикалык саламаттыгы үчүн абдан маанилүү.

Мен мүмкүн болушунча балдарды колго алууну колдойм. Анткени ар бир балада ата-энеси менен жетиштүү өлчөмдө, тикеден-тике байланыш болсун, дал ушул фактор жардамын аябаган, жакшы адамдын калыптанышына түрткү болорун көрүп турам.

Баланы койнуңузга алып жаткандан коркпоңуз

“Баланы колго алуу” адаты сыяктуу эле “бала менен уктоо” адаты да мурдагы муундардан мураска калган саркынды катары Жапонияда сындалып келген. Албетте, эгерде ата-энесинин бири баланын жанына жатмайын уктабаса, ыңгайсыздык жаратат, бирок мындай учурларда ата-энелер эмне кыларын билбей айлалары кеткен окуяны уккан эмесмин. Тескерисинче, баланын акыл жана физикалык жактан өнүгүүсүн эске ала турган болсок, чогуу уктоонун пайдасын да табууга болот.

Мисалы, керелден-кечке түйшүк басып, баласы менен баарлашууга убактысы жетпеген эне баласы уктаганча жанына жатуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Бул кыска убакыттын ичинде бала абдан тынч жана сезимтал болот. Сиз анын жанына жөн эле жатпастан, же уктап калбастан, ага ырдап бериңиз, бул анын өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет.

Ошондой эле, апасына эмес, керелден-кечке үй бетин көрбөгөн атасына сунуштоого болот, бул баласы менен баарлашуу мүмкүнчүлүк болуп саналат.

Бизде Советтер Союзунда жүргүзүлгөн уктап жатканда окутуу методу жөнүндө көп эле жазышты. Адам жарым-жартылай уктап жаткан мезгилде магнитофонго жазылган маалыматтарды укса эстеп калат, ал анын көмүскө сезиминде сакталып калат, ойгонгондон кийин ал маалыматты жеңил эле алып чыгууга болот. Бул изилдөөлөр баланы жарым-жартылай уктоо абалында окутуу менен күтүлбөгөн натыйжаларга жетүүгө болорун көрсөтөт.

Музыкалык угуму жок эне тарбиялаган бала да музыкалык угуму жок чоңоёт

“Менин баламдын угуму жок, эмне кыларымды билбейм. Бул атасы тараптан болсо керек, алардын үй-бүлөсүндө эч кимисинин музыкага шыгы жок. Бул генетикалык жактан болсо керек”. Мен мындай даттанууларды көп эле угуп жүрөм. Ооба, чындыгында эле музыкалык угуму начар балдар бар, алардын ата-энелеринин кулагын аюу басып кеткен деп айтылат. Бирок бул кенемте ата-энелерден балдарына өтүшү да мүмкүн болсо да, музыкалык шыгы жоктук генетикалык жактан берилет дегендикке жатпайт.

Мисалы, эненин угуму жок, а бала болсо анын бешик ырын таптакыр туура эмес обон менен күндө угуп жүрөт дейли. Ал бул ырды эстеп калат да, кийин өрнөк катары колдонот, туура эмес ырдайт. Апасы анын ырын уккандан кийин баласынын угуму жок, дегеле угум – кудайдын бергени деп айтышы мүмкүн. Эгерде Моцарт менен Бетховенди ушундай апалар тарбияласа, музыкалык угуму начар болуп калмак.

Менин теориям боюнча угуму жок энеден төрөлгөн угуму жок делген балдар өзгөчө угуу жөндөмүнө ээ, алар туура эмес угулган обон, күүлөрдү дал өзүндөй кылып эстеп калгандыгы көп нерсени айтып турат.

Эми музыкалык угумдун жоктугу тукум куучулук аркылуу берилбей тургандыгын көрсөтүү үчүн бир адамдын таржымалын айтып берейин. Доктор Шиничи Сузуки 6 жаштагы баланы окууга алып, анын музыкалык угумун калыбына келтирген. Бул баланын апасынын музыкалык угуму жок эле. Доктор Сузукинин тезиси төмөнкүдөй болгон: “Баланын угуму жок, анткени энесинде жок”. Энеси ага туура эмес ырдап берип жүргөн ырды классикалык обону менен дайыма коюп берип угузган. Акырындык менен апасынын туура эмес созгон обону туура созулган обонго орун бошотуп берген. Кийинчерээк ошол бала музыкалык билимин улантып, Брамс менен Бетховендин скрипка концерттеринде таптакыр катасыз ойногон, жадагалса Канадада бир нече жеке концертин берген.

Демек, музыкалык кабылдоо, мүнөздүн жана жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүшү ата-энелердин өнөкөттөрүнүн таасиринин астында калыптанат. Ата-энелердин жүрүм-турумундагы маани берилбеген майда-барат нерселер балага күчтүү таасир этиши мүмкүн.

Баланын ыйын эч качан этибарга албай койбоңуз

Америкада чыккан “баланы тарбиялоодогу революция” деген китепте төмөнкүдөй эксперимент жазылган.

Вашингтондо негизинен негрлер отурукташкан жакыр райондордогу үй-бүлөлөргө жана балдар мекемелерине атайын даярдалган мугалимдер жиберилген, алар 15 айлык 30 баланы окута турган болушкан. Жекшембиден башка күндөрү алар балдар менен бир саат ойноп, сүйлөшүп турушкан. Психолог, доктор Эрл Шефер бул акция балдардын интеллекттин ойготуу максатында жасалгандыгын, өзгөчө алардын сөз байлыгын өстүрүүдөгү таасирин белгилейт. Ушундай эле эксперимент 14 айлык балдар менен да жүргүзүлгөн.

Бул балдарга 2 жаш 3 ай болгон мезгилде жүргүзүлгөн тесттердин жыйынтыгы алардын интеллектуалдык өнүгүү деңгээли, өзгөчө сөз байлыгы экспериментке катышпаган курдаштарына караганда алда канча жогору экендигин көрсөткөн.

Демек, эртеден кечке дейре иш менен алек болгондуктан, тарбияга таптакыр маани бербеген үй-бүлөлөрдө да балдардын интеллектин жогорулатууга болот. Ал эми ата-энелер өз балдарына көп көңүл буруп, алар менен ойногон үй-бүлөлөрдө кандай ийгиликтерге жетүү мүмкүн экендигин элестете бериңиз.

Болжол менен 2-3 айлык болгондо ымыркай күлүп, былдырап, айланада болуп жаткан нерселерди эсине түйө баштайт. Биз энесинин адаттагы кыймыл-аракеттери, сөздөрү анын мээсинде орноп жаткандыгын элес да албайбыз, андыктан бала менен көбүрөөк сүйлөшкөн энелер анын интеллектуалдык өнүгүшүнө эң чоң таасирин тийгизет.

Мисалга көңүл буруңуз. Жаш жубайлар эркек бала төрөлгөндө бир бөлмөлүү квартирада жашашчу. Квартира ушунчалык кичине эле, эне аргасыздан дайыма баласынын жанында жүрчү жана аны менен көбүрөөк сүйлөшчү. Кийинчерээк ал үй-бүлө 3 бөлмөлүү квартирага чыгат. Келинчеги экинчи жолу көз жарып, бул жолу кыздуу болушат. Кызга энеси эң көп убактысын өткөргөн ашканадан алысыраак, тынч бөлмөнү бөлүштүрөт. Улуу баласы болжол менен 7-8 ай болгондо сөздөрдү айырмалап сүйлөп калат, ал эми анын карындашы 10 айлык болгондо болгону былдыраганды үйрөнөт. Андан тышкары дайыма жүзүнөн күлкү кетпеген агасына караганда токтоо, түнт болуп чоңоёт.

Балаңыз менен тилиңизди чайнап сүйлөшпөңүз

Мүмкүн, бардык өлкөлөрдө адамдар балдары менен “балдардын тилинде” сүйлөшүшөт. Ошол эле мезгилде радио жана телепрограммалар кадимки “чоңдордун” тилинде жүрөт, эки жаштагы бала адаттагы берүүнүн тилин кадыресе түшүнө алат.

Албетте, бала жаңыдан сүйлөй баштаганда ал сөздөргө окшотуп бир нерсени быдылдайт, бул анын акылынын жетишпегендигинен эмес, тил мүчөлөрүнүн жакшы өнүкпөгөндүгүнөн болушу мүмкүн. Анын артикулярдык аппараты жакшы калыпка түшө элек, сүйлөө каалоосунун артынан жетишпей жатат дегендик. Эгерде чоң кишилер балдар түшүнбөйт деп алар менен “балдардын тилинде” сүйлөшө баштаса, туура тил көндүмдөрү эч качан калыптанбайт. Андан тышкары балдар тилди өздөштүрүүдө өзүнүн айткандагына эмес, чоңдордун айткандарына таянат.

Эгер кааласаңыз, балаңыз менен таптакыр эле тилиңизди чайнап сүйлөшпөңүз. Бир канча айдан кийин, ал чоңойгондо, жалпы коомчулук катары кабылданган тилди түшүнүүгө туура келет, бала бакчага барган

да ал кичинекей эместигин, туура сүйлөө зарылдыгын айтса, ал үчүн ыңгайсыздык жаралышы мүмкүн.

Бир француз айым кызын турмушка берип жатып, күйөө баласына минтип айтыптыр: “Менин кызымдын себи жок, бирок ал француз тилинде кынтыксыз сүйлөйт”. Мындай сыймыктануу – эң эле сонун нерсе, ар бир бала өз эне тилин мыкты билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун каалайт элем.

Балага көңүл бурбоо эркелеткенден да жаман

АКШда негрлердин абалы барган сайын тынчсызданууларды пайда кылууда, анын тамыры расалык ырым-жырымдарда гана эмес, негрлердин мектепке чейинки билим берүү системасында. Гарлемде жана Нью-Йорктун башка негрлер жашаган райондорунда жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөлөр түстүү балдар менен актардын ортосундагы акыл коеффициентиндеги айырмачылык мектепке чейинки жашоо шарттарынан улам келип чыкканын көрсөттү. Мектеп жашына чейин толук кандуу берилбеген тарбия мектепте дагы тереңдөөдө.

Жакырчылык көптөгөн ата-энелерди балдарын кароосуз калтырууга мажбурлоодо, алар нан табуунун убарасы менен жүрүшөт, балдар төрөлгөндөн баштап өздөрү менен өздөрү алек. Тескерисинче, ак балдар ата-энеси жана мугалимдери тарабынан камкордукка алынат, муктаждыктарына көңүл бурулат. Бул алардын ортосунда айырмачылыктарды жаратып, актар менен каралардын ортосундагы мамилелерде көйгөйлөрдү жаратууда. Бул көйгөйлөр азыр-

кы кезге чейин чечилбей келе жатат.

Ар кандай шарттарда жашаган үй-бүлөлөрдө акылдуу жана макоо, таланттуу жана дээринде жок балдар өсүп жаткан өлкөмдө да ушундай көйгөйлөр бар. Менин оюмча, мындай айырма үй-бүлөнүн финансылык абалынан гана эмес, ата-энелердин балдарды тарбиялоого карата ар кыл мамилесинен да келип чыгат.

“Модерн Эспри” (№ 43) журналына жарыяланган статистикалык маалыматтар боюнча, эгерде ата-энелер балдарын канчалык “эркин” тарбиялашса, ошончолук өзүнө ишенбеген балдар өсүп чыгат. Адатта, мындай балдарга мээрим жетишпейт, алар бардык убакта чоң кишилердин көңүл буруусуна муктаж.

“Эркин” тарбия дегенде, баланы анда-санда каароону, бала өзү сураганда гана ага тамак берүүнү, оюнчуктардын көптүгүн, ошол эле убакта балага талаптагыдай көңүл бурбоону, жалаягын алмаштырганды, убагында уктатканды унутуп калууну ж.б. түшүнөбүз.

Балага ашыкча эле үзүлүп түшө берүү да баланы ачуулуу жана уялчаак кылып койгон бир нече мисалды билсек да, ошого карабастан, адатта, мээрим менен чоңойгон бала бой жетип калганда коомго ылайыкташып кетет, тең салмактуу жана мээримдүү болуп чоңоёт.

Азыркы дүйнөдө көптөгөн аялдар үй чарбасына, балдарды тарбиялаганга караганда өздөрүн жумуш-

ка көбүрөөк арнашууда, ошондуктан “ачкыч мойнуна асылган” балдардын саны көбөйдү, алар мектептен кийин бош квартирага барышат. Мен ата-энелердин экөөсү тең иштеп акча табышына каршы эмесмин, бирок балдарды “эркин” тарбиялайбыз деп жалгыз калтырууга, аларды чоң кишилердин мээриминен жана кароосунан куру калтырууга болбой тургандыгына ишенем. Бул куракта алар мээримге муктаж.

Чоң кишилер этибарга албаган нерселер кээде баланын үрөйүн учурат

Биз, адатта, балалык – жашоодогу эң бактылуу мезгил, аларда коркуу, курчап турган дүйнөгө карата тынчсыздануу деген нерселерге орун жок деп ойлойбуз. Бирок чындыгында бөбөктүк мезгилибизде бардык убактарда эле бактылуу боло бербейбиз. Чоң кишилерде болгон сымал, балдардын да корккон нерселери бар, алардын себеби биз этибарга албаган нерселерде болушу мүмкүн. “Кенже куракта өнүктүрүү” деген журналдын 1961-жылы чыккан №41 санында Киото университетиндеги обсерваториянын директору Шотаро Миямото мырзанын башынан өткөргөн окуя тууралуу макала бар:

“Менин атам буддисттердин ыры болгон “Но” деген ырды абдан жакшы көрчү окшойт. Анын достору биздикине тез-тез келип, чогуу ырдашчу. Мени болсо коңшу бөлмөгө уктаганга жаткырып коюшчу. Менин эсимде калганы, бул мундуу, эзилген үндөрдөн абдан эле коркуп, катуу ыйлачумун. Бирок апам, көбүнчө

коноктордун ыңгайын ойлоп, мени тез уктатканга шашылчу. Азыркы күнгө чейин ушул узун сабак буд-да ырларын укканда көңүлүм бир жай болбой, үрөйүм учуп турат”.

Миямотонун ата-энеси чогуу ырдоо, бир топ жашка чыгып калганына карабастан, баланын жан дүйнөсүндө ушундай өчпөс из калтырат деп эч ойлобосо керек. Бала чактагы эстутум мындай коркунучтуу үндөрдү гана эстеп калган эмес. Миямото мырза чоң апасы уктаардын астында окуп берген жомокторду, “Кармен”, “Айлуу соната” операларынын музыкаларын канааттануу менен эстейт. “Миямото мырзаны эмне себептен “Но” ыры ушунчалык коркутту?” деген суроо туулат. Бул бизди ойлонууга түртөт. Мүмкүн, мундуу музыканын кайрыгы гана эмес, жалгыздык, бөлмөнүн караңгылыгы да анын коркуусун пайда кылгандыр. Мындай учурларда эмне кылуу керектиги тууралуу рецепттерди берейин деген жокмун, чоң кишилер эч маани бербеген майда-барат нерселер баланын жан дүйнөсүндө терең из калтырышы мүмкүн экендигин гана айткым келип жатат.

Ата-энелердин чатакташканын жаңы төрөлгөн бала сезет

Баланын ата-энеси тилдешип, урушуп, чатакташып жатканын баланын жүзүнө карап жеңил эле аныктоого болот: анын жүзү көңүлсүз, беймаза. Сиз бул – былжыраган нерсе, жаңы төрөлгөн бала ата-эненин ортосундагы мамилени ийне-жибине чейин кабылдай албайт дешиңиз мүмкүн. Ал ар бир сырткы өзгөрүүлөргө жооп кайтарган сезимтал акылга ээ.

Ар күнү ата-энесинин эч нерсеге арзыбаган уруш-талашына күбө болгон бала кандай абалда болорун ойлонуп көрүңүзчү. Албетте, ар бир кыжыңкужундун маанисин түшүнбөйт, бирок каардануу, тилдешүү анын сезимине, анын өзүнө сөзсүз таасир тийгизет. Бири-бирине карата кастык жагдайда чоңойгон балдардын капалуу, чыңалган жүздөрүн көрсөңүз таң калбаңыз.

Көз менен мурун балаңызга укум-тукумунан өтөт, ал эми анын жүзүнүн көрүнүшү үй-бүлөдөгү байланышты билдирген күзгү болуп саналат.

Өз ара мамилеси бузулган жана касташкан шартта өскөн балада, бала бакчага бара турган мезгилге карата, болочоктогу бактысыздыктын жана бузулуулардын үрөнү өсүп жатат.

Өспүрүм курактагы балдардын укук бузууларын талдаган мезгилде алар негизинен өмүрүнүн алгачкы жылдарын ынтымагы жок үй-бүлөлөрдө өткөргөндүгү белгилүү болууда.

Доктор Шиничи Сузуки бир жолу минтип айткан: “Үйүнүзгө барганда балдарыңызды астыңызга тургузуп, алардын жүзүнө жакшылап карасаңыз, сиз өзүңүздүн жарыңыз менен болгон үй-бүлөлүк байланышыңыздын тарыхын окуй аласыз”. Мен бул сөздөрдү эч качан унутпайм.

Балаңызды кенже куракта өнүктүрүү үчүн өзгөчө бир нерсени жасоонун кереги жок. Башталыш үчүн эң мыкты нерсе – эркек менен аялдын ортосунда шайкеш мамилени камсыздоо жана үйдө жагымдуу психологиялык атмосфераны түзүү.

Ата-энелердин кызуу кандуулугу жугуштуу

“Менин балам атасына окшоп түрү суук” же “менин кызым апасына окшоп жүдөө”. Балдарына артыкчылыктар өзүнөн, ал эми кемчиликтер өмүрлүк жарынан өткөн деп эсептеп алышкан ата-энелер, адатта, ушинтип даттанышат. Менин китебимдин ушул барактарына чейин окуган ата-энелер – алардын балдарындагы жакшы жана терс сапаттар төрөлгөндөн берки тарбиянын натыйжасы экендигин түшүнүштү деп ойлойм.

Кенже куракта өнүктүрүүнү баланы маалыматка сугаруу же кенже куракта окуганды жана жазганды үйрөтүү деп түшүнүшкөн учурлар көп эле кездешет. Мындан маанилүүсү – ой жүгүртүү, баалоо, кабылдоо жөндөмдөрүн өнүктүрүү. Бул үчүн атайын программалар жок, ата-энелер өздөрүн кандай алып жүрүшөт, алар эмне менен алектенишет, сезимдери кандай, бала менен кантип сүйлөшүшөт – ушулардын бардыгы биригип келип баланын инсандыгын калыптандырат. Бала сүйлөшкөндү жактырбаган үтүрөйгөн адам тарабынан тарбияланса, дайыма кабагы

ачылбаган маанайда болот, жүдөө адам тарбияласа, жүдөө болот. Апасынын музыкалык угуму жок болсо, ырдап бербестен, пластинка коюп угузса болот. Мүнөз, эмоция, сезимталдуулук сыяктуу нерселерди адам өзү этибарга албайт. Адам өз кемчиликтерин билсе да, аларды ондоо оңой эмес. Андыктан өзүбүздүн жүрүм-турумубузга сак болушубуз керек.

Эгерде энеси суукка урунуп калса, ал баласына илдетти жугузуп алгандан сактанат, өзүнө жакын жолотпойт же оозу-мурдун беткап менен жаап алат. Бирок өз кемчиликтеринин балдарга өтүп кетишинен сактанган энелердин саны өтө эле аз.

Энелердеги “кызуу кандуулук” деген вирус суук тийгенден алда канча жугуштуу вирус болуп саналат.

Ата өзүнүн баласы менен көбүрөөк баарлашышы керек

Биздин балдарыбыз чоңойгондон кийин атасы менен өткөргөн жагымдуу убактыларын майрам сыяктуу эстешет, анткени көптөгөн үй-бүлөлөрдө бул дайыма эле боло бербейт. Менин тун уулум биз чогуу жасаган нерселерди азыркыга чейин эстейт, мисалы, бир жолу деңизде кайыкка түшүп кайтып келе жатканда кызыл фасоль жегенибизден бери эстейт. Бул мындан 30 жыл мурун болгон окуя, мен ал жөнүндө таптакыр унутуп калдым.

Салт боюнча аталарга негизинен авторитардык роль берилчү. Ал негизинен тартип сакчылыкка көңүл буруп, балдардын күндөлүк камкордуктарына сейрек катышчу. Эгер бала атасын сейрек көрсө, анда да кезектеги насааттардын үлүштөрүн алуу үчүн боло турган болсо, ал атасын бөлөк адам, өзгөчө кырдаалдарда чакырылган дарыгер сыяктуу кабылдачу. Өзүнө ишенбеген, таарынчак баланын атасына карата жылуу сезимдери болчу эмес. Бирок “катаал ата” тарбиялаган баладан гений өсүп жетилип, ал таанымал адам болушу мүмкүн, бирок ал башкалардын тилинен чыкпаган,

өтүмсүз киши болушу ыктымал. Экинчи жагынан эгер ата ичимдикке берилген, аялына орой мамиле кылып, тарбия менен таптакыр иши жок болсо, мындай үй-бүлөдө бала бузулат, ал тургай кылмышкер болушу мүмкүн. Мындай окуялар сейрек эмес.

Балдарды тарбиялоодо жана окутууда башкы роль энелерге таандык

Бирок муну менен аталар баланы тарбиялоону толугу менен жубайларына тапшырып коюшу керек дегенден алысмын. Үйдөгү тарбиялоодо чыныгы дос жана аялдын жардамчысы болуу – эркектин аткара турган жумушу эмеспи? Үйдөгү атмосферанын шайкеш абалда болушу энелердин гана аракетинен болбойт.

Бир канча күн мурун автобуста баратып үй-бүлөгө байкоо жүргүздүм: атасы, апасы жана кызы. Үч жаштардагы кичинекей кыз атасы экөө кызуу сүйлөшүп жатты. Алар экөө тең аңгеменин кызыгына батышты, апасы алардын катарында эч нерсе укпагандай түр менен бир журналды окуп жатты. Атасы кызы менен жөн эле сүйлөшпөстөн, аны менен баарлашууга аракет кылып жатты, апасы болсо аларга кийлигишпегенге аракет кылды. Мен бул кыз мыкты аял болуп жетиле тургандыгын ойлондум. Чоң кишилер үчүн эч мааниси жоктой сезилген сүйлөшүү балдар үчүн эң жакшы канааттануу болуп саналат.

Тарбия боюнча ишмердүүлүк эненин гана түйшүгүндө болуп, атасы анын өтүнүчү боюнча гана бул иштерге аралашкан үй-бүлөлөрдө чыныгы мыкты адамды тарбиялоого болбойт. Эч кандай убакыттын тартыштыгы же жумуштан кийинки чарчап-чаалыгуу аталардын балдары менен көбүрөөк баарлашуусуна тоскоол болбоого тийиш.

Үй-бүлөдө балдар канчалык көп болсо, алар бири-бири менен ошончолук жакшы баарлашат

Азыркы Жапонияда жаш жубайлар ата-энесинен жана бир туугандарынан бөлөк жашаган салт бар, ошол эле мезгилде бир үй-бүлөдө 3төн ашык бала болбойт.

Мен үйдүн жалгыз уулу элем, ал убакта бул сейрек кездешчү. Эжелери, агалары бар досторума карап суктанчумун, бири-бири менен ойноп, урушуп, чуру-чуу болгон үй-бүлөлөргө дайыма баргым келчү. Айрыкча үй-бүлөнүн тун баласы көп учурларда азыраак өнүгүп, токтоо болот эмеспи, анын жакшы манералары бар, бирок анда шайырлык жетишпейт. Же болбосо тескерисинче. Менин досум – бир туугандардын ортончусу, эр жүрөк, өзүнө ишенген, керек болсо тайманбас, ал бир туугандары капа кылса, такыр ыйлачу эмес. Мындай жагдайлардын күбөсү мен эле эмесмин, көп эле кездешет.

Бир ата-энеден төрөлүп, тарбия алган балдар мүнөзү жана жөндөмдүүлүктөрү боюнча эмне үчүн ар башка болушат? Адатта, ата-энелер экинчи же үчүнчү баласын биринчидей кылып эркелете беришпейт, ошондуктан алар салыштырмалуу өз алдынча болуп чоңоюшат.

Биринчи баласы үчүн ата-эне канчалык ыңгайлуу жагдайды түзүп, ар кандай шыктандырууларды жасабасын, ал экинчи уулдай артыкчылыктарга ээ болбойт, анын ынактары бар, төрөлгөндөн баштап алар менен мелдешип, кармашып жүрүп күчтүү, шайыр болуп чыга келет. Бул үчүнчү жана төртүнчү болуп төрөлгөн балдарга да тиешелүү, алар тулкусу чымыр, духу күчтүү болуп чоңоюшат.

Эгерде бала, мисалы, скрипкадан сабак алып жаткан болсо, аны менен чогуу эжеси же байкеси да сабак алса, ийгиликтүү болору байкалган.

Адатта, көп балалуу, кедей үй-бүлөдө төрөлгөн таланттуу адамдар чоң ийгиликтерге жетишкен. Анткени мындай көп балалуу үйлөрдө баланын көп кырдуу жөндөмдүүлүгү жана мүнөзү жеңил өнүгөт.

Чоң атанын жана чоң апанын болушу баланын өнүгүшүнө жакшы шарт түзөт

Көпчүлүк учурда жаш жубайлар ата-энесинен, чоң ата, чоң апасынан бөлөк жашаган мезгилде балдарын тарбиялоодон жана жаш үй-бүлөнүн жашоосунан сыртта калат, кандайдыр бир кийлигишүү тоскоолдук катары кабылданат. Тилекке каршы, бул – азыркы коомдо типтүү жагдай. Кээде улгайган адамдар балдарды ушундай эркелетишет дейсин, ата-энеси эмне кыларын билбей калат. Өзгөчө мындай көз караш өздөрүн прогрессивдүү жана заманга шайкешпи деген энелерге мүнөздүү. Чоң атасы менен чоң апасынын жанында балабызга туура тарбия бере албайбыз деген ойдон улам ата-энесинин үйүнөн көчүп чыгып, кичинекей бир бөлмөдө жашаган бир үй-бүлөнү билем.

Толук кандуу үй-бүлө куруу үчүн сөзсүз ушундай кылуу керекпи? Балдарды тарбиялоо темасында бул – чоң суроо. Албетте, Жапонияда кайнене келинге ыксыз эле кеңештерди бере берип таяткан, улуу

баласына кумир сыяктуу мамиле кылып, башкаларга эч маани бербеген үй-бүлөлөр да бар. Ушундай феодалдык калдыктар да бар. Ошол эле мезгилде бир канча муундун өкүлдөрү жашаган үй-бүлөлөрдүн артыкчылыктары да бар. Улгайган адамдардан маданиятты, акылмандыкты сиңире алабыз, ал эми муундардын ортосундагы өз ара байланыш кайсы убакта болбосун бай эмоционалдык тажрыйба берет. Баланы эркелетүү тенденциясы сүйүү, жомоктор, эскерүүлөр менен акталат. Ошондой эле баланын жашоосун байытып, шыктандыра турган башка каражаттар менен коштолот.

Таанымал жапон окумуштуусу Сейджи Кайа ага кенже курагында чоң атасы менен чоң апасы абдан таасир эткенин айтат. Айыл башчысы болгон чоң атасы ушунчалык катуу киши болуптур, ал жөтөлүп койсо, ыйлап жаткан бала дароо басылып калчу экен. Чоң атасы катуу, талапчыл, бирок акыйкат болуптур. Натыйжада доктор Кайа духу күчтүү, тулкусу чымыр болуп өскөн. Ал эми анын өмүр бою жип ийриген апасы, тескерисинче, өтө токтоо аял болгон экен. Мүмкүн, ал андан чыдамкайлыкка үйрөнгөндүр: эгер чарбакты отоп жатса, бир да отоо чөп калмайын эс албай турган жайы бар болчу экен. Психолог Акира Тагонун белгилөөсү боюнча, дал ушул бир ишке ыклас коё билүү жөндөмдүүлүгү доктор Кайанын мүнөзүн такшалткан, дүйнөгө атагы чыккан окумуштуу болуусуна түрткү берген.

Балдардын өз ара баарлашуусун кубаттоо керек

Эртеден кечке баласынын жанында болгон ата-эне анын мүнөзүнүн өнүгүшүнө толук мүмкүнчүлүк түзөт. Бул анын акыл жактан гана өнүгүшүнө таасир этпестен, сезимдерин да өнүктүрөт.

Ошол эле мезгилде бала апасы менен гана эмес, атасы, ага, эжелери же башка балдар менен физикалык байланышта болсо дагы утушта болот. Бул анын акылын өстүрүп, атаандаштык сезимин, мамилечилдигин, биринчи болууга болгон каалоосун өнүктүрөт.

Висконсин университетинин доктору Хари Харлоу (АКШ) маймылдардын балдарынын социалдык байланыштарын жана ал мамилелердин акыл жана социалдык жактан өнүгүүгө тийгизген таасирин иликтейт.

Харлоу биринчи тажрыйбасында маймылдын баласын туш тарабы жыгач менен бекитилген капаска камап, анын ичине шишеге куюлган сүттү гана калтырган. Изилдөөчү белгилүү бир убакытка чейин

башкалардан бөлүнүп жалгыз калган маймыл өзүн кандай алып жүрөрүн көрүүнү көздөгөн. 3 айдан кийин аны маймылдардын тобуна коё бергенде ал алгач өзүн ыңгайсыз сезген, бирок бир жума өткөндөн кийин өзүнүн туугандары менен ойной баштаган. Экинчи тажрыйбада маймылдын баласын өзүнчө бөлүп 6 ай кармаган. Аны топко кошкондо ал бурчка жашынып алып, обочолонуп, башка маймылдар менен ойнобой койгон. Үчүнчү тажрыйбада маймылдын баласы 1 жыл өзүнчө кармалган, андан кийин ал өзүндөгүдөй шартта кармалгандар менен да ойной алган эмес. Акырында буга чейин өзүнчө бөлүнүп кармалган бир канча маймылды капаска жайгаштырышып, алардын жанына мурда-кийин өзүнчө бөлүнбөй, маймылдардын арасында чоңойгон бирөөнү кошушкан, ал жалгыздыктан нервдик чыңалууга тушуккан. Бул бөлүнүп кармалган маймылдардын акыл жактан өнүгүү коэффициенти кадимки шартта чоңойгондордон алда канча төмөн болгон.

Бул изилдөөлөр жөнүндө окуганда мен аны адам баласына салыштырдым, баарлашуудан куру калган балдар башкаларга салыштырмалуу акыл жагынан артта калат жана мүнөзү оор болот. Азыр элдер бири-бири менен аз сүйлөшчү болушту. Бул балдардын тарбиясына таасир этпей койбойт. Ушуну эске алып, жок дегенде өздөрүнүн балдары үчүн апалар көбүрөөк чогулуп турушса дурус болор эле.

Чатактар баладагы баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрөт

Адам коомдун жемиши экендиги, ансыз жашай албай тургандыгы көп эле айтылат. Бирок экинчи жактан аны топто жашоо инстинкти гана эмес, өзүнүн таанып билүү сезими да башкарат. Демек, ал коомдук менен жекеликтин ортосундагы шайкештикти табууга умтулушу зарыл. Эгерде баланс табылбаса, ал коомго ылайыкташып кете албайт.

Бул шайкештикти табуу көпчүлүк учурда кенже куракта өнүктүрүүгө байланыштуу. Менин оюмча, кенже куракта калыптанган ойлонуу стереотиптеринин негизинде гана ал шайкештикке жетүүгө болот, ал өзүн-өзү сыйлоо укугун жана коомго карата жоопкерчилик сезимин камтыйт. Мындай стереотипти бала менен баарлашуунун негизинде жаратууга болот.

Эки жашка келип калган куракта балага өзү менен өзү ойноо кызыксыз болуп, алар башкалар менен ойной башташат. Ушул жерден ал топто кантип ала-

ка түзүү керек экендигин биринчи жолу үйрөнөт. Ал өзү билгендей болбой, көпчүлүктүн каалоосуна баш ийүүгө туура келе турган болсо, ыйлашы мүмкүн. Ал башкалар менен тынч ойноп жатканда да, чатакташып жатканда да жамаат менен жашаганды үйрөнөт. Чыр-чатактар маанилүү, анткени ал жеке демилгени өнүктүрөт.

Балдардын арасындагы чатактарды үч типке бөлүп карасак болот: бала өзүнүн каршылашына үстөмдүк кылат, башкага жеңилет жана катылгандын катыгын берет.

Ар бир куракка карата чатактардын түрлөрү бар. Мисалы, 2 жаштагы бала чатактын пассивдүү катышуучусу болот, ал эми 3 жашка чыкканда чырдын чыгышынын себепчиси болушу мүмкүн. Бул анда өзүнүн “Мени” калыптанып жаткандыгынын түшүндүрөт.

Балдардын ортосунда түшүнбөөчүлүктүн ар кандай себептери болушу мүмкүн: оюнчук, чана, селкинчек үчүн күрөш же сөз менен капа кылуу, чатактар себепсиз эле чыга бербейт. Балага себебин түшүндүрбөстөн, чатакташкан жакшы эмес деп тилдөө, насаат айтуу жардам бербейт, анда кызматташтык сезимин жаратпайт.

Балдардын чатактарына аралашуу – алардын жамаатта жашоо инстинктинин өнүгүшүнө тоскоолдук кылуу деп айтууга болот.

Балдардын өзүнүн логикасы бар, алар бири-бири

менен өздөрү билгендей баарлашышат. Бул жерде чоң кишилердин логикасына орун жок. Эгерде сиз балдардын чатагына чоңдордун логикасы менен карап, урушууга болбой тургандыгын, башкалар менен урушкан бала жаман бала экендигин айтууга аракет кылсаңыз, балаңыз өзүнчө тултуюп, ызасын ичине катат. Чатактар – жамаатта жашоодогу биринчи сабак.

Эки-үч жашында балада өздүк касиеттер өнүгөт

“Ашыкча берилген министрлердин курчоосундагы акылсыз падыша” – бардык каалоолоруна ата-энесин багындырып алган, жаңы төрөлгөн баланы жана анын ата-энесин бирөө ушинтип сүрөттөгөн экен.

Падыша канчалык акылсыз болбосун, аз азырынча абдан эле кичинекей, дээрлик керээлден-кечке уктайт, ата-эне үчүн оорчулук жаратпайт. Бирок 2-3 жашка чыгып калганда ушунчалык өзүмчүл болушу мүмкүн, ошондо аны башкаруу мүмкүн болбой калат. Ата-энелер аны жөнгө салууга аракет кыла башташат. Алар бала “туура эмес” бир нерсе кылса, күтүүсүздөн аздектөөчүдөн катаал тарбиячыга айланышып, тилдешет жана жазалашат, бала бул өнүгүү этабында күтүлгөн жыйынтыктарды бербейт.

Баланын алгачкы жылында ата-энелер өздөрү байкабай “сокур берилген министр” катары мамиле кылып жатып баланы бузуп коюшат. Болжолдуу 2-3 жашта баланын өзүндө “Мендик” сезим пайда болот, “Менин” ал коргоого даяр. Ал мындан кийин ата-энесин уга бербейт, аны көбүрөөк тилдеп, урган сайын,

ал тил укпас жана кежир болуп чыга келет, ата-энеси ого бетер кыжырданат. Бул ыксыз айлампадан качуунун бир эле жолу бар – бала бир жашка чыкканга чейин, анын “Мени” калыптанганга чейин, аны тартипке үйрөтүү керек.

Жөнөкөй бир мисал келтирели. Бала так режим боюнча тамактанышы керек, ошондо ал ашыкча тамактанбайт жана төшөккө сийгенин тез коёт. Андан кийин бул өнөкөт менен күрөшүү үчүн сизге кошумча убакыттын кереги жок. Эгерде бул маселеге көңүл бурбасаңыз, “эркин” тарбиялоо принцибин кармансаңыз, бул бала үчүн кыйроо болушу мүмкүн.

Бир жашка чейинки физикалык жазалоо баланы кемсинтпейт. Тескерисинче, 2-3 жаштагы балага кол көтөрчү болсоңуз, ал катуу реакция кылышы мүмкүн. Андыктан алгач баланы эркелетип коюп, андан кийин эле катаал боло калсаңыз, ал андагы каршылык сезимин ойготот. Ата-энеси күткөн жыйынтыктын теңирден тескериси болушу мүмкүн.

Демек, баланы көтөнгө чабуу ал кичинекей кезде гана мүмкүн, ал убакта бала аны кемсинтүү катары көрбөйт.

Баладагы ачуулануу жана кызгануу – алсыздыктын билдирилиши

Кичинекей бала өзүнүн сезимдерин сөз менен билдире албайт: андыктан анын ата-энеси маанайын билүү үчүн жүзүн окуй алышы зарыл. Бардык энелер балдарын өздөрү ойлогондой жакшы билеринен күмөнүм бар. Көпчүлүк учурда үй жумуштары менен алек болуп жатып, алар балдардын сезимдерине олуттуу мамиле кыла беришпейт, анын нааразычылыктарына жана кыжырдануусунун себептерин табууга аракет кыла беришпейт.

Токио университетинин профессору, балдардын психологиясы боюнча адис Тошио Ямашита балдардын кыжырдануусунун негизги себептери катары төмөнкүлөрдү көрсөттү:

- Оору менен байланышкан физикалык абал
- Ачкалык же чарчагандык
- Жагымсыз окуядан же коркуудан кийин күчтүү дүүлүгүү

- Физикалык көнүгүүлөрдүн жетишсиздиги жана анын натыйжасында коротулбаган энергиянын топтолушу
- Өзүнүкүн бербөө каалоосу
- Кыжырданган ата-энесин тууроо

Бул тизмеден улам баланын кыжырдануусунун себептерин аны курчап турган дүйнөдөн жана тарбиядан издөө керек. Ачуулануунун себептерин аныктоонун ордуна сиз аны тилдеп же ага көңүл бурбай койсоңуз, анда ал дагы өзүмчүл жана кежир болуп чоңоёт.

Ата-энелер өз баласынын эмоционалдык абалын абдан жакшы түшүнөбүз деп ойлошу мүмкүн, ал эми бала болсо алардын түшүнбөй жаткандыгын сезет жана бул абал аны кыжырдантат. Ата-энелерден бекем мүнөз талап кылынат, ал негиздүү талаптарды кежирликтен ажыратууга жардам берет, мындай акылга сыярлык бекемдиктин жетишсиздиги баланын мүнөзүн бузат.

Балада кызгануу 1,5 жашында пайда болот. Ал инилүү же карындаштуу болгондон кийин пайда болушу мүмкүн, өзгөчө бул үй-бүлөнүн тун баласына мүнөздүү: ал жалгыз болгондо ата-эне ага гана тиешелүү болчу. Бул бала ата-энелер бири-бири менен сүйлөшүп жатканда да кызганышы мүмкүн, мындай жүрүм-турумду жөн эле кежирлик деп кароого болбойт.

Кыскасын айтканда, баладагы ар бир мүнөздүн көрүнүшүнүн принциби бар. Көпчүлүк учурда бул – алсыздык. Эгерде ата-энеси анын сезимдерин этибарга албаса, тилдеп же мактап тим болсо, бала буга канааттанбайт. Ата-эненин максаты баланын капасын таркатпастан, анын себебин аныктоо болушу керек.

Балаңызды башкалардын көзүнчө шылдыңдабаңыз

Менин бир таанышымдын сүйлөшүп жатканда мурдун кармай бермей адаты бар. Бирөө менен бир нерсени далилдеп талашып жатса, өзгөчө кысылып турган абалда, демек, нервдик чыңалуу мезгилинде даана байкалат. Ал бул жөнүндө билет, ошол үчүн тынчсызданат. Бирок бир нерсеге алаксыганда же тынчсызданганда ал өзүн көзөмөлдөй албай калат, колу өзүнөн-өзү мурдуна тартылат.

Ал бул адаты кенже курагынан бери келе жаткандыгын айтат. 3-4 жаштагы балдар кылгандай эле оюндун кызыгына батканда ал мурдун чукуй баштачу, ата-энеси башка балдардан ийменип да койбой: “Андай кылба, мурдуң килтейип чоңоюп кетет”, - деп урушуп калчу. Ушул убактарда ал автоматтык түрдө мурдун кармалап, кичирейтүүгө аракет кылчу. Акырындык менен бул адатка айланып калат. Анан ал күзгүгө көп карана баштайт, өзүнө мурду башкалардыкынан чын эле чоң көрүнө баштайт, натыйжада ал

мүмкүн болушунча мурдун кысып, кичирейткенге аракет жасай баштайт.

Адаты өмүр бою калбайт. Ал мектепке бара баштаганда балдар байкап калышып, шылдыңдай башташат. Бул тынчсыздануулар ага катуу таасир этет, ал өзүн кемчилиги бардай сезип, натыйжада абдан уялчаак болуп өсөт.

Ошол эле мезгилде анын мурду анчалык деле чоң эмес болчу, өңүндө да өзгөчөлүк жок эле.

Ошондой болбогон шартта да мен мерез ата-энелерди эч түшүнбөйм, алар өз баласынын кемчилигин көргөзмөгө койгондой болушту.

Мындай жагдайлар көп эле кездешет, көптөгөн ата-энелер балдарынын кемчилигин башкалардын көзүнчө сөз кылышат, алар балдар эч нерсе түшүнбөйт деп ойлошот. Бирок болор-болбос кемчилиги болсо да, эгерде аны элдин көзүнчө айта берсе, кандай зыян алып келерин эч качан биле албайсың.

Баланы тилдегенден көрө мактаган оң

Мактоо же жазалоо – экөөнүн ичинен акыркысы таасирдүүрөөктөй, бирок такыр андай эмес. Жазалоо балада таптакыр тескери реакция жаратышы мүмкүн – ачыктан-ачык баш ийбөө. Анткени мактоону да, жазалоону да өтө кылдат колдонуу зарыл.

Дасторконго шире алып келе жаткан энени элестетиңиз. Энесинин бардык кыймыл-аракетин туурагысы келген бала аны кайталагысы келет. Энеси болсо “болбойт” деп бакырып, ал төгүп алат деп коркконунан ага учуп жетет. Бул туура эмес. Ал чоңоюп калганда ошол эле энеси жардам бербейсин деп баласын күнөөлөшү мүмкүн. Жадагалса ал өзү үчүн азырынча татаал болгон нерсени жасагысы келип жатса да: “Сен чоңоюп калган турбайсыңбы”, – деп аны мактап коюу керек, анан ширени кичине бөксөртүп, стаканды алып баруусуна мүмкүнчүлүк түзүү керек. Мындай мамиле өтө маанилүү.

Бир жолу Сузуки мага айылдагы музыкалык мектептен жолуктурган бир бала жөнүндө айтып берди. Бала эч үмүтсүз деп эсептелчү. Ал скрипкада абдан начар ойночу, ага эч ким жардам бере алган эмес. “Сен мага ойноп бересиңби?” – деп суранып калат

доктор Сузуки. Ал начар ойноп берет, бирок доктор баланы мактап коёт: “Сонун, сонун”, – деп, артынан минтип кошумчалайт: “А мен мындай ойнойм. Кандай ойлойсун, сен ушундай ойной аласыңбы?” “Ойной алам”, – дейт бала, анан кайрадан скрипканы алып, болгон күчү менен ойнойт. Таң калыштуусу, анын ойногону жакшыра түшөт. Көрсө, акыркы мезгилде байкушту уруша эле беришиптир, ал болсо колдоого, мактоого зар болуп жүрүптүр. Доктор Сузуки балдарды тилдебей, мактаса, алар менен иштешүү кыйла эле жеңил болот деп эсептейт.

Албетте, тилдей турган, мажбурлай турган жагдайлар да болуп калат, ошол эле мезгилде татаал кырдаалдарда балага тандоо укугун берип же көндүргөнгө аракет кылуу керек. Эгерде бала сиз окуй элек жаңы гезитти тытып жатса, колунан гезитти жөн эле алып койбостон же аны колго чаппастан, ага эски гезитти берсеңиз болот. Антпей, гезитти жөн эле колунан алып койсоңуз, сиз андагы ишмердүүлүккө болгон маанилүү импульсту токтоткон болосуз, андан тышкары ага кызыктуу болуп жаткан буюмду алып салып, аны ишсиз калтырасыз. Эгерде сиз балага эч кандай альтернатива сунуштай албай жатсаңыз, эмне үчүн аны жасабоо керектигин түшүндүрүшүңүз абзел. Балким, ал сиздин сөздөрүңүздү түшүнбөстүр, бирок сиздин үнүңүздөгү ишенимден улам сезип, ага позитивдүү таасир этиши мүмкүн.

4-бөлүк

Тарбиялоонун принциптери

1. Шыктандыруу жана тартипке умтулуу

Кызыгуу – мыкты түрткү

Эки-үч жаштагы балдарды ар күнү көбүнчө эркинен тышкары доктор Сузукиге скрипка сабагына жетелеп келишет. Алар айлана-чөйрөгө кызыгуу менен карашат, секиришет, коридордо ары-бери чуркашат, скрипкага кызыгып да коюшпайт. Эгерде ата-энелери аларды сабак окугун деп мажбурлай турган болушса, ыйлашат, ызы-чуу салышат. Балдар скрипканы жек көрүп калышат. Алардын мындай күчтүү реакциясы ушул куракта алардын эч кандай зомбулукту жактырбаган өздүк “Менинин” ойгонуп жаткандыгы менен түшүндүрүлөт.

Андыктан доктор Сузуки балдар эмне кылгылары келсе, баарын кылууга уруксат берет, скрипкага жакын жолотпойт. Кыска убакыттан кийин тынч алып, башка балдардын ойноп жатканына канааттануу менен байкоо жүргүзө баштайт. Эки-үч айдан кийин бала жолдоштору ойногон пьесанын бардыгын жак-

шы эстеп калат, ушул жерден ал өзү ойноп көргүсү келе баштайт. Мугалим баланын чыдамы таптакыр кеткенге чейин күтөт, ошондо гана ага биринчи сабагын берет. Бардык балдарда даярдык мезгили ар кандай. Эң узагы – 6 ай.

Сузукинин методунун башкы принциби – кызыгууну ойготуу, а бул – эң жакшы түрткү. Анын пикири боюнча, мажбурлоо – окутуунун эң начар ыкмасы. Эгерде балада скрипкага болгон кызыгуу пайда болсо, ал кыска убакыттын ичинде чоң ийгиликтерге жетишет, кээде мугалимдин күтүүлөрүнөн да ашып кетет. Окутуу предметине баланын кызыгуусун жандандыруу – эң мыкты педагогикалык метод. Ошондуктан эгерде ата-энелер баланы бир нерсеге үйрөткүсү келсе, кызыгуу жаратуулары негизги милдет болуп саналат. Мисалы, баланы санаганга үйрөтүүнүн ордуна анын сандарга болгон кызыгуусун ойготуңуз. Аны жазууга үйрөтүүнүн ордуна жазуу процессине болгон кызыгуусун жандандырыңыз. Башка сөз менен айтканда, ата-энелердин милдети – баланы окууга даярдоо.

Бул кызыгууну ойготуу үчүн негизги шартты түзүү маанилүү. Мисалы, балада сүрөт тартууга болгон каалоо пайда болсун десениз, анын айланасында карандаш жана кагаздар жетиштүү өлчөмдө болушу керек. Эгерде шарт түзүлбөгөн болсо, балада тигил же бул нерсеге болгон кызыгуу пайда болот деп кү-

түүнүн кажети жок. Музыкага же сүрөткө кайдыгер болгон чоң кишилер аларды сүйбөгөнүнүн негизги себеби кенже куракта мажбурлагандыктан же кызыгуунун пайда болушу үчүн тийиштүү шарттын түзүлбөгөндүгүнөн улам болгондугун тастыкташат.

Ыргактуу нерселердин баары балага жагат

Америкада англис тили сабагына байланышкан абдан популярдуу пластинка бар. Түлкү тууралуу ырдын тексти ушундай ритмикалык музыка менен коштолот, керек болсо мага окшогон чоң кишилер да бийлей башташат. Ыргактуу музыка менен коштолгон сөздөр оңой эле эсинде калат. Эстеп калуу эч кандай атайын машыгуусуз же жаттоосуз өзүнөн-өзү ишке ашат. Тилекке каршы, Жапонияда тилди музыканын коштоосунда үйрөнө турган техника иштелип чыккан. АКШда кенже курактагы балдарга тил үйрөтүүнүн ийгиликтери балдарды кыйнабастан, кызыктырууга аракет кылууда турат.

Биздин көпчүлүгүбүз “окуу” деген сөзгө терс реакция кылабыз. Биз алдын ала терс мамиледебиз, анткени окуу биздин аң-сезимибизде эркибизди кыйноо менен байланыштырылат. Негизгиси, окуу канаттануу менен коштолушу керек, биз ошондо чоң ийгиликтерге жетебиз. Бир кечилдин баласы ар бир аткан таңда атасы ырдаган диний сутраларды жөн эле жаттап алган. Сутраларды гонг үнүнүн алдында

ырдашкандыктан, бала үчүн аларды жаттап алуу кыйында турган эмес. Эгерде аны жаттатууга мажбурлай турган болсо, ал үчүн абдан оор тапшырма катары кабылданмак.

Балдар кызыктуу нерселерди туура, кызыксыздарды туура эмес деп эсептешет

Сиз дубал кагазын айрып салгандыгы үчүн баланы тилдейсизби? Сиз ага бул жакшы эмес экендигин кантип түшүндүрөсүз? Сиз үчүн “жакшы” же “жаман” жеке тажрыйбаңызга, жалпы коом тарабынан кабылданган моралдык нормаларга байланышкан. Бирок кичинекей балада тажрыйба жок, дубал кагазын тытуу жакшыбы же жаманбы деп чечим кабыл алууда таяныч жок. Эгерде аны тилдесеңиз, жагымсыз жыйынтыктардан качуу үчүн муну кайталабашы мүмкүн. Ошол эле мезгилде ушул окуя анда жаңыдан гана пайда болуп келе жаткан чыгармачылыкка болгон умтулууну жок кылып коюшу ыктымал.

Балдардын психологу Сейширо Аоки баладагы “жакшы” жана “жаман” деген түшүнүктөрдүн калыптанышын изилдеген, бала үчүн жакшы деген нерсе – кызыктуу жана өзүнө тарткан нерселер. Мисалы, уурдалып кеткен балдардан: “Буга чейинки бардык

эскертүүлөргө карабастан, эмне үчүн бейтааныш адамдарды ээрчип кете бердиң?” - деп сурашканда алар: “Алар менен абдан кызыктуу”, - деп түшүндүрүшкөн. Балдарды уурдаган адамдар, кыязы, баланын психологиясын жакшы билишет. Алар аны кызыктыра алышат, эмне менен кызыктырганды да билишет. Кичинекей бала кызыктуу нерселердин баары жакшы деп эсептеп, эч бир жамандыкты ойлобостон ууруну ээрчип кете берет.

Бул “жакшы” жана “жагымдуу” деген түшүнүктөрдү бириктирүү – кенже курактагы мезгилге гана мүнөздүү нерсе. Акырындык менен бала тажрыйбалуу боло баштайт, эми ал сени мактай турган нерселердин бардыгы “жакшы” деп кабылдай баштайт. Эгерде ага берилген тапшырманы аткаргандыгы үчүн, мактоо укса, ал туура кылдым, жакшы деп ойлонот. Тескерисинче, аны тилдеп же жазалай турган болушса, демек, туура эмес иш кылган. Жагымсыз сезимдер “жаман” деген түшүнүк менен байланыштырылат.

Мисалы, сиз баланы скрипкада жаман ойногондугу же шар окуй албагандыгы үчүн жемелейсиз. Бала окуу процессинин бардыгын кыйынчылык тартуулай турган нерсе, демек, начар нерсе деп кабылдайт. Көпчүлүгүбүз музыканы же англис тили боюнча сабакты жагымсыз сезимдер менен байланыштырылгандыгы үчүн гана жек көрөбүз.

Андыктан балага эмне “жакшы” жана эмне “жаман” дегенде өз түшүнүгүңүздү таңуулагандын ордуна, ал жакшы нерселерди кылып жатса, жагымдуу эмоцияларды, жаман нерселерди кылып жатса, жагымсыз эмоцияларды чыгаруу кыйла жемиштүү болмок. Балаңыздын жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшү сиздин мактоо жана жазалоо ыкмаларын канчалык жемиштүү колдонгондугуңузга жараша болот.

Баланын кызыгуусу бекемделүүгө муктаж

Албетте, баланы тарбиялоодо кызыгуу – мыкты шыктандыргыч. Бирок бул жерде бир маселе бар: баланын бир нерсеге көңүлдөнүүсү тез жоголот, анткени анын кызыгуусу чексиз. Эгерде аны жайына койсоңуз, анын көңүлү бир буюмдан экинчисине тез-тез секирип турат. Албетте, бул – анын курагына мүнөздүү нерсе, анын көңүл коюусун бир нерсеге күч менен кармоо аракетин тескери натыйжа бериши мүмкүн. Баланын кызыгуусу – дүйнөнү таанууда маанилүү шарт жана анын акыл жана интеллектуалдык өнүгүүсү үчүн маанилүү.

Мен балага толук эркиндик берүүнү сунуш кылбайт элем. Ал үчүн бир эле нерсеге такалып калуу (бул абалдын татаал формасы аутизм деп аталат) жана бир нерсеге көңүл токтотпостон ары-бери чабыла берүү да коркунучтуу. Натыйжада ал жеңил адам болуп өсүшү мүмкүн.

Бала өзүн курчап турган чөйрөдөгү кызыктуу буюмдардан жан дили менен ойной турган бир нерсени таап алат, ага жанында бирөөнүн турушу да

маанилүү эмес. Адатта, ага чоң кишилердин жардамы керек болот. Баланын тигил же бул нерсеге болгон кызыгуусунун сакталып калышы, өнүгүшү же кыска убакыттын ичинде жоголушу чоң кишилердин канчалык тез байкап реакция кылуусу менен байланышкан. Андыктан бул мүмкүнчүлүктү колдон чыгарбоо өтө маанилүү. Биз баланын кайсы кызыгуусу жөндөмдүүлүккө өсүп жетилерин билбейбиз, ошентсе да анда аларды өнүктүргөнгө мүмкүнчүлүгү болушу керек.

Кайталоо – баланын кызыгуусун шыктандыруунун мыкты ыкмасы

Эгерде чоң кишини бир эле баянды күн бою бир канча жолу угууга мажбурласак, ал өлгүдөй зеригет. Мен өзүм чыдамсыз адаммын, ал тургай бир эле нерсени эки жолу уга албайм. Бирок бала кезимде ата-энемди бир эле жомокту кайра айтып бер деп кечке кыйнай берчүмүн, уккандан эч тажачу эмесмин. Баланын мээсинде калыптанып жаткан байланыштар үчүн кайталоо абдан маанилүү. Кайталоо бала тажабагандыгы үчүн эле маанилүү эмес, эң башкысы, бала бул куракта зеригүү дегенди билбейт, бул баланын мээсинде туура схемалардын калыптанышы үчүн маанилүү, ал анын кийинки интеллектуалдык жашоосун аныктайт. Үч айлык бала, эгерде ага бир канча жолу ойноп берсе, татаал музыкалык чыгарманы эстеп кала алат. Баланын маалыматты сиңирүүдөгү жөндөмдүүлүктөрү абдан чоң.

Бул убакта кайталоо дагы бир маанилүү ролду аткарат. Ырларды жана жомокторду көп жолу кай-

талагандыктан эстеп калып, бала бир окуяга же ырга маани берип, анын мазмуну тууралуу бүтпөгөн су-роолорду бере баштайт. Өзү жактырып калган жо-мокту жаттап алат, анын материалынын негизинде өзүнүн дүйнөгө болгон кызыгуусун белгилүү мезгил-ге чейин канааттандыра алат.

Бир нерсеге кулак түрүү кызыгууну жаратат, ал өз кезегинде өсүп-өнүгүүгө зарыл болгон эркти тар-биялайт. Ишмердүүлүккө болгон эрк өзүнөн-өзү эле пайда болбойт. Эрк кызыгуу менен шыктандырылат, ал өз кезегинде адамды андан ары өнүгүүгө түртөт. Бала жомокторду угат, кийинчерээк ал картиналарга кызыга баштайт, анан тамгаларга кызыгуусу артат, акырында окуганды үйрөнгүсү келет.

Мен бир ата-энени билчү элем, алар эртеден кечке иштегендиктен, 1 жаш 2 айлык баласын интернатка беришет. Бала үйгө келгенде өнүгүүдөн артта калып жаткан. Бирок 4 же 5 жашка келгенде анын музыкага, өзгөчө скрипка жана фортепьяно сабактарына кызы-гуусу абдан артат. Мындай күтүүсүздөн ашып-ташкан кызыгуу каяктан чыкканын ата-энеси түшүнө албайт. Алар интернатта уктаардын алдында Моцарттын жана Шуберттин бешик ырларын угузушканына ка-рабастан, баланын интеллектуалдык жактан жетки-ликтүү шыктандырылбагандыгын түшүнүшчү.

Бир жагынан интеллектуалдык жактан жеткилик-түү шыктандырылбагандыгы, экинчи жагынан бир эле

музыканы кайталай бергендиги баланын акыл жактан өнүгүүсүн жайлаткан, бирок анын музыкага болгон сезгичтигин жогорулаткан. Бул окуя абдан көрсөтмөлүү жана кенже курактагы балдарга ар кандай таасир этүүнүн бир жактуу эмес экендигин көрсөтөт.

Балдардын кыялы жана фантазиясы чыгармачылык жөндөмдөрдү өнүктүрөт

Көптөгөн ата-энелер баласын чыгармачыл инсан кылып тарбиялагысы келишет. Бирок бүгүнкү күндөгү чыгармачылык башатты тарбиялоо системасы кенже курактан баштап ойдогудай майнаптуу эмес. Чыгармачылык деген эмне?

Так аныктама берүү кыйын, жөнөкөй маанисинде бул – кыялдын эркин чабытташы, курч туюм, алар ачылыштарга жана ойлоп табууларга түрткү болот. Бул чыгармачылыктын жогорку деңгээлинде интеллект, эрудиция жана кыял жуурулушат. Чыгармачылык ийгиликтин тамыры субъективдүү эмоционалдык кабылдоо жана кенже курактагы тажрыйбаларга барып такалары күмөн жаратпайт. Башка сөз менен айтканда, чоң кишилер үчүн реалдуу жашоодон абдан эле алыстай сезилген балдардын фантазиясы чыгармачылыктын түйүлдүгү болуп саналат.

Мисалы, сиз балага кайсы бир айбанатты белекке бердиңиз.. Ал өзүн ошол жаныбар менен окшошту-

рат, буга чейин уккан жомогунун же реалдуу тажрыйбанын негизинде ал жөнүндө бүтүн окуя ойлоп табат. Же, мисалы, кайсы бир сүрөт анын кыял чабыттоосун ушунчалык жандандырышы мүмкүн, чоң кишилер мындай нерсеге эч жөндөмсүз. Леонардо да Винчи кичинекей кезинде шыптын астында учуп жүргөн жез кемпирлерди, шыптын жаракаларынан, тактарынан кыймылдап көрүнгөн ар кандай укмуштуу жаныбарларды көрчү экен.

Чоң киши чайнектин сүрөтүн тартса, бала сүрөттөн оозун ачып турган балыкты көрүшү мүмкүн. Чоң киши: “Болбогон нерселерди айтпачы, бул чайнек”, - деп баланы жемелеши мүмкүн. Мындай жооп туура эмес, эми гана ачылайын деп турган гүлдү жок кылуу менен барабар.

Балдардын туюмун (алтынчы сезимин) өнүктүрүңүз

Биз адамда беш сезим бар экендигин билебиз: көрүү, угуу, жыт билүү, даам билүү жана сезүү. Бирок анын алтынчы сезими да бар – туюм. Алтынчы сезиминен улам көптөгөн аялдар, мисалы, күйөөсүнүн көзүнө чөп салганын катасыз билишет. Эгерде ток этерин айта турган болсок, туюм ар бир чоң ийгиликтин негизин түзөт. Бардык улуу ойлоп тапкычтар өздөрүнүн мол тажрыйбасына жана билимине карастан туюмуна ишенишкен. Туюу беш сезимдин бардыгынан ашып түшөт, демек, эң байыркы фундаменталдуу сезим болуп саналат. Туюуну логикадан деп эсептешет, ал эми жүйөлүү мааниге баш ийбеген туюмду “айбандык инстинкт” деп да аташат.

Мен бала үч жашка чейин айбанатка абдан жакын экендигин айттым, анткени ал дагы эле логикалык ой жүгүртө албайт жана өзүнүн инстинктине таянат. Муну эсибизден чыгарбастан, анын инстинктинин өнүгүшүн колдообуз зарыл, жок дегенде логика жана акылдын

далилдери менен басым жасабастан, көндүмдөрдү үйрөтүшүбүз максатка ылайык. Андан тышкары туюм береги беш сезимдин жыйындысы болгондуктан, анын өнүгүшү бардык сезимдерди курчутат.

Балдарды тарбиялоодо жыныстык айырмачылыктар керекпи?

Ата-энелер баласы ким болорун кыялданышканда анын жынысын эске алышат: “Ал саясатчы болобу же окумуштуубу?”, “Ал сулуу жана акылдуу болот деп үмүттөнөм!”. Биз жаңы төрөлгөн балага же кызга эмне себептен ар кандай мамиле кылабыз?

Чындыгында үч жашка чейин балдардын сырткы көрүнүшүндө анчалык деле чоң жыныстык айырмачылык жок. Кээде ал тургай биз аларды сыртынан айырмалай албайбыз. Айрым тилдерде кичинекей бала ортоңку жакта колдонулат. Илим да жыныстык айырмачылыктар үч жаштан кийин билине баштаарын айтат. Белгилүү балдар психологу Ван Орнштейн бир канча изилдөөлөрдү жүргүзгөн, ага ылайык үч жаштан кийин гана баланын жүрүм-туруму кайсы жыныска таандык экендигин билдире баштайт, ал эми төрт же беш жашка келгенде оюндарда балдар өзүнүн жынысын так билдиришет. Демек, үч жашка чейин жыныстык органдардын формасы гана бал-

дардын ортосундагы айырмачылыкты көрсөтөт.

Ошого карабастан, ата-энелер балдарды алардын жынысын эске алуу менен тарбиялашат. Мисалы, жаңы төрөлгөн баланы жалаң гана көк түстө кийиндиришет, ал эми кызды болсо – кызыл түстө. Баланын өзүнүн жактырганы жок, эгерде бала кызыл түстөгү кийимди кийип жүрсө, кыз оюнчук пистолет менен ойноп жүрсө, эмнеси жаман? Эгерде бала куурчакка кызыгып калса, аны алып коюш керекпи? Ал бала экендигин дайыма эскерте берүүнүн кереги барбы? Эмне себептен кыз күрөшкө кызыкса болбойт?

Немис акыны Рилькени кыз сыяктуу тарбиялашкан, ага ал тургай кыздардын кийимин кийгизишкен. Бирок андан ал аялчалыш болуп өскөн жок. Кыз эркекчалыш, бала кызчалыш болуп өсүп калбасын деп тынчсыздангандын ордуна ата-энелер жыныстык айырмачылыктар жөнүндөгү өз түшүнүктөрүн баласына таңуулап жатып, анын психикасына кандай зыян келтирип жаткандыгын аңдашса жакшы болмок.

Балага жыныстык темаларда чындыкты айтыңыз

Жыныстык тарбия берүү акыркы мезгилде жалпыга маалымдоо каражаттарынын бардыгында активдүү талкууланууда. Негизги суроо: жыныстык тарбия берүүнү качан баштоо керек – башталгыч мектептеби же орто класска келгендеби? Менин оюмча, бул суроо туура эмес. Жыныстык жашоо – инстинкттин чөйрөсү, эмне себептен белгилүү куракка чейин баладан чындыкты жашырып, анан айта баштоо керек.

Кичинекей бала өзүн ортоңку түргө кирген жандык катары сезсе да, эки-үч жаштан баштап эле жыныстык маселелерге байланыштуу суроолорду бере баштайт. Алгач, мисалы, сууга түшүп жатканда апасы менен атасы башкача түзүлүштө экендигин өзүнө ачылыш кылат. Албетте, ал суроо берет. Эгерде үй-бүлөдө дагы бир бала төрөлгөн болсо, ал кичинекей ымыркайдын кантип жарык дүйнөгө келип калгандыгы тууралуу суроо берет.

Мындай суроолорго бала так жооп алышы керек. Аны тамашалоонун же калп айтуунун кереги жок.

Ата-эненин уялуусу жана чала-була бир нерселер-

ди кобурап коюусу бул теманы жабык нерсеге айландырып, анын кызыгуусун огобетер арттырат, ыксыз фантазияны пайда кылат.

Эки-үч жаштагы баланын туюму аны алдап жатышкандыгын билдирет. Ал жүзүнөн билдирбесе да, ата-эненин кызыктай жүрүм-туруму анын кызыгуусун арттырышы мүмкүн.

Бала жыныстык жашоо жөнүндө билүүгө өтө эле эрте деген аргумент бу саам туура эмес болуп саналат. Жыныстык темаларда ал тээ башынан эле табигый мамиле кылуусу үчүн жайбаракат, ынактарча отуруп сүйлөшүү туура болот. Жыныстык мамилени тыюу салынган тема деп эсептеген үй-бүлөлөр бала чагында туура эмес тарбия алган кишилер болуп саналат.

Туура эмес тамактануу өмүр бою кала турган терс өнөкөттөрдү калыптандырат

Тамактануу көйгөйү эртеби-кечпи ар бир үй-бүлөдө келип чыгат. Балдарды тарбиялоо боюнча аялдардын журналдарында жана колдонмолорунда бул темада көп макалалар бар: “Баланы өзү жактырбаган тамакты жегенге кантип көндүрүүгө болот?”

Бирок калыптанып калган нерсени оңдоого аракет кылгандан көрө, тамактанууда көйгөй жараткан себептерден кантип кутулуу керек деген суроону берсек туура болот го. Туура эмес өнөкөттөрдөн кутулуу абдан кыйынга турат. Эгерде баланы анын каалоосуна каршы мажбурлай турган болсо, жүрөгү айлануу же тамакты жек көрүү өмүр бою калышы мүмкүн.

Менин ишенимим боюнча, айрым тамактарга аллергиядан тышкары, балдарды ичирип-жедирүү көйгөйү кичинекей кезде туура эмес тамактануудан улам келип чыгат. Эгерде сиз балаңызга күн сайын бир эле тамактын түрүн жедире берсеңиз, анын даам татуу

сезими өнүкпөйт, ал тамактын жаңы түрүн жегенден баш тартат. Башка сезимдер сыяктуу эле, баланын даам татуу сезими бир жаштан үч жашка чейинки куракта калыптанат. Аны пайдалуу нерселер менен гана ит же жылкы сыяктуу тамактандыра бербейиз. Сиздин балаңыз: “Бул даамдуу!” же “Мыкты даярдалган!” деп сизге айтпайт. Ошол эле мезгилде ал тамактан канааттануу алышы үчүн тамак мүмкүн болушунча ар түрдүү болушу маанилүү. Тамакка болгон табитинин туура калыптануусу үчүн мен балага абдан даамдуу нерселерди берер элем, анча даамдуу эместерин, мүмкүн болсо, ата-энелер жеп түгөтүп коюшканы оң. Бала көбүрөөк даамдарды татып билүүсү үчүн тамактарга кошулган ар кандай татымдарга, кошулмаларга да абдан көңүл буруу керек.

Күн тартиби убакыт сезимин өнүктүрөт

Бала кезимдегиден айырмаланып, азыр телевизордун заманы. Учурда балдар үчүн телевизорсуз жашоо мүмкүн эместей. Ата-энелер балдар менен байланышын жоготпош үчүн, каалабаса да, алар көргөн берүүлөрдү көрүшөт.

Телевидение балдардын жашоосунда сааттын ролун аткарып калды, анткени аларда убакыт сезими жок. Ар бир программа кайсы бир окуя менен салыштырылат – атасы жумушка кетет, атасы жумуштан келет, уктоо сааты келди ж.б.. Телеберүүлөрдүн регулярдуулугу балада убакытка карата сезимдерди калыптандырат.

Адатта, кичинекей бала бүгүнкү күн менен гана жашайт, ал үчүн “өткөн чак” жана “келечек” деген түшүнүктөр жок деп эсептешет. Болжолдуу эки жарым жашка чыгып, сүйлөй баштаганда ал “чейин”, “кийин”, “кечээ” жана “эртең” деген түшүнүктөрдү андай баштайт. Башка сөз менен айтканда, ал сүйлөп, сөздү түшүнө баштаганга чейин убакыт сезими жок. Бирок бала учурду, келечекти жана өткөн мезгилди кайта-

ланып турган телепрограммалардан улам түшүнөрү практикада кездешүүдө. Телепрограммалардын так регулярдуулугу, үй-бүлөдөгү эртең мененки тамак, түшкү тамак, атанын жумуштан келиши сыяктуу үй-бүлөлүк жашоодогу күндөлүк окуялардан дагы так убакыт кесилишинде ишке ашат. Телевизор баланын күнүмдүк тартибин уюштурууда жакшы кызмат кылышы мүмкүн. Так режимди балада жакшы манераларды камсыздоо үчүн гана эмес, убакытты сезе билүүсү үчүн да сактоо керек. Кээ бир энелер балдар санаганга чейин эле балдарын саатты карап убакытты билүүсүн үйрөтөт. Бала сааттын желесинин маанисин түшүнбөйт, андыктан желеге карап: “Саат сегиз болду, уктай турган мезгил келди”, - деп айтуунун пайдасы жок. Бала саат сегиз болгондугу үчүн эмес, караңгы болуп калгандыгы, уйкусу келгендиги үчүн уктайт. Регулярдуу күн тартиби балада абстракттуу убакыт сезиминин иштелип чыгышына өбөлгө түзөт. Бул тартип бала үчүн саатты алмаштырат.

Жаңы телепрограммалар баланын туура сүйлөөсүнө жардамдашат

Бир эне эки жаштагы баласы экөө радио жана телепрограммаларды угуп отуруп, туура сүйлөгөндү үйрөнгөндүгүн мага айтып берген.

Сиз, балким, бала түшүнбөгөн нерсени угуунун зарылчылыгы жок деп айтышыңыз мүмкүн. Бирок ага баарын түшүнүштүн кереги жок, негизгиси ал туура басым, тыным жана сүйлөө менен айтылган сөздөрдү эстеп калуу өнөкөтү жаралсын.

Сабатсыз сөздөр жана туура эмес сүйлөө – бала чоңойгон чөйрөнүн таасиринен улам болот. Чөйрө биздин эркибизден тышкары аң-сезимибизге өчпөс из калтырат, аны өчүрүүгө мүмкүн эмес. Эгерде чоң кишиде сүйлөөдө бир өзгөчөлүктөр болсо, ал сөзсүз балага өтөт, өз кезегинде андан баласына өтөт. Ушинтип тилдеги туура эместиктер жана бузуктар муундан-муунга өтө берет.

Баланын аң-сезимине туура сүйлөмдөр бекем отуруп калса, массалык маалымат каражаттарында

кеңири кездешкен жаргондордун таасиринен кутулушу мүмкүн, эгерде колдоно турган болсо да, өзүнүн тилине зыяны тийбейт.

2. Наристе куракта мүнөздү тарбиялоо

Музыкалык шайкештик кенже куракта баарынан мыкты өздөштүрүлөт

Чогуу ырдоого кызыгып кеткен үй-бүлө же достордун тобу өздөрүнүн бош убактыларын ушундайча уюштурарын фильмдерден байма-бай көрсөтүп калышат. Билими жок карапайым айылдык тургундар канааттануу менен чогуу ырдашат, алардын үндөрү укмуштуудай кубулжуйт жана уккулуктуу. Мындай аткаруудагы ырларды укканда бала аны бөлөк-бөлөк ноталар аркылуу эмес, толук аткарылышы боюнча үйрөнөт. Аларды салыштыруу аркылуу үндөрдүн ортосундагы айырмачылыктарды үйрөнөт. Бала белгилүү түзүмгө баш ийген нерселерди жеңил түшүнөт. Үндөрдүн айкалышуусун, үндөрдүн ортосундагы өз ара байланышты жана ар бир үндүн жеке өзгөчөлүктөрүн сезүүсүнө жардам берет. Чоң

кишилерде кынтыксыз угумду тарбиялоого болбойт, бирок кичинекей балдарга туура музыкалык билим берилсе, бул болушу мүмкүн.

Скрипкада ойногонду үйрөнүү кунт коюу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт

1970-жылы Осакадагы жармаңкеде БУУнун күнүнүн урматына кичинекей скрипкачылардын концерти болду. Концерт саат 11де башталды, бирок саат 8ден баштап эле балдардын көпчүлүгү аянтка келип алышыптыр. Суукка карабастан, алар репетиция кылышып, скрипкаларын күүгө келтирип жатышты. Мен балдардын максаттуулугун көрүп таң калдым.

Албетте, бала жандуу, бардык нерсеге кызыккан бала бойдон калууга тийиш. Бирок жандуулук менен бир жерде отура албагандык бир эле нерсе эмес. Экинчи сапат чоң кишилер үчүн жагымсыз сапат болуп саналат. Бир нерсеге узак убакыт бою кунт коё албаган адам көп убактысын жана күч-кубатын ар бир маселеде бошко кетирет.

Бир нерсеге жогорку деңгээлде кунт коё алган адам абдан чоң артыкчылыкка ээ. Адатта, музыка мектебинин окуучуларын тартиптүү жана жакшы тарбиялуу дешет. Сиз бул балдардын ата-энелери

аларды катуу кармашат, ошондон улам алар кичинекей кезинен баштап түнт жана олуттуу болушат деп ойлошунуз мүмкүн. Таптакыр андай эмес! Алар сабакта ата-энелери отургандыгы үчүн эле тынч отуруппайт, өздөрүн мажбурлабастан эле жогорку деңгээлде кунт коё алышат. Мындай балдар окууга да жакшы үлгүрүшөт, алар бир эле убакта башка балдарга караганда көп жумуш кылышат. Натыйжада алардын бош убактылары көп.

Доктор Сузукинин скрипка классына барган балдардын ата-энелеринин бардыгы экзаменге даярданууда такыр кыйналбагандыгын, балдар менен коородо ойноп, көп убакыт өткөргөнүнө карабастан, чыңалуусуз жакшы окугандыгын айтышат. Бул жагдай жаңы интеллектуал баланын тибин ортого чыгарды: шайыр, акылдуу жана коомчулук тарабынан кабылданган өңү купкуу, арык, көз айнекчен балага таптакыр окшобойт.

Конфуцийдин “музыка менен шайкештикте” деген белгилүү сөзү бар. Музыка жан дүйнөнү жиби-тип, мүнөздү жакшыртат деген түшүнүктү берүүдө. Музыка сабактары өз кезегинде кунт коюу жөндөмдөрүн тарбиялай турган үзгүлтүксүз машыгууларды талап кылат. Ошентип, музыка мүнөздү туура калыптандырууга да өбөлгө түзөт.

Скрипкада ойноо лидерлик сапаттарды өнүктүрөт

Башка адамдарды башкара билүү жөндөмдүүлүгү, чоң кишилерге гана мүнөздүү нерсе деп эсептелинет, андыктан бул сапат кечирээк тарбияланат. Чындыгында лидерлик сапаттар көптөр ойлогондон алда канча эрте куракта өнүгө баштайт. Кайсы балдардын тобунда болбосун кимдир бирөө лидердин ролун аткараары байкалган. Доктор Ямашита өзүнүн “Балдар психологиясы” деген китебинде потенциалдык лидер, анын айланасында толтура балдар болгонуна карабастан, дайыма өзүнүн ойлоруна жана кыймыл-аракеттерине ыкластуу бойдон кала берерин жазган. Оюнда же башка иштерде ал жаңы нерсени түзгөнгө жана өзүнүн идеяларын ишке ашырганга аракет кылат.

Бул сапаттар скрипканы үйрөтүүдө да тарбияланат. Ошондуктан доктор Сузукинин окуучулары – шайыр, лидерликке ыктаган кубаттуу балдар экендиги таң калыштуу эмес. Бул балдар убагы келген-

де коомдо лидерлерден болушат, коомдо мындай адамдарга дайыма муктаждык бар.

Сузукинин көптөгөн окуучулары дүйнөгө аты чыккан белгилүү оркестрлерде жетектөөчү кызматтарды аркалашат.

Кенже куракта музыкалык билим алуу баланын сырткы келбетине да чагылат

Адамдын сырткы келбети негизинен тукумунан көз каранды дешет. Ошентсе да, анын жашоосунун жагдайына жараша сырткы келбети өзгөргөндүгүн көп эле жолу көрсөңүз керек. Албетте, көздүн же мурундун формасын пластикалык операциянын жардамы менен гана кардиналдуу өзгөртүүгө болот, бирок сырткы келбет жана жүрүм-турум, манералар жашоонун жагдайларына жараша жакшы эле билинерлик өзгөрөт. Бул өзгөрүүлөрдү балдардан да даана байкоого болот. Мисалы, музыка уккан же музыка сабагына барган балдардын сырткы көрүнүшү анын таасиринен улам сөзсүз өзгөрөт. Биз кенже курактагы балдарды өнүктүрүү ассоциациясында балдардын тобу менен эксперимент жүргүздүк, алгач энелер аларды чогулткан мезгилде бири-биринен эч айырмаланышкан эмес. Андан кийин алардын ичинен айрым балдарды ой келди тандап алышып,

аларга Моцарттын “Кичинекей түнкү серенадасын” угузуп турушкан. Төрт айдан кийин алардын башкалардан абдан эле айырмаланышкандыгы байкалган: алар жандуу болушуп, көздөрү жанып турган.

Белгилүү жапониялык музыка сынчысы Маруо мага жазган катында: “Үндөр адамга зор таасирин тийгизет. Ынтаалуу ата-энелер Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин кандай өзгөргөндүгүн сезишкен чыгар. Бул үч себептен улам ушундай болду: 1) энелердин маданий деңгээли өстү; 2) тамактануу жакшырды; 3) үндөрдүн балдарга тийгизген таасири артты. Маруо музыка балдардын бет түзүлүшүн өзгөртөрүнө ишенет. Ал бул кызыктуу феноменди бир кача жолу байкаган. Ал музыка адамды сулуу кыларына ишенгендиктен “Адамды музыкага чөмүлтүү” методун колдонот. Ал бир айлык баланын сөздөрдү эле угуусу жетишсиз болуп калат, ал, албетте, радиодон, телевизордон, магнитофондук жазуулардан музыканы да угат деп эсептейт.

Ырларды жаттоо эстутумду машыктырат

Кар эрийт
бактын бутагында,
көгүчкөн сайраган жерде.
Карачы, кичинекей мый-мый
акырын басып жүрөт
түшкөн күзгү жалбырактардын үстүндө.
Эмгектеп, күлөт бала,
ал эки жашка толду
бүгүн таңда.

Бул салттуу жапон ыры – хайку орто кылымдардын акырында жашаган Исса Кобаянинин калемине таандык. Биздин таланттарды тарбиялоо боюнча эксперименттик мектебибизде мындай хайкуларды эстутумду машыктыруу үчүн жатташат. Хайку мындай максат үчүн абдан ыңгайлуу, анткени алар кыска, ыргактуу – жеңил эсте калат. Андан тышкары алар балдар поэзиясына коюлган талаптарга жооп берет: “Эсте кала турган ырлар балада асыл сапаттарды тарбиялап, алар жагымдуу, көркөм жана аларды өмүр

бою эстеп жүргөнгө татыктуу болушу зарыл. Ошол эле мезгилде алар балага жагышы максатка ылайык”.

Алгач балдар Иссанын ырларынан күндө бирден окушат. Аларга ырдын мазмуну жөнүндө айтып беришет, кийинки күнү алар аны жатташып, жаңысын окуп үйрөнүү тапшырмасын алышат. Ошентип, бала өзүнүн эстутумун машыктырат, ошол эле мезгилде канааттануу алат. Алгач бала ырды жаттоо үчүн он жолу угушу керек болсо, кийинки жолкусунда үч-төрт жолу угуу жетиштүү болот, андан кийин бир жолкусу жетиштүү. Бир жылда бала Иссанын 170 ырын жаттай тургандыгын айтышты.

Кайталоо – окуунун негизи. Бул – аксиома. Эгер бала бир сапты унутуп калса, ырды башынан аягына чейин кайталап чыксын. Ушундай шарт менен өзүнүн эстутумун машыктыргандар жомокту үч же төрт жолу окугандан кийин эстерине сактай алышат.

Кээ бир окурмандар эстутумду мындай машыктырууга күмөн саноо менен карашы мүмкүн. Мен дагы башында Иссанын ырлары балдарга болбойт деп ойлогом. Бирок мындай сабактардын максаты ырды жаттоо менен эле чектелбейт, андан тышкары баланын эстетикалык сезимдерин, акылын, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат.

Баланын мээси 100дөн 200гө чейинки кыска ырларды жаттап калууга жөндөмдүү. Бирок мээни колдонбосок, аны дат басат. Аны канчалык көп кол-

донсоңуз, ал ошончолук жакшы кызмат кылат жана өнүгөт.

Бала кайталоодон канааттануу алган мезгилде анын жаттоо жөндөмдүүлүгүн машыктыруу керек.

Кичинекей балдарды өзүңүздөгү эң жакшы нерселер менен курчаңыз

Илгери эски буюмдарды саткан адам өзүнүн болочоктогу шакиртин алгачкы алты айында искусствонун эң баалуу жана чыныгы үлгүлөрү менен курчаган, ал аларды көзүнө сиңирген, чыныгы антик-вариатты жасалмасынан дайыма айырмалай алсын деген максатта ушундай кылган.

Окутуунун бир ыкмасы балдарды тарбиялоодо жакшы колдонулат. Таза кагаздай болгон мээсинде чыныгы искусствонун үлгүлөрү сакталып калса, ал анын эсинде өмүр бою калат. Ал чоңойгон мезгилде мээси жасалма нерселерди кабылдабайт жана ата-энеси анын табитине таасир эте албайт. Эгерде анын мээсинде жасалмалар сакталып калса, чыныгы искусствого сезимтал боло албайт. Албетте, нагыз нерселерди жасалмалардан ажыратуу дайыма эле оңойго турбайт. Ата-энелер өз баласынын эстетикалык муктаждыктарын канааттандырууда өздөрүнүн табиттерине ишениши жана бардык мезгилдерде

бааланган искусствонун мыкты үлгүлөрүн жетекчиликке алышы зарыл. Балага, сүрөттүн татаал тилин түшүнбөйт деп, жөнөкөй сүрөттөр гана тартылган китептерди берүү менен чектелбөө керек. Эгерде ата-эне Матиссаны жана Пикассону бааласа, алардын картинасын сөзсүз баласына көрсөтсө болот. Эгерде ата-эне Бетховендин жана Моцарттын музыкаларынан канааттануу алса, баласы да алардын музыкасын мүмкүн болушунча көбүрөөк уксун.

Качан гана мээде анык искусствонун стереотиби калыптанса, кийин искусство чыгармаларын баалоодо негиз катары кызмат кылат.

Азыркы учурда бүткүл дүйнөдөгү энелер балдарын поп-музыкадан башка эч нерсеге кызыкпайт деп тилдешет. Бирок кичинекей кезинен бери мындан башка музыка укпаган балдардан эмнени күтүүгө болот, ал музыка алардын мээсине бекем орноп калган. Албетте, андан татаал музыка укканга алардын дараметтери жетпейт. Баланын аң-сезиминде белгилүү мөөрлөр калыптанып калгандан кийин балдарды башка нерсеге үйрөтүү кеч болуп калат.

Эстетикалык табитти калыптандыра турган искусствонун эки түрү болгон музыканын жана сүрөттүн таасир этүү күчү кенже курактагы тарбияга байланышкан. Эгерде бекем пайдубал түптөлө турган болсо, бул баланын кийинки жашоосун жеңилдетет. Ата-эненин жардамы өз убагында болушу керек.

Бала – улуу туурагыч

Мен үч жашымда кошунабыздын кекечтенгенин туураганды жакшы көрчүмүн. Апам мени: “Токтот-кун! Кекечтенүү жугуштуу”, – деп урушчу.

Кенже курактагы балдар тууралуу көптөгөн китептердин автору К. М. Жоунс иттен корккон балдарды өз иттери менен ойногон балдарга алып барууну сунуштайт. Ал балдарды туурап жатып, өз коркуусунан кутулат.

Мен бир энеден анын баласы алдына келген кандай гана тамакты болбосун табит менен жеген курдаш балдар менен чогуу отургуза баштаганга чейин өтө эле тандап жегендигин уктум. Кээде табити жок балдар тамакты мыкты табит менен жеген үйлөргө барып келгенден кийин жакшы тамактана башташат. Эне анын жасаган тамагы балага жакпай жатат деп ойлошу мүмкүн, чындыгында балдар башка балдарды туурап жаткан болушу мүмкүн.

Балдар башкаларды биринчи жылдан баштап эле туурай башташат, ал эми экинчи, үчүнчү жылдары өзүнүн курдаштарын гана эмес, жашы улуу балдарды да аң-сезимдүү туураганга өтүшөт. “Балдар – чоң

кишилердин күзгүсү” деп бекеринен айтышпайт. Андыктан балдар менен болгон мезгилде өзүңөрдүн жүрүм-турумуңарга өзгөчө балдар туурамчыл куракта болгон мезгилде көңүл бургула. Үч жаштагы балдар бардык жесттерди, башкалардын сүйлөө манерасын, басканын ж.б. туурашат.

Алардын тууроого ык коюусу баланын эмоционалдык абалына да таасир этет. Бала ачуулуу бала менен ойносо, ачуулуу болуп калышы мүмкүн же анын досу самолёттон корксо, ал да корко башташы мүмкүн.

Туурап жатып бала жөн эле маймылга окшошпойт – бул чыныгы чыгармачылыктын үлгүсү болуп саналат. Аны тилдебеңиз жана буга өтө эле маани бере бербеңиз, жаңыдан гана ачылып келе жаткан чыгармачылык инсандык данын тебелеп албаңыз, бул сиздин максаттарыңызга туура келбейт.

Бир иштеги ийгиликтер башка иштерде ишеним жаратат

Биз бир нече жолу белгилегендей, скрипка сабактары же чет тил дарстары баланы гений кылып өстүрүү үчүн эмес, негизинен анын жалпы интеллектуалдык өнүгүүсүн камсыздоо үчүн керек. Бала үчүн бир эле нерсеге тартылып калбастан, өз күчүн мүмкүн болушунча көп нерсени камтыган ар кыл сабактарда сынап көрүшү пайдалуу.

Экинчи жагынан алганда, эгер ал бир тармакта ийгиликке жетишсе, ал ага ишеним тартуулап, башка сабактарда да ийгиликтүү болушуна түрткү берет.

Мындай мисалдар өтө эле көп. Доктор Сузукинин классында 3 жаштагы уялчаак бала бар эле. Ал башка балдарга салыштырмалуу начар сүйлөчү, алар ага күлүшүп, оюнга кошушчу эмес. Андан скрипкада ойноп кой деп суранганда ал ыйлап, скрипкага жолобой да койгон. Ал чыдамкай доктор Сузукинин сабагына эки ай баргандан кийин ойной баштаган, ал эми алты айдан кийин ал пиццикатону баарынан мыкты ойноп

калган. Бул анын өз күчүнө ишенүүсүнө түрткү болгон. Ата-энесин таң калтырганы – ал өз демилгеси менен машыга баштаган. Андан тышкары ал башка иштерде да жигердүү катышып, адамдар менен мамилечил боло баштаган. Ал өзүн дирижёр катары көп элестетип, кошуналардын балдарынын арасында лидер боло баштаган, анын кеп-сөзү абдан оңолгон.

Мындай өзгөрүүлөр чоң адамдарда да болот, бирок психологиялык тынчсыздануулар анчалык терең эмес болгон кичинекей балдарда мындай өзгөрүүлөр жеңил-желпи өтөт.

3. Чыгармачылык жана көндүмдөр

Балаңызга карандашты мүмкүн болушунча эртерээк бериңиз

Сегиз айлык болгондо бала карандашты колуна кармай алат. Баланын кармоо жөндөмдүүлүгүнүн башкалардан жакшы өнүккөндүгү саламаттыгынын жайында экендигинен кабар берет. Ушул куракта бала китептерди тытып, оюнчуктарды бөлүктөргө ажыратып, энесинин айласын кетире баштайт. Башка сөз менен айтканда, бала өзүн көрсөтүү баскычына кирет.

Баланын аракеттерин туура багыттоо маанилүү, анткени баланын болочоктогу чыгармачылыкка жөндөмдүүлүгү ушул учурдан көз каранды. Ага түстүү карандаштарды бериңиз. Албетте, жердин баарын боёп, чийгилей баштайт. Эгер ага таза кагаз берсеңиз, бир канча кыйшык сызыктарды сызып, кагазды тытып ташташы ыктымал. Сиз үчүн бул балдардын

тартайган жазуулары болушу мүмкүн, ал үчүн бул өзүн көрсөтүү болуп саналат.

Бирок көптөгөн ата-энелер балдардын мындай өзүн көрсөтүүгө умтулууларын байкабай басып коюшат. Алар балага өздөрүнүн көз карашын таңуулашат: “Карандашты мындай карма!” “Алмалар кызыл болуш керек”, “Айлананы момундай тарт”, “Китепти тытпа”, “Кагазды полго ыргытпа”, “Столго жазба”. Кичинекей балага мынча тыюулар көп эмеспи?

Кээде кичинекей баласы бар үй өзүнүн тазалыгы жана ирээттүүлүгү менен таң калтырат. Адатта, үйдү да ушунчалык таза кармап, баланы да багып үлгүрүп жаткандыгы үчүн мактоо айтышат. Чындыгында, балага эртеден кечке чейин караган учурда үйдү таза кармоого күч да, убакыт да жетпейт. Эне үчүн анын үй чарбасын жүргүзүүдөгү ак ниеттүүлүгү өз баласынын чыгармачылыгын өнүктүрүүгө тоскоолдук кылып жаткандыгын билүү күтүлбөгөн жагдай болушу мүмкүн.

Баланын колу менен жасаган нерсенин бардыгы – сүрөт тартуу, оюнчуктарды ары-бери ыргытуу, кагазды тытуу – анын интеллектисин жана чыгармачылык дараметин өнүктүрөт. Балага карандашты канчалык эрте берсеңиз, жыйынтыктар ошончолук жакшы болот. Бирок ошол эле мезгилде аны тез-тез токтото берсеңиз, баары бир анын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшүнө тоскоолдук кылган болосуз.

Сүрөт тартуу үчүн стандарттуу барак – стандарттуу адам

Сүрөтчү-жасалгалоочу Хироше Минабе азыркы үч жашка чейинки балдарды тарбиялоого нааразы. Менин оюмча, анын кээ бир идеялары көңүл бурууга арзыйт.

Мисалы, сүрөтчү сүрөт тартуудан мурун кандай форматта болорун чечип алат. Ал эми балага болсо стандарттуу барак берилип, аны тандоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыратып коюудабыз.

Ушундай эле абал башка жагдайларда кезигет. Мисалы, балага атайын балдар ырлары жана жомоктор гана ылайыктуу деп кабылданган. Чоң кишилердин мындай чектелген ойлору өз кезегинде балдардын кыял чабытын да чектейт.

Балдарга стандарттуу гана кагаз барактарын берген учурда алар ички сезиминде бардык сүрөттөр бирдей өлчөмдө болушу керек деген ойду өздөштүрүшөт, бул ата-энелердин жана тарбиячылардын каалаганы болуп саналат.

Бала карандашты колуна алган мезгилде абдан чоң дүйнөнү көрөт (ата-энелер элестеткенден алда канча чоң), таза кагазга из калтыра аларын байкайт. Бул чоң дүйнө стандарттуу кагаздын барагынан алда канча чоң. Мен балага үстүндө эмгектеп жүрүп тарта турган килтейген кагаз берер элем. Стандарттуу кагаз чыгармачылыктан жана жеткиликтү жашоого туруктуулуктан куру калган стандарттуу кишинин калыптанышына түрткү болот.

Оюнчуктардын ашыкча болушу баланын көңүлүн чачыранды кылат

Менин оюмча, Жапонияда балдарга өтө эле көп оюнчуктар белекке берилет. Дүкөндөрдө бала өзүнө жагып калган оюнчукту сатып бер деп долуланганда ата-энеси чыдай албай сатып берген учурларды көп эле көрүп жүрөм. Бирок көптөгөн мектепке чейинки тарбия боюнча адистер баланын каалаган нерселерин баарын сатып берүүдөн баш тартуу балага болгон мээримдикти жеткиликсиздигин көрсөтпөйт, тескерисинче, антүү баланын кызыкчылыгынын эске алуу деп айтышат. Көптөгөн психологдордун ою боюнча, балдардын айланасында ашыкча оюнчуктар болгон мезгилде бул жагдай аны басмырлап, бирөөсүнө кунт коюшуна тоскоолдук кыларын айтышат. Бала бир оюнчук менен эң жакшы ойнойт, аны менен ар кыл оюндун түрлөрүн ойлоп табат. Анын кыялында жыгачтын сыныгы же чайнектин сынган капкагы жомок үйүнө же укмуштуу көлгө айланып, дүкөндөн алынган кымбат оюнчукка караганда кызыктуурак болушу мүмкүн.

Демек, сиз баланын стандарттуу эмес ойло-нуусун, тапкычтыгын өнүктүргүңүз келсе, ал сурагандын баарын эле сатып бербейиз. Муну менен сиз түптүз карама-каршы натыйжага жетишесиз.

Балага коркунучтуу болушу мүмкүн болгон нерселердин бардыгын андан алыс коё бербейиз

Өтө камкор энелер балага зыян келтире турган нерселердин бардыгын андан алыс койгонго аракет кылышат. Бала жаңыдан гана эмгектеп же баса баштаган мезгилде, адатта, туруксуз болот, кумараны оодарып таштаган болот, электр чубалгыларын кармай калат, бетондолгон полдон сыйгаланып кетет. Албетте, энелер баланы бардык коркунучтардан алыс кармаганга аракет кылышат, мизи жок жана ал ордунан жылдыра албаган гана буюмдарды калтырып, калган нерселерди алып ташташат. Натыйжада алар өз балдарынын айланасында боштукту пайда кылышат.

Мен буга чейин баланын тактилдик сезимдеринин маанилүү экендигин айткам. Монтессори айым балдарга максаттуу түрдө катуу жана жумшак, орой жана жагымдуу, мокок жана курч, оор жана жеңил буюмдарды берүү керек деп сунуштайт. Баланы кур-

чап турган чөйрөнүн бардыгы кызыктырат. Ал буюмдарды кармап көрөт, кээде оодарат, бөлүп-тытат, бул – анын кызыгуусу жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгү өсүп жаткандыгынын белгиси.

Баланын тартип тууралуу өз түшүнүгү бар

Бала үчүн үйдө идеалдуу тартиптин шартында жашоо зыяндыгын айтуу менен үйдө башаламандык болсун деген жокмун. Мен буга чейин бир канча жолу айткандай, анын мээсинде стереотиптер калыптанат, бул нерселер түстөргө, формаларга, турган жерине карата сезимталдыгын арттырат.

Анын образдарды таанып билүү жөндөмдүүлүгү дайыма кайталоонун негизинде калыптангандыктан, эгер ал бир эле буюмду дайыма бир жерден көрүп жүрсө, бул ага позитивдүү таасир этет, башка көндүмдөрдүн өнүгүшүн жандантат.

Бала жашоосундагы өзгөрүүлөргө абдан сезимтал келет. Кээде бала эч себепсиз эле ыйлай баштайт, тамакка табити жоголот, температурасы жогорулайт. Бул симптомдор чоң кишилер байкабаган жагдайлардын өзгөрүшүнө карата реакция болушу мүмкүн.

Башка сөз менен айтканда, бардык өзгөрүүлөр баланын тартип жөнүндөгү түшүнүгүн бузат. Эгерде бул өзгөрүүлөр жагымсыз болсо, ал ага карата реакция кылат.

Биз балдардын чоң кишилерге караганда айрым өзгөрүүлөргө карата сезимтал экендигин мыйзам ченемдүү көрүнүш катары карашыбыз керек. Балдар буюмдарды өз-өзүнчө эмес, бири-бири менен байланышта кабылдайт. Бул өз кезегинде алардын өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт, андыктан биз, чоң кишилер, кескин өзгөрүүлөрдөн качышыбыз керек, алар баланын дүйнөдөгү тартип жана туруктуулук жөнүндөгү түшүнүктөрүн бузуп коюшу мүмкүн.

Балага байкоочулук кызмат бериңиз

Коляскада жаткан баланы көргөндө ал жылаңачшып же чиркейлерден коруй турган сеткадан башка эч нерсени көрбөй жатат деген ой дайыма башыма келе берчү. Кээде чоң кишинин жүзү пайда болот да, тез эле жок болот. Бул жакшы эмес. Бала бир нерселерди карап, байкап турушу керек. Бүт дүйнөдө керебеттин үстүнө шылдырак илип коюшат. Менин оюмча, бул жетиштүү эмес.

Монтессори айым менин коркууларыма кошулат. Анын ою боюнча, балдар бул куракта сезген нерселеринин бардыгын өзүнө сиңирип алат, эгерде бала дайыма өзүнүн керебетинде же коляскасында чалкасынан эле жата берсе, анын мындай муктаждыктары канааттандырылбай калат. Чоң кишилер балага эңкейишкени менен, бул жагдай алардын көзүн дүүлүктүрөт, анткени ал башын бура албастан көрүнбөй калган нерсени ээрчигенге аракет кылат. Мен уламулам эңкейгендин же оюнчук менен толтургандын ордуна жантайынан жаткызууну сунуштайм, бул жагдайда ал үчүн баарын көрүп туруу мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Натыйжада ал колясканын сыртында эмне болуп жатканын көрө алат.

Оюнчуктар колго жагымдуу болууга тийиш

Сүрөтчү Хироше Манабе өзүнүн кайталангыс сүрөттөрү менен белгилүү. Анын өз балдары аркылуу тажрыйбадан өткөргөн тарбиялоо теориясы бар.

“Балдарыма эч качан даяр оюнчуктарды сатып албайм. Мен аларга бөлүктөрдүн топтумун берем, өздөрү оюнчук чогултуп алышат. Эгерде алар чогул-та алышпаса, ыйлай башташат, эч ким аларга жардам бербей тургандыгын билишет. Эгерде аларга оюнчук керек болсо, өздөрү чогултуп алышы керек. Ошондуктан алар бардык күчү менен аракет кылышат”.

Бул мыкты тарбиялык ыкма – ал өз ичине “жетишкендик кубанычын” камтыйт, даяр оюнчуктар менен ойногон балдар мындай кубанычка бата алышпайт. Чогултула турган оюнчуктар балдардын жаш курагына туура келиши өтө маанилүү, андай болбосо, ал бала үчүн кыйноонун булагы болуп калышы мүмкүн.

Балдар дүкөнүнө барган мезгилде ар түркүн түс-төгү оригиналдуу оюнчуктарды көргөндө чоң кишилердин да көзү жылтырайт. Биз балдар да бул сатып алууларга кубанышат деп тыйындарга чейин корото-буз. Адатта, балдар жаңы оюнчуктар менен бир нече мүнөт ойношот да, ыргытып коюшат. Ар бир ата-энеде ушундай тажрыйба болгон.

Даяр оюнчуктар балдарга кээ бир учурларда гана жагат, анткени алар курчап турган чөйрөгө көп деле байланыштуу эмес. Аларга оюнчуктардын кооз жана кызыктуу эле болушу жетиштүү эмес. Ал курула турган темир жолду чогултуп, кайра курап, поезддин жылганына байкоо жүргүзүп көбүрөөк ойношу мүмкүн.

Монтессоринин идеясы боюнча, тиричиликтеги реалдуу нерселерге окшогон оюнчуктардын сериясы иштелип чыккан. Аларды кармаганга, ыргытканга, бири-биринин ичине салганга, чечкенге жана топчулаганга, ачканга жана жапканга да болот. Бул көндүмдөрдүн бардыгы балага жашоодо керек болот.

Чоң кишилерде тигил же бул оюнчуктун баалуулугу тууралуу анын бала кезде алган таасиринен улам бурмаланган көз караш болушу мүмкүн. Бала аны курчап турган оюнчуктарды кызыгуу менен таанып үйрөнөт, өзгөчө ага “жетишкендик кубанычын” тартуулаган, анын чыгармачылыкка болгон муктаждыгын канааттандырган нерселерге өзгөчө маани берет.

Китептер окуу үчүн гана эмес, ал эми кубиктер курулуш үчүн гана эмес

Өзүбүздүн чектелген кыялдарыбыз менен биз, чоң кишилер, китепти окуу үчүн, ал эми кубиктерди куруу үчүн гана колдонобуз деп ойлойбуз.

Китепчелер жана кубиктер, адатта, баланын эң алгачкы оюнчуктары болуп саналат. Чоң кишилер алар менен кантип ойноо керектиги тууралуу өз көз караштарын таңуулашат.

Эгерде бала эмне менен кандай ойноп жаткандыгына карабастан, өзү билгендей ойноп жатса, демек, максат орундалган болот. Аны тууралоо – анын чыгармачылыгына, өнүгүүсүнө жолтоо болуу же анын оюнга болгон кызыгуусун жок кылуу дегендик.

Ал китепти туннель катары колдонушу мүмкүн же ага сүрөт тартып, айрып да коюшу мүмкүн. Ага китепти берип, окууну гана талап кылгандан көрө, таптакыр бербей койгон эле оң. Анда окууга болгон кызыгуу пайда болгон кезде китепти окуу баарынан кызыктуу экендигин өзү түшүнөт.

Бала үчүн бир гана багытта колдонсо боло турган даяр оюнчуктар менен ойноо кызыксыз. Канчалык кымбат баадагы оюнчук болбосун, бала өзүнүн бай ой чабытына карата колу менен ылайыкташтыруу мүмкүнчүлүгү болбосо, ал бала үчүн эч кандай баалуулукка ээ эмес.

Ар бир ата-эне ушундан өткөн. Адатта, биринчи балага абдан көп оюнчук сатылып алынат, ал эми экинчи балага аз оюнчук сатылып алынат, ата-энелер алардын ашыкчасы зарыл эмес экендигин түшүнүп калышат. Эң жакшысы – бир канча, бирок пайдалуу оюнчуктардын болгону.

Бала үчүн ойной турган материалдар – ал көргөн жана кармай алган нерселер. Ага оюнчук сатып алууга көп муктаждык жок, андан тышкары андан “кандай ойнолушу керек болсо, ошондой ойногун” деп талап кылбаңыз.

Жабыштыруу, кагаздан оюуларды кесүү, кагаздан фигураларды жасоо баланын чыгармачылык дараметин өнүктүрөт

Айланаңызга караңызчы – кылымдар бою колдонулуп келген, сизди таң калтыра турган канчалаган жөнөкөй оюнчуктар бар. Бул ылай, кесүү үчүн кагаз, фигураларды жасоо үчүн түстүү кагаздар.

Бул материалдарга тиешелүү бир жалпы өзгөчөлүк бар – алардын аныкталган формасы же колдонулуш багыты жок. Башка сөз менен айтканда, аларга каалагандай форма берсе болот. Дал ошондуктан интеллекти өтө тез темп менен өсүп жаткан кенже курактагы балдар үчүн идеалдуу оюнчук болуп саналат. Ал бул материалдар менен каалаган нерселерин жасай алат. Мисалы, биз бир жашка чыга элек балага ылай жана кагаз бердик дейли. Бала аларды эч максатсыз эле бир нерселерди жасайм дебестен кармалай баштайт, ал анын эмне экендигин талдайт. Бирок аларды

кармалап жатып алардын формаларын өзгөртөт, өзү ал өзгөрүүлөргө таң калуу менен байкоо салат. Мунун өзү ал үчүн чоң тажрыйба болуп саналат.

Бул курактагы бала ылайды жана кагазды улам-улам бүктөп, кармалап жатып, бул процесстин өзүнөн канааттануу алат. Көмүскө сезиминде аракет менен жыйынтыктын ортосундагы себеп-натыйжанын ортосундагы айырманы түшүнө баштайт.

Акырындык менен ал ылайга форма берип, кагаздан кеме жасаганга аракет кыла баштайт. Баланын өнүгүү мезгилине карата бул оюнчуктарды жөнөкөй жана татаал нерселерге айландыруу өтө эле жеңил.

Кенже куракта жабыштырып баштаган бала ар кандай көндүмдөрдү өздөштүрүүдө өзүнүн курдаштарынан алда канча алдыга кетет. Мындагы ийгилик анын эрте куракта жабыштыруу менен алектенгендигинде эмес, жабыштыруу анын интеллектуалдык жана чыгармачылык дараметин ойготкондугунда. Колдун эптүүлүгү жана өзүн жеткире алуу – жабыштыруудан улам пайда болгон сапаттардын айрымдары гана.

Ролдордо ойноо балдардын чыгармачылык дараметин өнүктүрөт

Музыка же чет тил сыяктуу сабактардын башкы максаты, биз буга чейин бир нече жолу баса белгилеп кеткендей, балдарды бир нерсеге окутуп коюу эмес, анын чексиз потенциалын өнүктүрүү. Ролдук оюндар ушул эле максатта кызмат кылат.

“Улуу адамдардын балалыгындагы айрым аспекти” деген китептин авторлору төмөндөгүдөй жыйынтыкка келишкен: ар бир бала социалдык абалына же расасына карабастан, өзүндөгү бардык мыкты нерселерди өнүктүрүү үчүн, шыктуулугунун деңгээлинен көз каранды болбостон, өздөрүнө камкордук менен мамиле кылууга, шыктандырууга жана жардамга муктаждыгы бар. Биз, чоң кишилер, аларга ушул түшүнүктү камсыздап, жардам беришибиз керек, бул убакытты жана чыдамдуулукту талап кылат.

Балдар жазуучусу Горо Маки балдардын чыгармачылыгын өнүктүрүүдө театр жана ролдорду аткаруу – эң мыкты ыкма болуп саналат деп эсептейт. Бирок

ал өкүнүү менен, театралдык көрсөтүүлөр балдарга шыр эле оң таасир эте бербегендиктен, тез жыйынтык алгысы келген ата-энелердин үмүттөрү акталбашы мүмкүн деген. Мен театрға ойноого жана пьесага кызыккан балдарга жүргүзүлгөн байкоолордун жыйынтыктары менен тааныштым. Башталгыч класстын биринчи, экинчи класстарында алар орто же ортодон төмөн деңгээлде окушкан, андан кийин башка балдарды артка калтырып, алдыга озуп кетишкен.

Мен балдарга пьесаларда ролдорду аткарууну же кыйшактоону сунуштаган жокмун. Мен, карандаштардан же музыкалык аспаптардан айырмаланып, дене кыймылдары жана сөздөр аркылуу өзүн билдире алуусу жөнүндө айтып жатам. Бул оюндардагы эң баалуу нерсе – топтогу башка мүчөлөр менен болгон мамилелерде өз оюн эркин жана түз билдире алуу мүмкүнчүлүгү.

Дене көнүгүүлөрү интеллектин өнүгүшүнө өбөлгө болот

Профессор Куньо Акуцу Кенже куракта өнүктүрүү ассоциациясынын тапшырмасы боюнча изилдөө жүргүзүп, баскандагы жаман келбет бала кездеги жетишсиз физикалык машыгуунун натыйжасы экендигин аныктады.

Балдар эң эрте сегиз айлык кезинен баштап баса башташат. Бул куракта аларды негизги кыймылдарга машыктырбаса, алар аны эч качан туура жасашпайт жана ушул эле мээ системасынын негизин түзгөн башка көндүмдөрдү өздөштүрө алышпайт. Бул мааниде алганда, басууга эрте куракта машыгуу кенже куракта музыка сабагын же чет тилди үйрөнгөндөй эле роль ойнойт.

Биринчиден, балдардын негизги кыймылдык көндүмдөрүн бала кезден машыктыруу жана туура физикалык даярдык балдардын акыл жактан өнүгүүсүнө негиз түзөрүн айтуу менен балдардын дене тарбиясы жөнүндө сөз кылууну көздөп жатам.

Наристелик куракта баланын мээси денеден бөлөк өспөйт. Акыл жактан өнүгүү физикалык жана сезимталдык өнүгүү менен жанаша жүрөт. Мисалы, сууда сүзүү булчуңдарды гана эмес, рефлексти да өнүктүрөт.

Профессор Ацуку: “Физикалык көнүгүүлөр бардык органдардын иштешин жакшыртат жана баланын сырткы стресстерге каршылыгын күчөтөт”, – деп жазат.

Албетте, баланы тамактандырып, ага кам көрсөңүз деле чоңоёт. Бирок, эгерде сиз ага башка эч нерсе бербесеңиз, бала төрөлгөндөгү жөндөмдүүлүктөрдүн топтому өнүкпөй калат. Физикалык көнүгүүлөр – анын өнүгүүсүндөгү негизги компоненттердин бири. Алар булчуңдардын, сөөктөрдүн, ички органдардын жана мээнин өнүгүшүнө өбөлгө болот. Эрте баскан балдар зээндүү болору байкалган. Бул ургаалдуу физикалык жүк анын интеллектинин өнүгүшүнө негиз түзөт.

Оң колунуз сыяктуу эле, сол колунузду дагы машыктырыңыз

Сиздин тааныштарыңыздын арасында сологойлор көппү? Балким, бирөө же экөөдүр. Ал эми эки колун тең бирдей колдоно алган адамдар саналуу эле. Адам ата менен Обо эне оң кол болушканбы, билбейм, бирок адамзат тарыхынын бир этабында оң колду колдонуу норма болуп калган. Баары – автомобилди башкаруу, спорттук жабдыктар, ашкана буюмдары жана шаймандар оң колун колдонгон адамдарга ылайыкталган. Андыктан ата-энелер балдарын оң колун колдонгонго үйрөтүшөт.

Жапонияга караганда Америкада эки колун бирдей колдонгондордун саны өтө көп кездешет. Бирок сологой эместердин саны алда канча көп. Бул оң колду колдонууга артыкчылык берүү кандайдыр бир негизге таянабы? Колго күч келтирүү жүрөккө күч келтирет деген теория бар. Бирок мен жүрөгү оорулуу сологойлорду эч качан кезиктирген эмесмин. Кичинекейинен сологой болгонуна карабастан, оң колун

машыктырып алган бир адамды билем, ал азыр эки колун тең бирдей колдонот. Бул жөнүндө укканда сол колумду машыктырганга аракет кылдым, бирок ийгилик болгон жок. Менин курагымда бул мүмкүн эмес: сол колум кыйшык-мыйшык жазат, ал тургай топ да көздөлгөн багытта учпайт.

Оң кол жана сол кол бир убакта жаралган, алардын анатомиясы бирдей. Эмне себептен алар ар кандай кызмат кылат? Саягы, бала кезден баштап аларга ар башка мамиле болгондугу үчүн.

Маймылдардын оң колу менен сол колунун ортосунда айырмачылыктар болбойт, алар тамактануу жана ойноо үчүн эки колун тең эле эркин колдонушат. Демек, адам бул жагынан маймылга караганда азыраак өнүккөн.

Эне баланы эмизген мезгилде баланы дайыма сол колуна кармап, оң колу менен бир нерселерди да жасай турган болсо, баланын оң колу басылган болот да, анын сол колу жакшыраак өнүгөт деген божомол бар. Кээде бала күтүүсүздөн эле сол колу менен жаза баштайт, бул учурда анын сол колу оң колуна караганда жакшы өнүгөт.

Ар бир адам кенже курактан эки колун тең колдоно баштаса, оң колу менен сол колун бирдей өнүктүрө алат. Манжаларды машыктыруу интеллекттин өнүгүшүн камсыз кыларын айткам. Бул көз караштан алганда, сол колду эске албай коюуга болбойт.

Балдарга баскан пайдалуу

Машиналардын кыймылынан улам биз көчөдө ойногон балдарды көрө албай калдык. Аларды энелери жетелеп жүрүшөт, өздөрү ары-бери чуркаганга уруксат берилбейт. Сизде балдарыңыздын ылдамдыгы менен жүргөндөй убакыт жок деп арыздануудан баштагандан мурда басуу аларга канчалык пайдалуу экендигин ойлонуңуз.

Басканда дене толук иштейт. Биздин 639 булчуңбуздун 400ү басканда ишке кирет. Башка физикалык көнүгүүлөрдөн айырмаланып, баскан учурда чыңалуу менен бошондоо бир калыпта алмашып турат. Туура баскан учурда бир буттун булчуңдары чыңалса, экинчи буттуку эс алат. Кубатты жоготуусуз салмактуу кыймыл ишке ашат.

Көптөгөн жазуучулар иши солгундап, алдыга жылбай калган мезгилде чыгып басышарын, натыйжада жаңы идеялар пайда болгондугун бекеринен айтышпайт. Биз басууну өзүнөн-өзү боло тургандай этибарга ала бербейбиз. Бирок бул мындай эмес. Карышкырдын үңкүрүндө чоңойгон эки кыздын окуясы

көрсөткөндөй, эгерде аны төрт буттап баскан жандыктар коштоп жүрсө, ал эмгектеп басканын уланта бермек. Кенже курактан баштап баланы туура басууга үйрөтүү өтө маанилүү.

Кыймыл жөндөмдөрү да машыктырууга муктаж

Жубайлар Икеда, экөө тең гимнаст, тун баласын биздин Кенже куракта өнүктүрүү ассоциациясы иштеп чыккан система боюнча машыктырууну чечишти. Убакыт өткөндө ал укмуштуудай спорттук жөндөмдүүлүгүн көрсөттү. Ата-энеси “ага бул талант бизден жукту, бул анын канында бар” деп чечишти. Андыктан экинчи баласы менен алектенбей коюшту, ал ошол эле спортчу ата-энелерден төрөлсө да, эч кандай спорттук жөндөмдүүлүктөрүн көрсөткөн жок. Ошондо жубайлар кыймыл жөндөмдөрү машыгууга караганда тукум куучулуктан азыраак көз каранды деген тыянакка келишти.

Биздин денебиздин түзүлүшү жана кыймыл координациясы тукум менен байланышкан. Бирок жаратылыштан алган шыкты кантип өнүктүрө тургандыгыңыз машыгууга байланышкан. Төрөлгөндө эле сууда сүзүү же гимнастика менен машыгууга мыкты мүмкүнчүлүктөрү бар, бирок жетиштүү деңгээлде машыкпаса, ал шыктар өнүкпөйт. Ошол эле мезгилде

начар физикалык белгилери бар бала ири спорттук ийгиликтерди багындыра алат.

Мен мурдараак сөз кылып кеткен жети тилде сүйлөгөн бир туугандар: агасы менен карындашы физикалык жактан алсыз болуп төрөлүшкөн. Бирок чуркоо жана кол булчуңдарын чыңдоо (отжимание) менен системалуу машыгуунун натыйжасында мыкты көрсөткүчтөргө жетишишкен. Кичүү карындашын 11 айлык кезинен, ал эми агасын эки жарым жашынан тартып машыктыра башташкан. Натыйжада карындашы агасынан мыкты чуркайт. Бул мисал кыймыл жөндөмдөрү тукумунан гана эместигин, бул эрте жаштагы машыгууга байланыштуу экендигин дагы бир жолу далилдейт. Спортко тубаса шыктуулук деп аташканы, чындыгында, баланын спорт чөйрөсүндө өскөндүгүнүн натыйжасы.

Спорт менен машыгууну канчалык эрте баштаса, жыйынтыктары ошончолук жакшы болот

Мен буга чейин бир нече айлык балдардын сууда кандай сүзгөндүгүнө жана там-туң баса баштаган бала ролик, коньки тепкенди жеңил эле үйрөнүп аларына токтолгом, ошол эле мезгилге чоң кишилер үчүн бул көндүмдөрдү өздөштүрүү ушунчалык татаал болгондуктан, үйрөнүү каалоосу да жоголот. Мен гольфту 40 жаштан кийин ойной баштадым. 15 жылдан бери аракет кылып машыкканым карабастан, дагы эле начар ойнойм. Эгерде бала кезден баштаган болсом, мынчалык күч коротпой эле жакшы ойной алмакмын.

Менин бир таанышым балдарына бирөөсү жети жашка, экинчиси тогуз жашка чыкканда гольф ойногонду үйрөтө баштады. Азыр да, арадан 8 жыл өткөндөн кийин да, агасы чымыр денелүү, спорттун башка түрлөрү боюнча кичүүсүнөн мыкты болсо да, кичүүсү улуусуна караганда гольфту мыкты ойнойт.

Атасы кичүү уулунун ийгиликтеринин себеби эмнеде экендигин түшүнүүгө аракет кылды. Жападан-жалгыз түшүндүрмө – анын эрте машыга баштагандыгында.

Бала үчүн иш менен оюн – бир эле нерсе

Мен сизге төмөндөгүдөй кеңеш бергим келет: сиздин балаңыз канча кааласа, ошончо эмгектенсин, бирок бир шарт бар, сизге анын ишинин жыйынтыгы маанилүү эмес.

Бала үчүн анын ишинин жыйынтыгы эмес, процесстин өзү маанилүү. Биз, чоң кишилер, ар бир иштин аягына чыгарылышын каалайбыз. Көңүл ачуулардан иштин айырмачылыгын ушундан көрөбүз.

Иш канчалык жеңил болсо да, балага анын кандай жасаларын көрсөтүшүбүз керек. Иш көпчүлүк учурда бизден оюнда талап кылына бербеген этияттыкты жана кунт коюуну талап кылат. Андыктан баланын интеллектинин жана кыймыл жөндөмүн өнүктүрүү үчүн үйдөгү жөнөкөй жумуштарга баланын катышуусу абдан пайдалуу. Таң калыштуусу, көптөгөн ата-энелер балдардын чоң кишилер менен биргеликте бакчаны отоп, сугарып, пол жууп, үйдү жыйнаша аларын унутуп калышат. Бул нерселерди жеңил эле өздөштүрүп алганга болот, бул нерселердин күнүмдүк жашоого түздөн-түз тиешеси бар. Албетте, баланы өз жайына коюу

баарынан жеңил. Баланы ойногонго үйрөтүүнүн кереги жок, ага үйдөгү жөнөкөй нерселерди жасаганды үйрөтүү кыйынга турат. Бирок жашоосун жеңилдетүү үчүн “кичинекей балдарды иштөөгө мажбурлоо катаалдык” деген ата-энелер өз балдарын куру калтырышууда.

5-бөлүк

Эмнеден качуу керек? Келечекке көз караш

Кенже куракта өнүктүрүү – бала бакчага даярдоо эмес

Мен көптөгөн каттарды алам. Айрымдар менин көз караштарым менен макул эмес, бирок көпчүлүк аларды колдойт. Тилекке каршы, көптөр, кенже куракта өнүктүрүүнү бала бакчага даярдоо же таланттарды тарбиялоо деп түшүнүшөт.

Бир эне: “Менин оюмча, негизги көйгөй кенже куракта эмес, мектептеги билим берүү системасынын өнүкпөгөндүгүндө турат. Кенже курактагы балдарды тарбиялоодо башталган нерселерди улантып кете тургандыгынан күмөнүм бар. Мектептеги негизги критерий – экзамендеги баалар. Бул система баланын кенже куракта бир аз өнүктүрүп алган башкашыктарын жок кылбайбы?”

Мен дагы Жапониядагы мектеп системасынын жөндүүлүгүнөн күмөнүм бар, бала алты жашынан баштап мектепке барат, анан жогорку окуу жайына тапшыруу үчүн бирдей программа менен окуйт. Бул система таланттуу балдар үчүн жеңил, жөндөмсүз балдар үчүн татаал болгондуктан, эч кимисин канааттандырбайт. Стандарттуу билим берүү ХХI кы-

лымда коомдун өнүгүүсү үчүн жоопкерчилик ала турган адамдарды тарбиялай албайт.

Дал ушул билим берүү системасынын жакшы өнүкпөгөндүгүнөн мен кенже куракта өнүктүрүүгө маани берем. Кенже куракта туура тарбияланган учурда бала мектепте да жакшы окуйт. Ал мектептеги “бааларды чогултуу” системасын жеңил өздөштүрөт. Эгерде кенже куракта өнүктүрүүнүн кыйла татаал мезгилинде жакшы үрөндөр себилген болсо, бала кандай гана кыйынчылыктарга болбосун каршы тура алгыдай бир кыйла чыйрак болуп чоңоёт.

Андан тышкары учурдагы билим берүү системасы түбөлүк каларына ишенбейм. Мен ата-энелердин зарыл өзгөрүүлөргө жетишерине ишенем. Демек, коомдун жана келечектеги муундардын тагдыры алардын колунда.

Кенже куракта тарбиялоо кошумча убакытты да, акчаны да талап кылбайт

Ата-энелер көп эле учурларда мага: “Менин балам менен алектенгидей акчам да, убактым да жок. Сиздин идеяларыңыз шарты барлар үчүн”, - деп арызданып калышат. Баланы тарбиялоо – дегеле убакыт жана акча маселеси эмес.

Албетте, ата-энелердин арасында баласын музыка же чет тилдер сабагына кадыр-барктуу болгондугу үчүн гана алып баргандар бар. Ошондуктан көп адамдар кенже куракта өнүктүрүүгө байлардын сабагы катары да карашканы таң калыштуу эмес. Бул сыртынан караганда гана ушундай. Чындыгында, азыраак камсыз болгон ата-энелер үчүн балдар менен алектенүүдө убакыт жана акча табуу кыйынга турат, бирок музыка же тил сабактары балаңыздын шыгын өнүктүрүүнүн жападан-жалгыз жолу эмес. Балдарын жакшы көргөн ата-энелер окутуунун башка мүмкүнчүлүктөрүн дагы табышат. Көптөгөн адамдар ойлогондой, убакыт менен акча ушунчалык чоң

роль ойносо, байлардын үй-бүлөлөрүнөн акмактар, ал эми кедейлердикинен таланттуу балдар өсүп чыккан фактыларды кандайча түшүндүрөбүз? Демек, бул жерде маселе акчада гана эмес, негизинен ата-энелердин мээриминде жана аракетинде.

Келечекке карай плансыз туура тарбиялоого мүмкүн эмес

Жапониядагы азыркы билим берүү системасында мектепти бүтүргөн бүт жаштар тегине, социалдык статусуна же мүлктүк абалына карабастан жогорку окуу жайына тапшыра алышат. Бул эң сонун нерсе, бирок бул система бир балакетти пайда кылды – жогорку билим берүү максат катары кабылданып, ага ашыкча эле маани берилип калды.

Жогорку билимсиз жакшы карьера жасоого болбойт деп эсептелинуүдө, ошондуктан баары окуп жатышат. Жакшы университеттин диплому беделдүү компанияга жумушка орношууна кепилдик берет. Башталгыч мектептен баштап экзамендердин артынан экзамен тапшырышып, баары бир жолду басып өтүшөт. Ошондуктан кенже куракта тарбиялоо ата-энелер тарабынан бүтпөгөн экзамен берүүлөргө багытталган жолдун алгачкы тепкичи катары кабыл алынууда.

Азыркы тез алмашып жаткан дүйнөдө бүгүнкү баалуулуктар канча убакытка чейин сакталып турат? Бү-

гүн баалуу болуп турган нерсе эртең баасын таптакыр жоготуп коюшу мүмкүн, ал эми жыйырма-отуз жылдан кийин бүгүнкү бала чоң кишиге айлангандачы.

Эгерде сиз балаңызды бүгүнкү күндүн баалуулуктарына негизденип тарбиялап жаткан болсоңуз, ал пайдасыз адам болуп чоңоёт.

Балдарды тарбиялоодон маанилүү эч нерсе жок

“Баладан колум бошобойт, ага билим берүүгө убактым жок. Теория го теория, бирок аны ишке ашырганга убакытты кайдан аласың?”. Менин кеңештериме ушундай жоопторду берген энелер көп эле кездешет. Менин оюмча, бала багууну тарбиялоодон бөлүп кароого болбойт. Бул бир эле нерсе да. Сиздин балага болгон мамилеңиз ага таасирин тийгизет. Кээ бир энелер балдар үчүн иштөө керек деп эсептешет, башка энелер болсо башкысы анын курсагын тойгузуу деп эсептешет. Бала үчүн эң мыкты тарбия – эненин мээрим. Ата-энелер үчүн эң башкы жумуш – балдарды тарбиялоо. Эгерде алар ушуга макул болушпаса, анда эмне үчүн балалуу болушту?

Баланы тарбиялоодон мурун ата-энелерди тарбиялоо керек

Баланы тарбиялоо ата-энени тарбиялоодон башталат. Бул китептин милдети дал ушунда турат. Ушул китепти окуп жаткан ата-энелер мага капа болушпайт деген үмүттөмүн.

Баланы, айрыкча ал кичинекей кезде, тарбиялоо үчүн башка адамга ашкере ишенип тапшырууга болбойт. Баланы тарбиялоону ата-энеси, өзгөчө энеси гана ийгиликтүү ишке ашыра алат. Ал үчүн ал дайыма окуусу, үйрөнүүсү жана ойлонуусу керек. Ата-энелер өздөрү ишенимдүү деп эсептеген тарбиялоо ыкмасын тандап алышы абзел. Мен алар окуу жайына барышы керек дегеним жок. Өз алдынча билим алуу толук жетиштүү. Мугалимдикке өзүн даярдагандар өздөрү окута турган сабакты гана терең өздөштүрүшпөстөн, балдардын психологиясын, курактык педагогиканы да өздөштүрүшөт.

Дал ошондой эле баласы үчүн биринчи жана башкы болуп саналган эне да баласын билгичтик менен тарбиялоо үчүн педагогиканын негиздерин өздөштүрүүгө тийиш.

Балаңыздан үйрөнүңүз

Энелер байма-бай түшкөн тузактардын бири – эрдемсинүүчүлүк. Артык кылам деп балага өз эркин таңуулап жатып андоосуздан диктаторго айланып калышы мүмкүн. Баланы багып жаткан мезгилде эне башкалардан обочо жашоо образын өткөргөндүктөн бул тенденция күч алат. Эне балага өзүм жалгыз жооп берем, бала багуунун бардык жүгү менин гана мойнума артылган деп сезбеши керек. Ал үйдүн сыртындагы жашоого да катыша алуусу үчүн ага өмүрлүк жолдошу гана жардам бербестен, эгерде мүмкүн болсо, чоң ата жана чоң апа дагы каралашышы керек. Бирок башкысы – өзүңүздүн түшүнүктөрүңүздөн жана керектөөлөрүңүздөн улам балаңызга бийиктен кароо өнөкөтү болбошу үчүн дайыма балаңыздан үйрөнүңүз.

“Баарыбыз бала болгонбуз”. Мен керек болсо “бала – чоң кишинин мугалими” деп айтмакмын. Бул балалыкка гана эмес, бүт өмүргө да тиешелүү.

Ар бир чоң киши баладан бир нерселерди үйрөнө алат. Байыртадан эле адам өзүн өзү таанууга аракет кылып келген. Биология, медицина, психо-

логия сыяктуу илимдер ушуга арналган. Мен ата-энелер биология же философия боюнча курсттарга барсын деп айткым келбейт, өз жүрүм-турумуңузду баалоодо объективдүү болуу үчүн жетишилген чек менен эле чектелип калбаш керек. Ошондой эле өз балаңыздын жүрүм-турумун жана сезимдерин объективдүү баалоо да маанилүү. Мындай жагдайда эне баланы тарбиялоодо жардам бере турган ачылыштарды дайыма ачып турат.

Балага энеси атасына караганда тезирээк жардам бере алат

Тарых адамзаттын өнүгүүсүнө эбегейсиз салым кошкон, бирок жеке жашоосунда, адатта, эмоционалдык жактан туруксуз жана физикалык жактан алсыз болушкандыктан бактысыз болушкан көптөгөн генийлерди билет.

Адамдар гений болуп да, жолсуз болуп да төрөлүшпөйт. Улуу адамдардын өмүр баяндары алардын жеке турмушунун иретсиз курулгандыгынын тамыры балалыкка барып такаларын далай ирет таап чыккан. Мисалы, көпчүлүк учурда алардын ата-энелери, өзгөчө атасы өтө өжөр тарбиячылардан болушкан. Албетте, мунун өзү жакшы, атасынын аракетинен улам алардын таланты ушундай өнүктү. Бирок мындай аталар пайдалуу сабактар үчүн убакытты үнөмдөшүп, өз балдарын физикалык машыгуудан жана баарлашуудан куру калтырышып, курдаштары менен ойноого уруксат беришкен эмес. Бул адамдар канчалык таланттуу болбосун, туура эмес тарбиянын

айынан жеке жашоосунда бактысыз болушкан.

Мисалы, белгилүү “ойлор” чыгармасынын автору, француз философу Блез Паскалды алалы. Аны атасы катуу тарбиялаган. Паскалдын атасы баласынан абдан көптү үмүттөнгөн. Аны тарбиялоо үчүн мамлекеттик кызматтан баш тарткан. Ага географияны, тарыхты, философияны, тилдерди жана мамтематиканы үйрөткөн, жаттоого мажбурлабастан, анын акылын этияттык жана уламалуулук менен өнүктүргөн. Паскаль атактуу математик, физик жана диний философ болгон. Анын: “Адам – жөн гана морт камыш, бирок ойлонгон камыш”, - деген атактуу айтымын көп адамдар билишет. Бирок ал өзү жашоосунда бир дагы бактылуу күн болбогонун айткандыгын көпчүлүк биле бербейт. Паскаль 39 жыл гана өмүр сүргөн. Ал үч жашка чыкканда энеси өлүп калган, дээрлик эне мээримин көргөн эмес. Курдаштарынын коомчулугунан куру калып, атасы менен гана баарлашкан жана дайыма катуулукта жашаган. Албетте, бул анын ден соолугуна жана психикасына таасир этпей койгон эмес.

Атасы баладан генийди тарбиялап-өстүрүшү мүмкүн, эне гана руханий жана физикалык жөндөмдүүлүктөрү айкалышкан жакшы адамды өстүрө алат. Ушундан улам кенже куракта эненин тарбиясы өтө маанилүү.

Баланын эркин зордобоңуз

Тарбия көпчүлүк учурда баланын каалоолорун эске албастан инсанды зордоо менен байланыштырылат. Албетте, бала өз каалоосун билдире албайт, бирок эне аны таанып биле алышы зарыл. Анын негизги иштеринин бири ушунда. Анын эркинен тышкары бир нерсени жасоого мажбурлап жатып анын өзүнө болгон ишенимин жок кыласыз. Билим берүү мугалимдин окуучуга билимдерди бере тургандыгынан улам, мугалимдин же тарбиячынын ролун аткаргандар өздөрү байкабастан ойлорун таңуулап калышат. Мындай өңүттөн алганда, менин оюмча, мыкты окутуу – биз билим берүү деп атаган нерсенин тышындагы нерселер. Мисалы, эч бир ата-эне балага эне тилин үйрөтүп жатам деп ойлобойт. Ошол эле мезгилде ата-эне менен болгон баарлашуу, билим берүү деп аталбаса да, баланын сүйлөөсүнө түрткү берет.

Эненин тили, сезимдери, кылык-жоругу анын мүнөзүнүн жана жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптануусуна таасир этип, балага өтөт. Башка сөз менен айтканда, алардын баарлашуусунун өзү - “билим берүү”.

Баланы ар кандай көндүмдөргө үйрөтүү – билим берүүнүн бир гана жагы.

Качан гана балада эч кандай мажбурлоосуз бир нерсени жасоо каалоосу пайда болсо, ушул идеалдуу окутуу ыкмасы болуп саналат. Демек, кенже куракта өнүктүрүү эненин жана анын айланасындагылардын терең ойлоо жөндөмдүүлүгүнөн жана кунт коюусунан көз каранды. “Ушул дүйнөнүн улуулары” (сего) китебинин автору немис химики Оствальд таланттар китептер жана шыктандыруу менен тарбияланат деп белгилейт. Улуу адамдардын ата-энелери аларга китептерди таңуулаган эмес – бала кезден баштап алардын айланасын китептер менен курчашкан. Аларга: “Мен сенин улуу адам болушунду каалайм”, – деп эч качан айтышкан эмес. Аларга башкача: “Сен улуу адам боло аласың, мен мындан күмөн санабайм”, – деп айтышкан.

Балаңызды тарбиялоону үзгүлтүккө учуратпаңыз

Жапониянын өзүндө эле жылына эки миллиондон ашык бала төрөлөт. Мурунку убактарда “Төрөгүлө жана көбөйгүлө” деген насыятка ылайык үй-бүлөлөрдө беш-алтыдан балдар боло турган. Азыр орточо үй-бүлөдө, адатта, эки бала болот. Башка сөз менен айтканда, бул эки миллиондун көпчүлүгү алдын ала пландалган. Бул балдар жолдуу экен, алар – тилек менен төрөлгөн балдар. Бирок алардын баары жеткиликтүү деңгээлде багылып жана билим алып жатышабы? Менимче, жок. Ата-энелер баланын төрөлүшүн алдын ала пландашканы менен, ал төрөлгөндөн кийин көпчүлүк учурда турмуштун агымына коюшат. Баланын алгачкы үч жылында баланы тарбиялоого өзгөчө көңүл буруу керек экендиги эч күмөн туудурбайт.

Бүгүнкү күндө көптөгөн энелер олуттуу себептери жок эле кош бойлуулукту үзгүлтүккө учуратып жатышат. Бойдон алдыруу – бул балакет, жашоонун тирүү уругун жок кылуу. Коомчулук бойдон алдырууну айыптайт, бирок баласына жашоо берип, аны

тарбиялабаган ата-энелерди айыптабайт. Менин көз карашым боюнча, бул бойдон алдыруудан да жаман нерсе, ага эч кандай актоо жок.

Согуштан кийин, башка өлкөлөрдөгүдөй эле, Жапонияда да жашоо абдан оор болгон. Андыктан көптөгөн балдар талаптагыдай багылбай чоңоюшту. Бирок бүгүнкү шарттарда балдарга болгон кайдыгерликти эч качан кечирүүгө болбойт.

Балдар – ата-энелердин менчиги эмес

Эртеби-кечпи бала ата-эненин жемелегенине: “Мен сени төрө деп кыйнаган эмесмин. Эми тилдебей эле кой!” – деп жооп бере турган куракка келет. Аныкы туура. Чындыгында, бала ата-энесинин аракети менен гана жарык дүйнөгө келет, ал чоңоюп, көз карандысыздыкка жеткенге чейин алар толугу менен жоопкер.

Таң калыштуусу, көптөгөн ата-энелер, бала алардын карамагында болгондуктан, эмнени каалашса, ошонун баарын кыла алабыз деген иллюзиянын туткунунан чыга алышпайт. Алар кийим тиккичке костюм заказ бергендей эле, “Мен андан инженер жасагым келет” же “Мен анын музыкант болушун каалайм” деп айтышат.

Энелер Сузукиден: “Менин баламдан бир нерсе чыгабы?” – деп сурап калганда ал, адатта, “эч нерсе” деп жооп берет. Энесинин көңүлү чөгө түшкөнүн байкаганда: “Ал бир нерсе эмес, мыкты адам болот”, – деп кошумчалап коёт.

Өз балдарына менчигиндей мамиле кылуу өтө кеңири таркалган. Бул баланын каалоосун, эркин жокко

чыгарууга, эсепке албоого алып келет. Балада өзүнүн эрки өнүгө электе ата-энесинин таңуулаган мамилесин кабылдаган бала өмүр бою өз күчүнөн күмөн санашы мүмкүн. Балаңыздын келечегин пландагандын ордуна ага көңүл коюңуз, үңүлүңүз. Ата-энелердин милдети – баласынын ким боло тургандыгы тууралуу чечимди өзү кабыл алуусу үчүн кеңири мүмкүнчүлүк түзүп берүү. Ата-энеси эмес, баланын өзү – өз келечегинин кожоюну.

Эненин ишенбестиги балага зыян

Жапонияда согуштан кийин кабыл алынган демократиялык тарбиялоо системасы иштеп жаткандыгына 20 жыл болду. Ал көптөгөн адамдарга буга чейин жабык болгон тармактарга кирүүгө мүмкүнчүлүк берди. Бирок бул системанын дагы кемчиликти көрүнө баштады. Буга чейин эч качан кенже куракта өнүктүрүү жогорку окуу жайына кеткен жолдун тепкичи деп каралган эмес, бир аз мурдараак эле ата-энелер балдарынын кайсыл жерде билим аларына өзгөчө көңүл бурушчу эмес.

Тилекке каршы, ата-энелер тарбия маселелерине канчалык көбүрөөк тынчсызданышкан сайын, ар кыл таасирлерге ошончолук көбүрөөк арбалып калышууда. Алар бир жаңылыктан экинчи жаңылыкка чуркашат. Эски тарбия берүү системасы жокко чыгарылганда бул ата-энелер анда болгон нерселердин бардыгы начар деп ойлошту. Алар өз балдары эмне кааласа, баарын жасоого мүмкүнчүлүк беришти, чоң апаларды баланы тарбиялоодон оолактатышты.

Эгерде демократиялык тарбияны сынга алып, спартандык тарбиялоо системасын жайылта башташса, ал ата-энелер чоң ата, чоң апаларды кайрадан баланы тарбиялоого чакырышат. Мындай энелер, кийим тандап кийгендей эле, тарбиялоо модасын ээрчигендер болуп саналат.

Албетте, сиздин пикириңиз боюнча пайдалуу делген тарбиялоо методун сынап көрүүгө эмне үчүн болбосун. Бирок эненин өзүнүн пикири, көз карашы болбосо, анда ал кантип жакшы тарбиячы боло алат? Спартандык жана эркин тарбиялоонун ар кандай шарттарда, ар кыл курактарда з жакшы жагы бар.

Энелер өздөрүнө ишенишип, тарбиялоо системасын тандоодо ырааттуу болушу зарыл. Бир чектен экинчи чекке секире берүү балага зыян алып келиши мүмкүн. Өзүңө ишеним, мүнөздүн бекемдиги баланы тарбиялоодо өтө маанилүү. Ошол эле мезгилде эне жаңылыш теориянын жетегинде калып, ага бекем туруп, эч кандай чегинүүгө барбаса, ал дагы балага зыяндуу болот. Андан тышкары эгерде ал тарбияга маани бербесе, олуттуу мамиле кылбаса, бул дагы жакшы жакка алып барбайт. Тарбиялоо – эненин эң негизги иши, анда жеңил жолдор болушу мүмкүн эмес. Энелер модалык агымдардан, штамптардан, жеңилдетилген ыкмалардан эркин болуп, өзүнүн тарбиялоо системасын иштеп чыгышы зарыл.

Эненин менменсинүүсү баланы жалган түшүнүктөргө жатыктырат

“Менин балам абдан таланттуу. Мен аны музыкага окутам”, “Кошунанын баласы скрипкада ойногонду үйрөнүп жатат, меники да үйрөнөт”.

Менменсинген энелер тарбияга ушундай мамиле кылышат. Андан тышкары кенже куракта өнүктүрүү дайыма элитанын же генийлердин энчиси катары каралып келген. Чындыгында, жасакер ата-энелер музыка менен алектенүүгө мажбурлаган балдар көпчүлүк учурда, энелери аларга беделдик жана атаандаштык тууралуу жалган түшүнүктөрдү үйрөткөндөй, анткор жана жасалма болушат. Баланы өнүктүрүү үчүн бериле турган музыка сабактары ал үчүн руханий кыйналуунун булагына айланат.

Музыка сабактары максат эмес, белгилүү бир максатка жетүү үчүн каражат болуп саналат. Бул сабактардан бала эмне аларын, андан улам анын кандай мүмкүнчүлүктөрү өнүгөрүн сиз так көрө алышыңыз керек. Музыка сабактарынын өзү эч кандай баага татыбайт.

Доктор Сузукинин классында башкалардан мыкты ойногон балдар дайыма бар. Эненин “менин балам баарынан мыкты ойносун” деген каалоосун канааттандырууга мүмкүн эмес – же ал керексиз менменсинүүдөн арылышы керек, же болбосо баланы сабакка алган келгенин токтотушу керек.

Албетте, скрипкада ойной алгандыгы үчүн сыймыктанса болот. Бул баланын жалпы өнүгүшүнө жакшы таасирин тийгизет. Менин балам скрипкада ойногонду үйрөнүү менен өзүнө болгон ишенимин бекемдеди, андан кийин гана башка тармактарда ийгиликтерге жетишти.

Баланы тарбиялоо үчүн алгач өзүңүздү тарбиялаңыз

Ата-энелер балдарынын тил албастыгын айтып арызданышканда мен бул жерде алардын өздөрү күнөөлүү деп эсептейм.

Доктор Сузуки мага баласы менен тил табыша албаган бир апа жөнүндө айтып берди, ал жаны кайра кайра: “Кудай мага кайсы күнөөм үчүн бул чатак баланы берди?” - деп айткан күндөрү болуптур. Күндөрдүн биринде доктор Сузуки ага мындай дептир: “Мунун баары сиздин аны дайыма урушканыңыздан болуп жатат. Ал дайыма сактанып турат. Сиз мезгил-мезгили менен өз катаңызды мойнуңузга алсаңыз, балаңыз сизди угат жана сыйлайт”. Бир нече убакыт өткөндөн кийин алиги эне Сузукиге келип, өз ара түшүнүү аркылуу уулу менен мамилесин жөнгө салгандыгын кубануу менен айтып бериптир.

Ак ниеттүү апалар алардын талапчылдыгы көпчүлүк учурда нааразычылыкка кабылгандыгын көп эле айтып калышат. “Сен өзүң жасабагандан кийин сага айтканга оңой да”. Балдардыкы туура! Буйрук берүү – тарбиянын жакшы ыкмасы эмес. Балдар бардык

күчүн жумшап бир нерсе кылып жатса, чоң кишилер ата-эне катары жасай тургандарынын ондон бирин же жарымын жасап жатса, мындан эч кандай жакшы нерсе чыкпайт. Ата-энелер өз баласына алар өздөрү да аракет кылып жатышкандыгын, мисалы, бир нерселерди чогуу жасап көрсөтүшү керек.

Атасы креслодо газета кармап отуруп алып: “Муну жасап кой!”, “Муну жатта!” деген сыяктуу буйруктарды бергени – жалкоо адамдын методу. Баланы тарбиялоо – бардык убакта өзүңдү өзүң тарбиялоо дегендик.

Сиздин балаңыз сизден да мыкты болсун

“Устатынан шакирти озуптур” – бул тарбиянын негизги максаты болушу керек.

Мен буга чейин бир канча жолу айткандай, таланттар төрөлбөйт, тарбияланат. Эгерде бир адамдын жөндөмдүүлүгү 100 пайыз укум-тукумунан дегенди аксиома катары ала турган болсок дагы, бул – бала жок дегенде ата-энесинин деңгээлине жетиши керек дегендик. Эгерде сиз балаңызды өзүңүздөн бир аз болсо да мыкты кылып тарбиялай албаган болсоңуз, демек, сиз жалкоо ата-эне болгонсуз.

Биздин Таланттар мектебибизде балдарга бир эле пластинканы көп жолу угузчубуз. Пластинкада алар үйрөнүп жаткан скрипкалык пьеса жазылган. Андан кийин мен алардан пластинкада жазылгандан дагы жакшы ойноолорун суранчумун, балдар абдан аракеттенишчү. Акырында көпчүлүгү жакшы ойногонго жетишишчү, пластинкадагы пьеса менин аткаруумда болгондугуна таң калуунун кереги жок.

Биздин Таланттар мектебибиздин негизги идеясы – балдар мугалимдерден озо тургандай кылып оку-

туу. Мыктыларын биз “студент”, ал эми калгандарын “студенттин окуучусу” деп чакырабыз. Эгерде окуучулар мугалимдердин деңгээлине жете албай жатып башкаларды окутушса, анда коом бузулуп кетмек.

Окуучу мугалимден озушу керек – антпесе прогресстин болушу мүмкүн эмес.

Албетте, бардык ата-энелер балдарын өздөрүнөн озуп кетишин каалашат. Ал тургай ата-энелердин жөндөмдүүлүктөрү жогору болбосо да, алардын балдары илимде ийгиликтерди жарата алышат.

XXI кылымды башкаларга ишенгендер курушат

Бүгүнкү дүйнөдө биринчи эле көзгө урунган нерсе – башаламандыкты, зордук-зомбулукту, экологиялык көйгөйлөрдү пайда кылган адамдар ортосундагы ишенимдин жетишсиздиги. Эгерде адамдар ортосунда ишеним болбосо, эч кандай байлык, жашоо ыңгайлуулуктары бизге тынчтыкты жана бакытты алып келбейт.

Жапониядагы ар бир мектеп окуучусу адамдарга ишенүү керектигин жана башкаларга ашыкча кыйынчылыктарды жаратпоо керектигин билишет. Бирок буларды түшүнүү – бир гана жагы, мыкты принциптерди жашоодо ишке ашыруу – эң башкы нерсе. Бул дал келбөөчүлүктөр, тилекке каршы, адамдын табиятына тиешелүү. Бала бул принциптерди теорияда гана үйрөнсө, башка адамдарга ишенүүнү өздөштүрбөйт. Чыныгы жашоодо гана ал адамдарга ишенгенди үйрөнөт.

Эгерде адамдарга ишенүү принциби балага эне-нин сүтү менен өтсө, бала коомдун келечеги үчүн жоопкерчилик алууга жөндөмдүү болуп жетилет.

Бала башкалардан акылдуу болуп туруп адамдарга ишенбесе, ал жашоодо көп нерселерге жете албайт.

Азыркы билим берүү системасы экзамендерге жана бааларга өтө көп маани берет, бирок адамдарга болгон ишенимди көңүлгө албайт жана колдобойт. Ошондуктан бул сапатты кенже курактан баштап тарбиялоо өтө маанилүү. Бул – мектепке чейинки тарбиянын башкы милдети.

Бүгүнкү балдар согуштарды жана расалык түшүнбөстүктөрдү жеңишет

Биздин цивилизациянын жогорку деңгээлин даңазалап жатып согуштарды, расалык түшүнбөстүктөрдү, улуттук келишпестиктерди унутуп калуудабыз. БУУ, ЮНЕСКО, БССУ ж.б. уюмдардын болгондугуна карабастан, булар дагы эле токтой элек. Биз өзүбүздө өз ара ишенүүчүлүктү жана чыдамкайлыкты тарбияламайын, элдердин ортосунда тынчтыкты кура албайбыз. Муундан-муунга өтүп жаткан жек көрүүчүлүк, душмандык жана агрессивдүүлүк, антогонизм жана шектенүүчүлүк дээрлик биологиялык мүнөздөмөгө айланып калды. Бул сезимдерди бала кезден баштап сиңиргенде, алардан бошонуу кыйынга турат.

Биз, чоң кишилер, өз балдарыбызды мындай жанылыш пикирлерден оолак тутушубуз керек. Нарис-телер расалык жек көрүүчүлүктү али жугузуша элек. Эгерде ак балдар менен кара балдар кичинекейинде

чогуу, бирдей ойношсо, алар адамдардын ортосундагы терисинин түсү боюнча айырмачылыкты, сырткы көрүнүшү жана бою боюнча айырмалангандай эле, табигый нерсе деп кабылдап чоңоюшат. Эгерде алар расалык түшүнбөөчүлүктү өздөштүрүшкөн болсо, анда ал чоң кишилердин үйрөтүүсү менен болот. Согуштарды токтоткусу келгендер бүгүнкү дүйнөдөгү саясий абалга гана кам көрбөстөн, ал канча каражатты талап кылса да, кичинекей балдарды тарбиялоого да кам көрүүгө тийиш. Дал ушул бүгүнкү балдар эртеңки коомду түзүшөт.

Бүткүл дүйнөдөгү тынчтык бизден, бүгүнкү чоң кишилерден, көз каранды болбой калды, ал бүгүнкү күндө жалаякка оролуп жаткан балдардан көз каранды.

Кенже куракта тарбиялоонун ролун өтө ашырып жиберген жокмун, менин сөздөрүм кандайдыр бир аракеттерди жасоого түртөбү, билбейм. Мүмкүн, көп нерсе, ал тургай менин негизги жоболорум, тарбиялоо методдорум жана эненин ролун кандай түшүнгөндүгүм сынга кабылар. Бирок кандай болгон күндө да, менин китебим дүйнөдө адамдарды бир нерселерди өзгөртүүгө түртүп, баланы кенже куракта, айрыкча 3 жашка чейинки куракта өнүктүрүү көйгөйүнө кызыктырына ишенем. Менин китебим – бул максаттарга алып барчу жолго ташталган биринчи кадам экенине ишенем.

Масару Ибука

Үч жаштан кийин кеч

Котормочу: Асылбек Жоодонбеков

Редактор жана корректор: Самат Тоялиев

Дизайнер: Абийбилла Абдукаримов

«ST.art Ltd» ЖЧК басмаканасында басылды
Самойленко көч., 7в, тел.: 0312 620 226

Масару Ибука – жапониялык инженер жана ишкер, “Сони” корпорациясын негиздөөчүлөрдүн бири. Анын инженердик идеялары дүйнөнү өзгөртүп, Жапониянын алдыңкы өлкөлөрдүн катарына кошулуусуна салым кошкон.

Масару Ибука – балдарды тарбиялоо багытында да жаңычыл теориянын автору. Кенже курактагы балдарды өнүктүрүү боюнча бир канча китептерди жазган. Алардын ичинен дүйнөгө кеңири тараганы – “Үч жаштан кийин кеч” китеби. Ал 1971-жылдан 1987-жылга чейин эле 82 жолу басылып чыгып, нускасы 650 000ге жеткен.

Масару Ибука Жапонияда Кенже куракта өнүктүрүү ассоциациясын жана “Таланттарды окутуу” мектебин түзгөн.